

2010

A photograph of two men standing in a lush green field. The man on the left is older, with white hair, wearing a blue polo shirt and jeans, and is pointing towards a sign. The man on the right is younger, with dark hair, wearing a dark jacket and jeans, and has his arms crossed. A light green rectangular sign with a thin black border is positioned between them, containing the text 'Natuur als Nimby voor boeren in de stadsrandzone?'. In the background, a line of trees is visible under a hazy sky.

Natuur als Nimby voor boeren in de stadsrandzone?

Een onderzoek naar enerzijds de doelen en middelen van de gemeente bij natuur- en recreatieontwikkeling in de stadsrandzone, en anderzijds de economische doelen en middelen van de boeren.

Natuur als 'Nimby' voor boeren in de stadsrandzone?

Een onderzoek naar enerzijds de doelen en middelen van de gemeente bij natuur- en recreatieontwikkeling in de stadsrandzone, en anderzijds de economische doelen en middelen van de boeren.

Auteur:	Anne de Haan
Studentnummer:	0709166
Bachelorthesis:	Planologie
Datum:	02-07-2010
Instelling:	Radboud Universiteit Nijmegen
Faculteit:	Managementwetenschappen
Begeleider:	L. Carton

Voorwoord

Voor u ligt mijn onderzoek naar de maatschappelijke en individuele doelen én middelen in een stadsrandzone. Dit vormt voor mij de afsluiting van de bacheloropleiding Planologie aan de Faculteit der Managementwetenschappen van de Radboud Universiteit te Nijmegen. De nadruk zal hierbij komen te liggen op het maatschappelijk belang om natuur rondom de stad te realiseren, en de economische belangen van de agrariërs die in deze gebieden wonen. Dit is met name tot stand gekomen vanwege het feit dat ik bij (over het algemeen) zeer positieve plannen als natuurontwikkeling de andere kant van het verhaal miste. Bij elk plan kunnen er benadeelden zijn, hoe gewenst de desbetreffende functie ook is. Het doel van het onderzoek is dus om de belangen van beide partijen – gemeente en boeren – naast elkaar te zetten, en te onderzoeken of zich hier discrepanties voordoen die kunnen leiden tot nimby-gedrag onder de agrariërs. Als casus hierbij zal de Groene Delta van de gemeente 's-Hertogenbosch dienen.

Graag wil ik dit voorwoord nog gebruiken om enkele mensen te bedanken voor hun bijdrage aan mijn onderzoek. In de eerste plaats zijn dit de mensen die ik heb mogen interviewen, en mij de nodige informatie hebben kunnen verschaffen. Dit zijn Mark Jansen en Rob Brinkhof van de gemeente 's-Hertogenbosch, en 6 (voormalig) agrariërs uit de Groene Delta; Jan en Henriette Kusters, Theo van Gendt, de familie Korsten, Fons Sleutjes, Erik van Grinsven en Leo van de Westelaken. Tot slot gaat mijn dank uit naar Linda Carton, voor haar begeleiding en vaak interessante inzichten en ideeën gedurende het onderzoeksproces.

Tot slot wil ik u veel plezier toe wensen bij het lezen van mijn bachelorscriptie.

Anne de Haan

Samenvatting

De stadsrandzone is de overgangszone tussen de stad en het platteland, en heeft vaak te kampen met allerlei problemen. De belangrijkste is dat verscheidene functies zich vanuit de stad naar de stadsrandzone hebben verschoven, waardoor deze is gaan verrommelen. Daarnaast zijn er ook problemen voor boeren in deze gebieden, zij hebben door schaalvergrotingen last van ruimtegebrek.

Vanuit het GIOS (Groen In en Om de Stad)-beleid komen er steeds meer gemeenten met initiatieven om de stadsrandzone op te knappen, en in te zetten op natuur- en recreatieontwikkeling. Hiermee probeert men diverse doelen te bereiken: (1) maatschappelijke problemen als verrommeling tegen te gaan, (2) een halt toe roepen aan ongebreidelde verstedelijking, (3) bijdrage leveren aan de Ecologische Hoofdstructuur, (4) groen en recreatie dichtbij huis aan kunnen bieden voor de stadsbewoners.

Om deze doelen te bereiken heeft de gemeente verschillende instrumenten tot haar beschikking. De belangrijkste is grondverwerving, dus de grond van (agrarische) grondeigenaren kopen en deze ontwikkelen als natuurgebied. Dit kan op vrijwillige basis in overeenstemming met de eigenaar, waarbij de grond wordt verworven tegen de marktconforme agrarische prijs. Een andere mogelijkheid is onteigening, wat gebeurt op basis van volledige schadeloosstelling. Dit instrument wordt echter nog niet veel ingezet voor natuurontwikkeling. Grondverwerving is voor de gemeente echter niet het enige instrument om de natuur- en recreatiedoelen te kunnen bereiken. Er kan ook worden geprobeerd de taak meer bij de agrariërs te leggen, en op natuurbeheer of verbreding in de landbouw aansturen.

De gemeente heeft dus verschillende doelen bij natuurontwikkeling, en ook middelen om dit te bereiken. Stadsrandzones zijn vaak echter nog agrarische zones met diverse boerenbedrijven. Op het moment dat de gemeente de woon- en werkomgeving van hen wil gaan aanpakken, hebben de agrariërs verschillende mogelijkheden tot hun beschikking: (1) blijven boeren op dezelfde locatie, (2) verbreden in de landbouw, (3) laten uitkopen en eventueel elders het bedrijf voortzetten.

De keuze voor één van deze drie opties komt niet altijd overeen met de keuzemogelijkheid van de gemeente, wat leidt tot botsingen tussen de belangen van de gemeente en de agrariër. Door toepassing van de AIDA-techniek blijkt dat er voor boeren die willen blijven boeren geen oplossing is, deze keuze is met geen enkele keuzemogelijkheid van de gemeente te verenigen. Bij deze boeren is de kans op verzet tegen de plannen van de gemeente dus het grootst.

Daarnaast bestaat er de theorie van het Prisoner's Dilemma, die aantoont dat het nastreven van het eigenbelang domineert boven een bijdrage leveren aan het collectieve belang. Niet meewerken aan een plan van de gemeente levert voor individuen soms meer op dan wel meewerken. Beide theorieën geven aanleiding tot verzet onder individuele boeren, ook wel nimby-gedrag genoemd.

Vanuit de nimby-theorie zijn er volgens verschillende aspecten te onderscheiden die van invloed kunnen zijn *op de mate waarin* nimby-gedrag voorkomt. De belangrijkste zijn: (1) belemmering van de bedrijfsvoering, (2) onvoldoende compensatie, (3) overlast van recreanten en (4) onzorgvuldig, oneerlijk en dwingend handelen van de overheid. Onvoldoende compensatie is hiervan verreweg de belangrijkste. Er wordt door de gemeente een groot onderscheid gemaakt tussen boeren. Een boer die weg moet voor woningbouw krijgt voor zijn grond de waarde die geldt voor deze toekomstige bestemming, die 4 à 5 keer zo hoog ligt dan de agrarische grondprijs. Een boer die plaats moeten

maken voor natuur krijgt echter alleen de agrarische grondprijs aangeboden. Dit leidt tot een oneerlijke situatie, omdat de laatste dubbel benadeeld wordt: hij krijgt én minder financiële compensatie, én heeft daardoor nauwelijks mogelijkheden elders een bedrijf te beginnen. Dit kan gevoelens als jaloezie en oneerlijkheid aanwakkeren, met sterke nimby-gevoelens als gevolg.

Om dit compensatie-mechanisme aan te pakken zijn verandering in het Ruimtelijke Ordeningsstelsel in Nederland noodzakelijk. Men zou er voor kunnen kiezen om rood voor groen te gaan betalen, waarbij er in groen geïnvesteerd wordt met de opbrengsten die woningbouw oplevert. Een andere mogelijkheid is die van het inzetten van verhandelbare ontwikkelingsrechten, waardoor grondwinsten ten gevolge van bestemmingswijzigingen beter en eerlijker verdeeld worden. De overheid kan op deze manier grondwaardestijgingen naar zich toe trekken, en de winst uit winstgevende ontwikkelingen investeren in natuurontwikkeling. Beide opties zorgen ervoor dat er meer financiële middelen beschikbaar komen voor natuurontwikkeling, waardoor er boeren die hiervoor moeten wijken een hogere financiële compensatie geboden kan worden, en nimby-gedrag een halt wordt toegeroepen.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	
1.1 Projectkader.....	8
1.2 Probleemanalyse.....	9
1.3 Operationalisatie.....	10
1.4 Doelstelling.....	11
1.5 Onderzoeksmodel.....	11
1.6 Vraagstelling.....	12
1.7 Relevantie.....	13
2. Theorie	
2.1 Theoretisch kader.....	14
2.1.1 Nimby	
2.1.2 AIDA-techniek	
2.1.3 Prisoner's Dilemma	
2.2 Conceptueel model.....	19
3. Methodologie	
3.1 Onderzoeksstrategie.....	20
3.2 Onderzoeksmateriaal.....	21
3.3 Casus 'de Groene Delta'	22
4. Achtergronden herontwikkeling stadsrandzone	
4.1 Verrommeling.....	25
4.2 Bufferzone.....	26
4.3 Natuur- en recreatie voor stadsbewoners.....	28
4.4 EHS-gebied.....	29
5. Instrumenten gemeente	
5.1 Grondverwerving.....	31
5.1.1 Op vrijwillige basis	
5.1.2 Onteigening	
5.2 Overige wijze.....	33
5.3 Instrumenten gemeente 's-Hertogenbosch voor Groene Delta.....	34
6. Mogelijkheden boeren	
6.1 Blijven boeren (op dezelfde locatie).....	37
6.2 Verbreding in de landbouw.....	41
6.2.1 Natuur	
6.2.2 Recreatie&Educatie	
6.2.3 Zorg	
6.3 Laten uitkopen (en evt. verplaatsing van het bedrijf).....	54
7. Nimby	
7.1 Vergelijking praktijkvoorbeelden met theorie op 6 punten.....	55
7.1.1 Bedrijfszekerheid	
7.1.2 Compensatie	
7.1.3 Grondwaarde	
7.1.4 Extra recreanten	

7.1.5 Handelen gemeente	
7.1.6 Emotionele redenen	
7.1.7 Schematisch overzicht	
7.2 Nieuwe aspecten nimby-problematiek in de stadsrandzone.....	63
8. Conclusies en aanbevelingen	
8.1 Conclusies.....	64
8.1.1 Doelen & Middelen	
8.1.2 Waarom Nimby? AIDA	
8.1.3 Waarom Nimby? Prisoner's Dilemma	
8.1.4 In welke mate Nimby?	
8.1.5 Compensatie-mechanisme	
8.2 Aanbevelingen.....	70
8.2.1 Aanbevelingen voor RO-stelsel	
8.2.2 Aanbevelingen voor verder onderzoek	
8.3 Reflectie onderzoek.....	71
Literatuurlijst	73
Respondentenlijst	76
Bijlagen	77

1 Inleiding

1.1 Projectkader

‘De stadsrandzone is een gebied waarvoor de stad nog geen verantwoordelijkheid heeft genomen, maar waarin het platteland geen toekomst meer ziet. Het landschap is er aan algehele verloedering ten prooi’. Al in de jaren '70 werd deze uitspraak gedaan door Van der Woude (in Hamers e.a., 2009, p.29). Werd er toen echter nog gesproken over verloedering, tegenwoordig hebben we te maken met de problematiek van de ‘verrommelde’ stadsrandzones in Nederland.

Stadsrandzones zijn de overgangszones tussen de stad en het platteland. Elke stad heeft ze, en toch zijn ze vaak lastig of helemaal niet op de kaart te vinden zijn. Laat staan dat ze terug te vinden zijn in het bestemmingsplan van de gemeente of het provinciale streekplan (Frijters e.a., 2004, p.14). Stadsrandzones zijn nog nauwelijks object geweest van integrale planning, waardoor er zich de laatste jaren een aantal problemen hebben voltrokken.

Het belangrijkste probleem binnen de stadsrandzone is verrommeling. Door binnenstedelijke herstructurering en transformaties zijn er verscheidene functies vanuit de stad naar de stadsrandzone verschoven (Hamers e.a., 2009, p.9). Dit vanwege het feit dat de stadsrandzone een aantrekkelijk locatie is voor activiteiten die afhankelijk zijn van lage grondprijzen en goede autobereikbaarheid, zoals transportbedrijven, tuinentra en sportparken (Hamers e.a., 2009, p.29). Verrommeling is dus een algemeen voorkomend probleem in stadsrandzones, vanwege de factoren ‘aantal storende elementen’ en ‘afwisseling’, die in stadsrandzones vaak hoger liggen dan in een ander gebied (Veeneklaas, 2006, p.74). Daarnaast zijn er ook problemen voor boeren in deze gebieden, door schaalvergrotingen in de landbouw kampen boerenbedrijven in de stadsrandzones met ruimtegebrek. Sommige boeren verkopen hun grond aan gemeenten, projectontwikkelaars of speculanten, anderen gaan hun agrarische activiteiten combineren met nevenactiviteiten (Hamers e.a., 2009, p.29). Al met al is de ruimtelijke dynamiek in stadsrandzones erg groot, heeft het te kampen met allerlei problemen als verwaarlozing en verrommeling, en worden er nog nauwelijks plannen ontwikkeld ter integrale aanpak.

Tot zover een korte schets van het begrip ‘stadsrandzone’, met de bijbehorende problemen. Er zijn ook gemeenten die met initiatieven komen om deze stadsrandzone aan te pakken. Agrarische buitengebieden van (grote) steden worden steeds vaker ingezet voor natuurontwikkeling, met als doel het groen rondom de stad te versterken. Er zijn verschillende redenen voor de gemeente om natuur te ontwikkelen in de stadsrandzone.

In de eerste plaats gebeurt dit om maatschappelijke problemen als verrommeling aan te pakken. Door middel van een integraal natuurplan voor het gebied, kunnen de negatieve ontwikkelingen aangepakt worden. In de tweede plaats wordt het vaak ingezet om een oplossing te bieden voor ongebreidelde verstedelijking. De natuur staat onder druk van de oprukkende stad, hierdoor hebben veel steden behoefte gekregen aan een landschapsecologische zone die er voor moet zorgen dat verdergaande verstedelijking een halt toe wordt geroepen (Dienst Landelijk Gebied, 2007, p.4). Een derde reden is het puur ecologische standpunt, waarmee men wil bijdrage aan de Ecologische Hoofdstructuur. De term ‘Ecologische Hoofdstructuur’ werd in 1990 geïntroduceerd in het Natuurbeleidsplan (NBP) van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV),

naar aanleiding van de achteruitgang van het areaal aan natuur en van de biodiversiteit (GroeneRuimte, dossier EHS, 2009). Het ministerie van LNV streeft ernaar om in 2018 meer dan 750.000 hectare aan natuurgebieden bij de Ecologische Hoofdstructuur te laten horen. Hiervoor worden ook steeds vaker stadsrandzones ingezet. Een laatste belangrijke reden van natuurontwikkeling in de stadsrandzone is om groen en recreatie dichtbij huis te bieden voor de stadsbewoners. Vaak gebeurt dit vanuit het GIOS-beleid: Groen in en om de stad, opgesteld door het ministerie van LNV en het ministerie van VROM (Goossen, 2006, p.5). Het is een onderdeel van het Grote Stedenbeleid en heeft als doel de hoeveelheid en de kwaliteit van het groen in en om de stad te vergroten en te verbeteren. Het is gericht op de 30 grootste gemeenten van Nederland, de G30.

Er zijn dus allerlei redenen voor om een stadsrandzone aan te pakken ten behoeve van natuur- en recreatieontwikkeling. Voor het maatschappelijk belang zullen de plannen van de gemeente wel een positieve uitwerking hebben, natuur is immers een gewenste functie. Het zijn echter vaak overwegend agrarische stadsrandzones waar ook nog boeren wonen en hier hun bedrijvigheid uitvoeren. Er valt te betwijfelen in hoeverre de plannen van de gemeente om (agrarische) stadsrandzones aan te pakken voor natuur, ook een oplossing is voor de boeren in het gebied zelf. Het kan ook zo maar mogelijk zijn dat ze er nadelen van ondervinden, zeker als het consequenties heeft voor hun boerenbedrijf. Deze mogelijke discrepantie tussen het algemeen en het individueel belang in de stadsrandzone zal in dit onderzoek centraal staan.

1.2 Probleemanalyse

Het probleem waar we in dit onderzoek mee te maken hebben is dat er hoogstwaarschijnlijk een discrepantie bestaat tussen het algemeen en het individuele belang. De plannen van de gemeente, die tegemoet moeten komen aan het maatschappelijk belang, zouden voor de agrariërs in het gebied een antioplossing kunnen zijn. Mijn hypothese is dat we hier enkele aspecten van de Nimby (Not In My BackYard)-benadering tevoorschijn zullen zien komen. Nimby is een uitdrukking die uit Amerika is komen overwaaien, en ontstaat daar waar individuele belangen niet overeenkomen met collectieve belangen. Dit zal leiden tot verzet bij (enkele) individuen, en tot belemmering van de planimplementatie. In het theoretisch kader zal deze theorie nader uitgelegd worden.

Discrepantie tussen het algemeen en individueel belang is in de eerste plaats een probleem voor de bewoners in het gebied, zij kunnen de dupe worden van de plannen van de gemeente. Zij wonen in gebieden die vaak jarenlang zijn verwaarloosd door de gemeente, als het moment dan daar is dat de gemeente het gebied gaat aanpakken, is het nog maar de vraag wat het voor hen zal opleveren. Aan de andere kant heeft de gemeente ook met dit probleem te kampen. Het is bijna onmogelijk een plan voort te brengen waar niemand tegen is. De gemeente moet met haar plannen zoveel mogelijk mensen tevreden zien te houden, en het maatschappelijk belang zien te dienen. Dit maatschappelijk belang komt echter niet altijd overeen met de individuele belangen. Het belangrijkste probleem is dus dat de gemeente en particulieren pal tegenover elkaar kunnen komen te staan, een probleem dat lastig op te lossen is.

1.3 Operationalisatie

Alvorens er een doel- en vraagstelling opgesteld kan worden, is het van belang eerst enkele begrippen te operationaliseren. Dit betreft de begrippen (1) 'belangen' en (2) 'nimby-problematiek'.

(1) Belangen

In de eerste plaats kunnen de maatschappelijke en individuele belangen (van boeren) worden opgesplitst in verschillende soorten belangen. Om te ontdekken waar de grootste discrepantie ligt wordt het volgende onderscheid gemaakt, terug te zien in tabel 1.

Belang	Maatschappelijk	Individueel
<i>Financieel/economisch</i>	Aantrekkelijkheid gebied, investeringsbereidheid bedrijven	Grondbezit/waarde, kunnen uitvoeren bedrijvigheid
<i>Natuur+recreatie</i>	Behoud en ontwikkeling natuur, recreatiemogelijkheden voor (met name) de stadsbewoners	Een natuurrijke en gezonde woonomgeving
<i>Sociaal/historisch</i>	Cultuurbehoud en zo min mogelijk sociaal-ongewenste functies	In eigen woning kunnen blijven wonen, rust, weinig overheidsbemoeienis

Tabel 1. Operationalisatie belangen.

Mijn verwachting is dat de algemene natuur- en recreatie belangen het meeste zullen botsen met de economische belangen van de agrariërs. Zij zullen niet zozeer tegen natuurontwikkeling zelf zijn, maar wel als dit ten koste gaat van hun financieel/economische situatie. Het is voor de boeren van belang om hun werk te kunnen blijven uitvoeren, om zo voldoende inkomen te verwerven. Er is dus voor gekozen om in dit onderzoek de nadruk te leggen op de twee soorten belangen waar naar mijn verwachting de grootste discrepantie zich bevindt.

(2) Kenmerken nimby-problematiek

Om te kunnen bepalen in welke mate er in de praktijk sprake is van nimby-problematiek, is het van belang enkele indicatoren (kenmerken) van deze problematiek op te stellen waaraan het beoordeeld kan worden (zie tabel 2). Deze indicatoren zijn mede opgesteld aan de hand van literatuuronderzoek, en de totstandkoming ervan is terug te vinden in het theoretisch kader.

Aspecten die kunnen leiden tot Nimby-problematiek
1. Bedrijfszekerheid
2. Compensatie
3. Grondwaarde
4. Recreanten
5. Handelen gemeente
6. Persoonlijke redenen

Tabel 2. Operationalisatie Nimby-problematiek.

1.4 Doelstelling

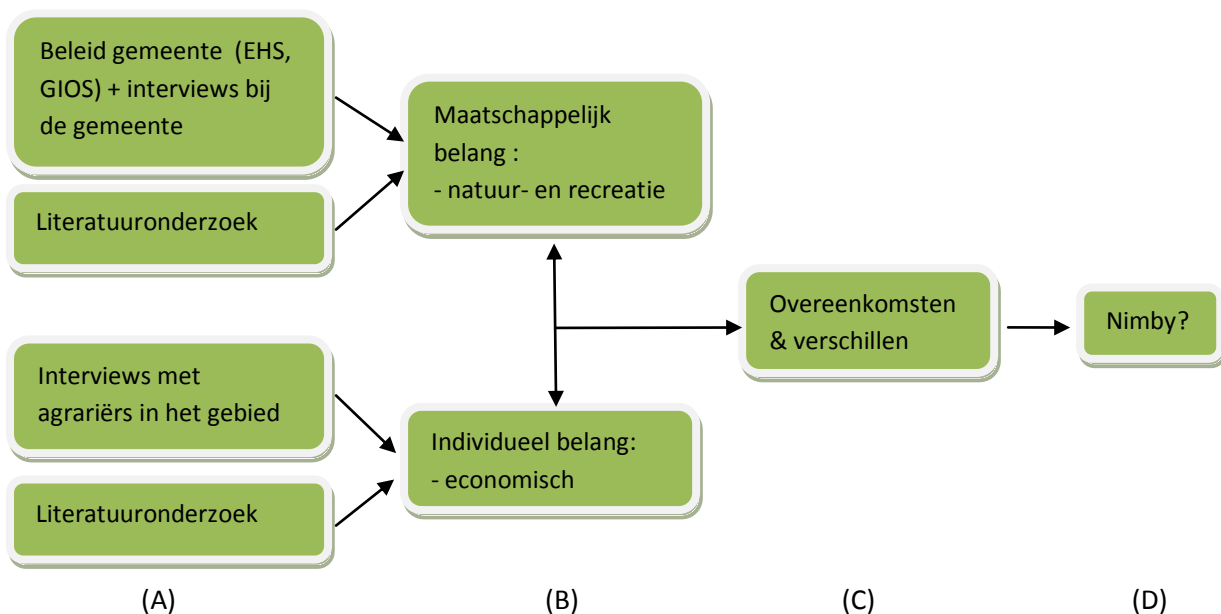
Zoals uit het projectkader is gebleken, zijn er steeds meer gemeenten die de stadsrandzone willen aanpakken ten behoeve van natuurontwikkeling. Dit zijn positieve ontwikkelingen, natuur is in het algemeen een wenselijke functie. Ik mis in de literatuur echter informatie over de personen die in deze gebieden wonen en werken, de agrariërs, en die misschien wel lasten kunnen ondervinden van deze ontwikkelingen. Mijn doel van dit onderzoek is om ook deze personen een stem te geven, en hun belangen naast de algemene belangen te leggen om te ontdekken waar en hoe eventuele discrepanties kunnen ontstaan. Bij toekomstige herontwikkelingen kan hier dan meer rekening mee worden gehouden.

Hier komt de volgende concrete doelstelling uit voort:

Het doel van dit onderzoek is er achter te komen waar eventuele discrepanties tussen de algemene natuur- en recreatiebelangen en de individuele economische belangen van boeren in een stadsrandzone zich bevinden, en of dit kan leiden tot nimby-problematiek, door verschillende praktijkvoorbeelden naast deze theorie te leggen.

1.5 Onderzoeksmodel

Het onderstaande onderzoeksmodel (figuur 1) geeft op conceptuele wijze weer welke stappen er genomen moeten worden om de doelstelling te bereiken.

Figuur 1. Onderzoeksmodel

Toelichting:

De onderzoeksoptiek zal worden ontwikkeld aan de hand van literatuuronderzoek, de theorieën op basis waarvan de gemeente haar stad wil laten ontwikkelen (het beleid) en interviews bij de gemeente en de agrariërs (A). Dit zijn de belangrijkste bronnen om tot de kernpunten van het maatschappelijk (natuur/recreatie) en individueel (economisch) belang (B) te komen. Door deze beide belangen met elkaar te vergelijken, zal blijken wat de overeenkomsten en de verschillen (C) zijn, en dus waar discrepanties zich bevinden. Deze vergelijking leidt uiteindelijk tot de vraag in hoeverre er gesproken kan worden van nimby-problematiek in de stadsrandzone (D).

1.6 Vraagstelling

Hoofdvraag:

Welke doelen en middelen hebben enerzijds gemeenten en anderzijds agrariërs bij natuurontwikkeling in de stadsrandzone, en kan, zo ja waarom en in welke mate, een eventuele discrepantie hiertussen leiden tot nimby-gedrag?

Voor het eerste gedeelte van de vraagstelling wordt er bekeken vanuit welke *algemene* belangen stadsrandzones worden aangepakt ten behoeve van natuurontwikkeling, en wat de *individuele* belangen van boeren in deze gebieden zijn. Hierbij wordt gekeken naar de doelen en middelen van de gemeente én die van de boeren. Door deze vervolgens met elkaar te vergelijken, kan er bepaald worden wat de verschillen en overeenkomsten zijn, en waar deze zich bevinden.

Voor het beantwoorden van het tweede gedeelte van de vraag wordt aan de hand van 6 aspecten van de nimby-theorie (Not In My BackYard) getest *in hoeverre* deze problematiek ook in de stadsrandzone plaatsvindt, en door de AIDA-techniek en het Prisoner's Dilemma zal er verklaard worden *waardoor* dit voor kan komen.

Deelvragen:

1. Wat zijn de achtergronden van natuurontwikkeling in stadsrandzones?

1a. Verrommeling

1b. Bufferzone

1c. EHS-gebied

1d. Natuur- en recreatiegebied voor stadsbewoners

2. Welke instrumenten hebben gemeenten voor natuurontwikkeling?

2a. Grondverwerving

- op vrijwillige basis

- onteigening

2b. Overige wijze

2c. Instrumenten gemeente 's-Hertogenbosch voor Groene Delta

3. Welke mogelijkheden hebben boeren als de gemeente hun woonomgeving tot natuurgebied wil herontwikkelen?

3a. Blijven boeren (op dezelfde locatie)

3b. Verbreding in de landbouw

- Natuur

- Recreatie&Educatie

- Zorg

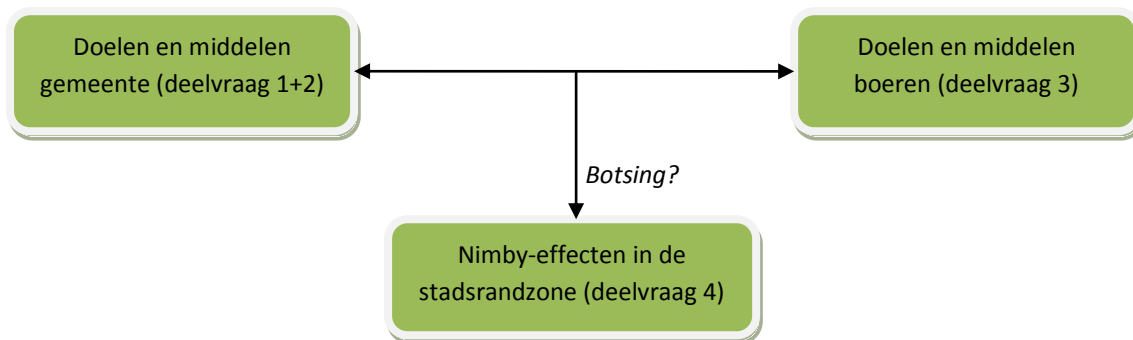
3c. Laten uitkopen (en evt. verplaatsing van het boerenbedrijf)

4. Welke kenmerken van de nimby-problematiek zijn terug te vinden in stadsrandzones die worden herontwikkeld ten behoeve van natuurontwikkeling?

4a. Vergelijking praktijkvoorbeeld met nimby-theorie

4b. Nieuwe aspecten nimby-problematiek in de stadsrandzone

Het verloop en beantwoording van de deelvragen kan schematisch als volgt gezien worden:

Figuur 2. Schematische weergave verloop deelvragen.

1.7 Relevantie

Maatschappelijke relevantie

Overheid en burger staan vaak op gespannen voet met elkaar. Burgers zouden niet genoeg kennis hebben om werkelijk deel te nemen aan het besluitvormingsproces van een project. Aan de andere kant zou de overheid de burgers niet begrijpen, en niet weten wat er werkelijk allemaal gaande is. Voor beide partijen is het nuttig om wat meer kennis te nemen van het veld waar de ander zich in bevindt. Voor de overheid is het van belang te weten hoe de bewoners over bepaalde plannen en ideeën denken. Voor de burger is het van belang beter te begrijpen hoe en waarom de overheid op een bepaalde manier handelt. Door het maatschappelijk belang tegenover de individuele belangen te zetten, kan deze discrepantie beter geanalyseerd en verklaard worden.

In de tweede plaats zullen er in de toekomst naar verwachting steeds meer randzones als natuur- en recreatiegebied ingericht gaan worden. Het is van maatschappelijk belang meer te weten over de instrumenten van de gemeente, maar ook – en vooral – meer over de middelen en de mogelijkheden die de boeren in deze gebieden hebben. Hierdoor kan er in de toekomst meer (en beter) rekening met ze worden gehouden.

Wetenschappelijke relevantie

De nimby-problematiek is al een uitvoerig onderzocht concept. Er is echter nog nauwelijks onderzocht in hoeverre en waarom natuur ook als nimby gezien kan worden. Voorheen kwamen nimby-problemen met name voor in gebieden waar men bijvoorbeeld ruimte moest maken voor afvalverwerkingsinstallaties of kerncentrales, en waar de bewoners de dupe van werden. De meeste nimby-activiteiten zijn dus van een geheel andere orde, waarbij vaak bezwaar wordt gemaakt vanwege natuur- en cultuurverlies. In het geval van de stadsrandzone waar natuurontwikkeling plaats vindt, worden juist natuur- en recreatiegebieden gerealiseerd, wat op zich wenselijke functies zijn. Toch kunnen ook hier nimby-reacties ontstaan, als het de financieel/economische situatie van bewoners aantast. Het is dus van belang te onderzoeken in hoeverre deze nimby-problematiek zich ook in de stadsrandzone voordoet (zij het in een andere gedaante), zodra dit gebied opgeknapt gaat worden door de gemeente ten behoeve van natuurontwikkeling.

2 Theorie

2.1 Theoretisch kader

In dit onderzoek zal de nimby-theorie (2.1.1) centraal staan. Aan de hand van deze theorie wordt er bekeken in welke mate natuurontwikkeling tot verzet kan leiden onder boeren in een stadsrandzone. Ook zullen er twee theorieën besproken worden die hieraan ten grondslag liggen. In de eerste plaats is dit de AIDA-techniek (2.1.2), wat een analyse is van onderling samenhangende beslissingsvelden. Bepaalde keuzes van de gemeente, maar ook van de boeren in de stadsrandzone kunnen als beslissingsvelden gezien worden. Aan de hand van deze techniek kan bepaald worden of en op welke manier deze overeen komen of juist niet, en of er dus een discrepantie bestaat tussen verschillende belangen. Tot slot zal er een meer psychologisch-economische theorie besproken worden, die tevens ten grondslag ligt aan de nimby-theorie: het Prisoner's Dilemma (2.1.3).

Aan de nimby-theorie zal – verderop in dit onderzoek – een aparte paragraaf besteed worden, omdat dit van belang is om de hoofdvraag op een goede manier te kunnen beantwoorden. De AIDA-techniek en het Prisoner's Dilemma zullen in de conclusies aan bod komen, om zo diepgaander te kunnen analyseren waar nimby-gedrag vandaan komt.

2.1.1 'Not In My Backyard'

Nimby is een uitdrukking die uit Amerika is komen overwaaien, en staat voor 'Not In My Backyard'. De term is in 1984 in Nederland geïntroduceerd door minister Winsemius (VROM) in de discussie over de opslag van nucleair afval. Het verzet van de bevolking tegen zo'n opslagplaats werd door hem toegeschreven aan een NIMBY-houding (Eberg, e.a., 1994, p.19).

Nimby-gedrag ontstaat daar waar individuele behoeften botsen met collectieve belangen (Krantenartikel in Trouw, 2009). Het gaat vaak om voorzieningen die een collectief maatschappelijk belang dienen, maar lokale negatieve effecten hebben die voor mensen in de buurt aanleiding tot verzet geven (Eberg, 1996, p.19). Dit verzet door de bewoners wordt nimby-gedrag genoemd, en is karakteristiek voor iemand die wel positief is over een bepaalde faciliteit, maar die deze niet in zijn eigen achtertuin wil (Hermansson, 2006, p.23). Dit heeft vaak ook met afstand te maken, hoe dichter men woont bij de geplande faciliteit, hoe groter de schade zal zijn (Bellettini, 2008, p.1). Nimby-gedrag wordt vaak ook wel geassocieerd met egoïsme, men verkiest immers het eigenbelang boven het algemeen maatschappelijk belang.

De Nimby-problematiek kan op verschillende domeinen voorkomen, zoals bij grote infrastructurele projecten als de Betuwelijn, de bouw van afvalverwerkingsinstallaties en de opslag van nucleair afval, maar ook bijvoorbeeld bij de plaatsing van voorzieningen voor daklozen, verslaafden, prostituees, etc. (Barendregt, Lezing Nimby, 2005). Er zijn echter ook minder voor de hand liggende projecten die Nimby-kenmerken bezitten. Nimby is ook wel degelijk van toepassing op activiteiten die effecten met zich meebrengen die op zichzelf positief worden ervaren (bijvoorbeeld een stadsschouwburg) maar waarbij het 'not in my backyard'-principe toch aanwezig is (Moolen & Voogd, 1995, p.79).

Nimby-wetgeving

Deze nimby-problematiek heeft in 1994 geleid tot het zogenaamde nimby-wetje. Deze wetgeving

bestaat uit de verandering van een aantal artikelen in de Wet op de Ruimtelijke Ordening (WRO) en de Ontgrondingswet, en uit het opnemen van een speciale project-PKB (planologische kernbeslissing) in de Tracéwet. Het nimby-wetje is met name ontstaan door allerlei kritieken op de ontstane 'stroperige' besluitvormingsprocessen, die te lang gingen duren door blokkades op lokaal niveau, en vaak uiteindelijk na veel vertraging bij de Raad van State terecht kwamen (Moolen & Voogd, 1995, p.7). Door deze ontstane vertragingen liepen projecten het risico geheel te sneuvelen.

Door de nimby-wetgeving beschikken Rijk en provincie over middelen om de gemeente te dwingen planologische medewerking te verlenen, waardoor het besluitvormingsproces rond grootschalige en vaak ook risicovolle technologische projecten versneld kunnen worden (Huigen, in: Eberg, e.a., 1994, p.41). Met deze nimby-wetgeving hoopte de overheid in de toekomst voorzieningen van nationaal belang te kunnen realiseren, zonder dat dit door eigenbelang gehinderd wordt (Eberg, e.a. 1994, p.19).

Het gebruik van het Nimby-instrument kent wel enkele voorwaarden. In de eerste plaats moet er sprake zijn van bovengemeentelijke, 'hogere' belangen, ook wel projecten van nationaal belang. Daarnaast moet er sprake zijn van besluitvorming die is vastgelopen. Er moet een bestuurlijke impasse bestaan, waarin het zoeken naar alternatieven zinloos is geworden (Eberg, e.a., 1994, p.28). Het nimby-wetje is dus uitdrukkelijk bedoeld als sluitstuk van het besluitvormingsproces. Het bevat geen voorzieningen om te voorkomen dat het zover komt.

Oorzaken nimby-gedrag

Als oorzaak van dit nimby-gedrag kunnen de steeds complexer wordende besluitvormingsprocessen aangewezen worden. In de eerste plaats is het aantal betrokken actoren de afgelopen jaren toegenomen. Bij grootschalige infrastructuurprojecten zoals de Betuweroute zijn per definitie vele partijen uit het openbaar bestuur, het bedrijfsleven en de burgerij betrokken. Door vele verschillende meningen over de noodzaak en de ingrijpende gevolgen voor mens en milieu hebben dergelijke projecten een omstreden karakter. Ook moeten er steeds meer formele procedures doorlopen worden, en er moeten vaak allerlei vergunningen aangevraagd worden. Besluitvormingsprocessen worden dus steeds complexer, waardoor de handelingen van actoren vaak niet voor iedereen gunstig uitpakken, wat kan leiden tot nimby-gedrag onder bewoners.

Daarnaast is het in een zeer dichtbevolkt land als Nederland haast onmogelijk om alle burgers tevreden te houden. Nederland wordt steeds voller, waardoor we elkaar dus ook steeds vaker tegenkomen. Onze toegenomen bestaansruimte overlapt in toenemende mate met die van anderen. Daarnaast vergt ons intensievere bestaan ondersteuning in de vorm van nieuwe of vergrote industrieterreinen, kantoorgebouwen, winkelcentra, vakantieparken, snelwegen, spoorlijnen, vliegvelden, etc. Functies die steeds vaker noodgedwongen bij mensen in de 'achtertuin' gerealiseerd dienen te worden, vanwege de schaarse vrije grond in Nederland. En hoewel dergelijke functies vaak voortvloeien uit de ambities en activiteiten van velen in de samenleving waarvan zij zelf ook deel uitmaken, manifesteert zich dit dikwijls in een nimby-syndroom (Vlek in: Moolen & Voogd, 1995, p.32).

Bepalende factoren

In de literatuur zijn er verschillende factoren te vinden die invloed hebben op het nimby-gehalte bij de implementatie van een beleidsproject. Hieronder volgt daar een kort overzicht van.

Volgens Barendregt in een lezing over Nimby (2005) zijn er drie aspecten die van invloed kunnen zijn op het nimby-gehalte bij een beleidsproject. In de eerste plaats is dit de beeldvorming

die mensen hebben bij een bepaalde voorziening. Hoe negatiever deze is, hoe hoger het nimby-gehalte zal zijn. Zo zullen mensen zich bijvoorbeeld eerder verzetten tegen de bouw van een daklozenopvang, dan tegen de bouw van een sportschool. In de tweede plaats heeft het implementatieproces invloed op het nimby-gehalte, wat met name gaat over de verhouding tussen overheid en burger. Een veel gehoord argument is dat omwonenden van een geplande voorziening "*zich voor het blok gezet voelen*" of iets "*door hun strot geduwd krijgen*" (Barendregt, Lezing Nimby, 2005). Tot slot hangt het samen met het vertrouwen in het management van het project, wat met name te maken heeft met veiligheid en overlast (Barendregt, Lezing Nimby, 2005).

Volgens Morell (1984, in Chiu, 2009, 957) zijn er vier factoren te onderscheiden die bij bewoners kunnen leiden tot nimby-gedrag: (1) de psychologische angst voor mogelijke gevaren voor de gezondheid en het leven, (2) het ontstaan van een ongelijke/oneerlijke situatie waarbij de belasting voor de bewoners niet voldoende wordt gecompenseerd door de overheid, (3) bezorgdheid over vervuiling van het milieu, (4) nalatigheid van de overheid over het leefmilieu van de bewoners.

Maarten Wolsink (In: Eberg e.a., 1994, p.19) maakt een onderverdeling in de lokale negatieve effecten die voor de mensen rond zo'n locatie aanleiding tot verzet kunnen geven. Deze lokale nadelen variëren van geschade individuele belangen, zoals waardevermindering van de woning, maar ook tot aantasting van gemeenschapsbelangen in de vorm van milieuhinder of gezondheidsrisico's.

Hermansson geeft in haar artikel (2006) tot slot nog enkele factoren die kunnen leiden tot protest bij de bewoners. Volgens haar is de eerste grote angst van bewoners kans op fysieke schade, wat te maken heeft met de gezondheid en levenskwaliteit. De tweede reden is de angst voor negatieve beeldvorming van hun woonomgeving, wat zal leiden tot een daling van de grondwaarde van hun gebied. In de laatste plaats zullen mensen bang zijn dat ze worden benadeeld en niet voldoende gecompenseerd, waardoor ze niet mee zullen werken aan een bepaald plan (Hermansson, 2006, p.23).

Aan de hand van deze verschillende factoren uit de literatuur, is op de volgende wijze de nimby-benadering geoperationaliseerd (zie tabel 3). Enkele kenmerken van bovenstaande theorieën zijn niet in de tabel meegenomen, omdat ze hoogstwaarschijnlijk niet van toepassing zullen zijn op een functie als natuur. In de eerste plaats is dit de beeldvorming, aangezien natuur over het algemeen als een zeer gewenste functie wordt gezien. Ook de angst voor de eigen gezondheid of het milieu wordt buiten beschouwing gelaten. Natuurontwikkeling zal niet leiden tot milieuhinder of gezondheidsrisico's, het moet juist bijdragen aan een gezondere leefomgeving.

Er zijn echter ook aspecten die altijd een rol kunnen spelen, afgezien van het feit om wat voor functie het gaat. Onzorgvuldig handelen van de gemeente tegenover de bewoners kan altijd tot verzet leiden, hoe positief de geplande functie ook is. Ook het ontstaan van een oneerlijke situatie door onvoldoende compensatie door de overheid en ontwikkelingen rond de grondwaarde van de woonomgeving zou bij natuurontwikkeling tot nimby-gedrag kunnen leiden.

Tot slot zijn er nog enkele aspecten die specifiek bij natuur- en recreatieontwikkeling tot nimby-gedrag zouden kunnen leiden. Deze zijn naar mijn verwachting het in gevaar komen van de bedrijfszekerheid van agrariërs, en het feit dat er extra recreanten in de woonomgeving zullen komen die voor overlast kunnen zorgen. Dit alles is samengevat in tabel 3. Aan de hand van deze indicatoren kan er later bepaald worden in hoeverre deze nimby-factoren in stadsrandzones zijn terug te vinden die worden aangepakt ten behoeve van natuurontwikkeling.

Aspecten die kunnen leiden tot Nimby-problematiek

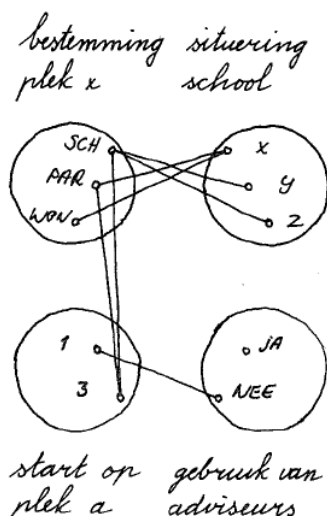
1. Bedrijfszekerheid
2. Compensatie
3. Grondwaarde
4. Recreanten
5. Handelen gemeente
6. Persoonlijke redenen

Tabel 3. Aspecten die kunnen leiden tot Nimby-problematiek.

2.1.2 AIDA

AIDA staat voor 'Analysis of Interconnected Decision Areas', ook wel de analyse van de onderling samenhangende beslissingsvelden genoemd. Een techniek van Hickling (1976) om de strategische keuzebenadering duidelijk te kunnen maken. Verschillende begrippen zijn hierbij van belang. Het eerste is 'beslissingsveld', waarbij sprake is van elkaar uitsluitende alternatieven waarvan er één gekozen moet worden (Hickling, 1976, p.23). De beslissingsvelden zijn onderling samenhangend, de ene beslissing heeft dus invloed op een andere, en een bepaalde keuze kan een andere uitsluiten. Per beslissingsveld heb je verschillende alternatieven, 'keuzemogelijkheden', waarvan er één gekozen moet worden. Sommige keuzemogelijkheden zijn echter niet met elkaar te verenigen, en dus niet mogelijk. Dit kan op papier worden weergegeven door een lijn te trekken tussen de twee desbetreffende keuzemogelijkheden, wat een onmogelijkheidslijn wordt genoemd (Hickling, 1976, p.25). Je hebt dus onderling samenhangende beslissingsvelden, waarbinnen elkaar uitsluitende alternatieven – keuzemogelijkheden – aanwezig zijn. Een aantal combinaties van keuzemogelijkheden zijn onmogelijk. Door alle onmogelijkheidslijnen te trekken, houd je zo een mogelijk oplossing (of meerdere) over, tussen één keuzemogelijkheid uit elk beslissingsveld. Een voorbeeld van een aantal beslissingsvelden (in dit geval 4) met keuzemogelijkheden wordt in figuur 3 weergegeven, plus de onmogelijkheidslijnen.

In de conclusie zal deze techniek worden toegepast op de beslissingsvelden van de gemeente en de boeren, om zo te ontdekken waar de onmogelijkheidslijnen zich bevinden, en of er een oplossing over blijft van twee keuzes te verenigbaar zijn.

Figuur 3. Voorbeeld van de AIDA-techniek: beslissingsvelden met keuzemogelijkheden, en onmogelijkheidslijnen hiertussen. Bron: Hickling (1976), p.25.

2.1.3 Prisoner's dilemma

Het Prisoner's dilemma wordt vaak als illustratie in de speltheorie gebruikt. Vergelijkbare situaties komen in het dagelijks leven ook echter regelmatig voor. De essentie van het dilemma hierbij is of het in bepaalde situaties beter is samen te werken met een ander, of puur het eigenbelang na te streven en voor de 'snelle winst' te gaan. Het bekendste voorbeeld om het prisoner's dilemma te illustreren is die van twee in dezelfde zaak gearresteerde criminelen die afzonderlijk van elkaar door de politie worden verhoord. De politie weet dat ze de daders zijn, maar heeft onvoldoende bewijs. Beide arrestanten kunnen ofwel hun mond houden ofwel meewerken. Maar wat ze kiezen weten ze niet van elkaar, ze zitten allebei apart opgesloten en kunnen niet met elkaar communiceren. Als beiden zwijgen, is er niet voldoende bewijs voor een zware straf, en krijgen ze beide een lichte straf. Als er één spreekt terwijl de andere zijn mond houdt, zal de zwijger een zware straf krijgen en gaat de spreker vrijuit omdat hij goed heeft meegewerkt. Bekennen echter beide arrestanten dan krijgen ze allebei een forse straf. De essentie is dat als beiden zwijgen, ze samen beter af zijn dan als ze samen bekennen. Maar als er slechts één bekent, is die veel beter af dan de andere die zwijgt. Helaas weten ze niet van elkaar wat ze doen. Kortom, wat het voordeligst is, hangt af van de ander (Driessen & Leroy, 2007, voorwoord Jacqueline Cramer). De essentie van het dilemma is dus dat ze te maken hebben met een individueel belang en een maatschappelijk belang. De optimale keus voor het gezamenlijk belang is vaak een andere dan de optimale keus voor het individuele belang, een sociaal dilemma genoemd.

Pellikaan en van der Veen (2002, p.52) spreken ook wel over 'the Individual' tegenover 'the Others'. Beide partijen kunnen kiezen uit twee strategieën, dat is 'Cooperate' of 'Defect', dus meewerken of juist er tegen in gaan hangen (zie figuur 4). Wat blijkt is dat de strategie van niet meewerken (Defect) domineert boven de strategie van wel meewerken (Cooperate) (Pellikaan & van der Veen, 2002, p.53). Voor het collectieve belang zou meewerken het beste uitpakken, het probleem hierbij is echter dat iedereen naar een probleem kijkt vanuit het individuele belang. En kijken we in figuur 4 bij 'the individual' dan levert 'defecten' altijd meer op dan meewerken.

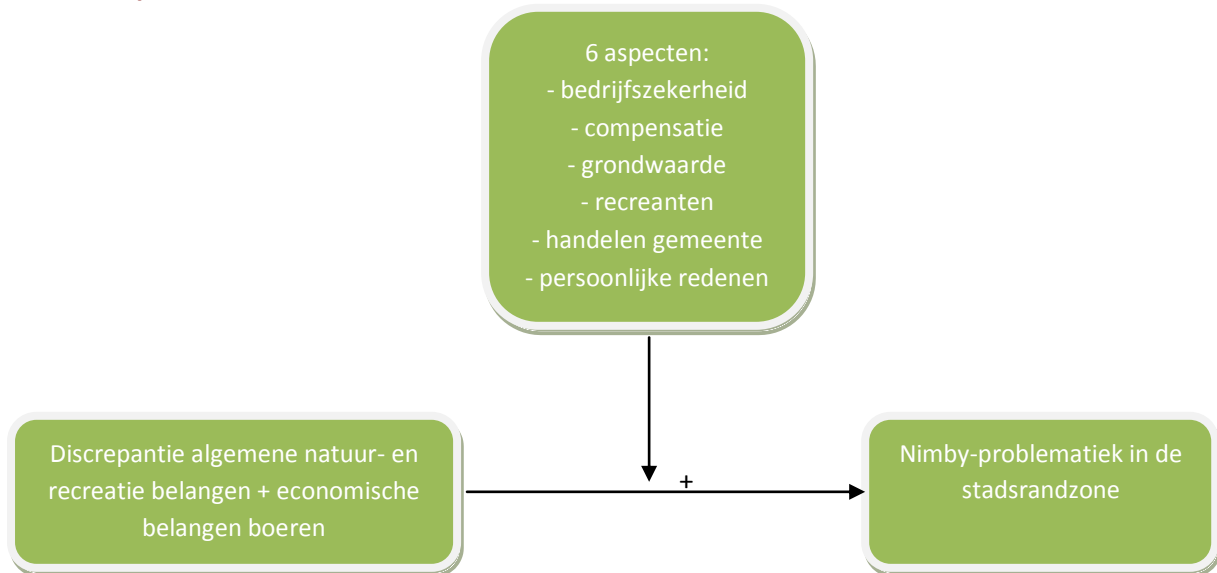
		<i>The Others (B)</i>	
		<i>Cooperate</i>	<i>Defect</i>
<i>Individual (A)</i>	<i>Cooperate</i>	A→3, B→3 Reward for mutual cooperation	A→0, B→5 Sucker's payoff and temptation to defect
	<i>Defect</i>	A→5, B→0 Temptation to defect and sucker's payoff	A→1, B→1 Punishment for mutual defection

Figuur 4. 'Individual' tegenover 'the Others'. Bron: www.jyi.org (Journal of Young Investigators).

Ook in de ruimtelijke ordening komt het prisoner's dilemma geregeld voor. Een goed en duidelijk voorbeeld hiervan is milieuvervuiling. Een schoon milieu is in het belang van alle landen in de wereld, en je kunt hier niemand voor uitsluiten. Maar terwijl we allemaal te maken hebben met de staat waarin de aarde verkeert, dragen we in zeer ongelijke mate bij aan die verslechterde staat. Want terwijl de klimaatverandering in grote mate door het energieverbruik van de Westerse wereld wordt

veroorzaakt, leidt die klimaatverandering juist in ontwikkelingslanden tot het grootste negatieve resultaat. Ook het probleem van milieuvervuiling is dus een klassiek voorbeeld van het prisoner's dilemma, het dilemma van collectieve actie, inclusief bijbehorende freeriders gedrag. Dit houdt in dat mensen wel de vruchten willen plukken van een gezamenlijke inspanning, maar hier niet de lasten van willen dragen. Want stel dat de Europese landen hun CO2 uitstoot vergaand beperken, dan plukken ook China en Canada daar de vruchten van, zelfs als die landen stug aan het vervuilen blijven (Driessen & Leroy, 2007, voorwoord Jacqueline Cramer).

2.2 Conceptueel model

Figuur 5. Conceptueel model Nimby-problematiek in de stadsrandzone.

Er kan vanuit worden gegaan dat hoe groter de discrepantie is tussen het algemeen natuur- en recreatiebelang en de economische belangen van de boeren, des te groter de nimby-problematiek (of een vorm daarvan) in de stadsrandzone zal zijn. Een plan van de gemeente komt immers voort uit het algemeen belang. Als de individuele belangen dan sterk afwijken van dit algemeen belang, dan zal er meer protest komen door de bewoners. Er zijn echter een aantal kenmerken die van invloed kunnen zijn in de mate waarop nimby-problematiek voorkomt. Dit zijn de 6 kenmerken, terug te vinden in het theoretisch kader. De manier van beleid voeren door de gemeente, in verhouding tot de burgers, kan eventuele nimby-problemen een stuk afzwakken. Zolang de bewoners bijvoorbeeld bij het project betrokken worden, en er naar hen geluisterd wordt, is de kans minder groot dat ze zich er tegen zullen verzetten. En ook bij voldoende compensatie kunnen nimby-problemen uitblijven. De nimby-problematiek hangt dus ook af van de mate waarin de kenmerken die kunnen leiden tot nimby-gedrag (zie theoretisch kader) zich voordoen.

3 Methodologie

3.1 Onderzoeksstrategie

De meest bepalende beslissing die bij het maken van een technisch ontwerp voor een onderzoeksproject moet worden genomen, is de onderzoeksstrategie. Dit is een geheel van met elkaar samenhangende beslissingen over de wijze waarop het onderzoek uitgevoerd gaat worden (Verschuren, 2007, p.159). Deze verschillende beslissingen zullen hier kort besproken worden.

In de eerste plaats kies ik in mijn onderzoek voor diepgang, in plaats van breedte. Er zal één bepaalde casus (zie 3.3) in al zijn facetten bekeken worden, wat zal leiden tot een kleinschaliger aanpak waarbij generaliseerbare kennis moeilijk te verkrijgen is. Het stelt echter wel in staat tot detaillering en complexiteit. Diepgang is ook nodig om de nimby-benadering in al zijn facetten te kunnen begrijpen, en te kunnen verklaren waarom het zich wel of niet in de praktijk afspeelt.

De tweede keuze is voor een kwalificerende en interpreterende benadering, in plaats van kwantificering. Bij de kwalificerende methode wordt vooral verbaal en beschouwend gerapporteerd (Verschuren, 2007, p.161), en zijn de bevindingen moeilijk in tabellen, grafieken, cijfers of berekeningen weer te geven. Ook nimby-gedrag zal voornamelijk uit persoonlijke verhalen van mensen moeten blijken, wat een kwalificerende aanpak in de vorm van interviews vereist.

De derde beslissing heeft te maken met de manier hoe de gegevens verzameld worden. Dit kan bijvoorbeeld empirisch onderzoek zijn door zelf het veld in te gaan en gegevens te verzamelen, of middels een bureauonderzoek waarbij gebruik wordt gemaakt van bestaande literatuur. In mijn onderzoek zal ik kiezen voor een combinatie van beide soorten, waardoor ook de betrouwbaarheid van het onderzoek vergroot wordt. Om achter de individuele belangen van de bewoners te komen, zal ik zelf het veld in moeten gaan om aan deze informatie te komen. Voor zaken als het algemeen belang en het beleid van de gemeente, kan ook gebruik worden gemaakt van bureauonderzoek.

Er zijn vervolgens verschillende strategieën te onderscheiden om een onderzoek uit te voeren. In het boek van Verschuren & Doorewaard (2007) worden de vijf belangrijkste strategieën uitgewerkt: de survey, experiment, casestudy, gefundeerde theoriebenadering en bureauonderzoek. Ik heb gekozen voor een casestudy onderzoek, aanvullend met bureauonderzoek. Deze beide strategieën zal ik hieronder kort uitleggen, plus mijn argumentatie waarom ik voor deze strategieën heb gekozen.

Case study

Een case study is een onderzoek waarbij de onderzoeker probeert om een diepgaand en integraal inzicht te krijgen in één of enkele tijdruimtelijk begrensde objecten of processen (Verschuren, 2007, p.183). Door een combinatie van het voeren van gesprekken en het bestuderen van allerlei documenten, wordt een diepgaand inzicht gevormd in de wijze waarop bepaalde processen zich in de praktijk voltrekken en waarom ze zich zo en niet anders afspelen.

Een eerste belangrijk kenmerk is dat men in de casestudy werkt met een relatief klein aantal onderzoekseenheden. Een kwantitatieve analyse van de verzamelde gegevens is hierdoor niet mogelijk waardoor men is aangewezen op een kwalitatieve manier van onderzoek doen. Een ander kenmerk van de casestudy is dat er veel meer in de diepte dan in de breedte wordt gewerkt. Zo kiest men in dit geval bijvoorbeeld vaak voor een arbeidsintensieve face-to-face interview met open vragen, om zo de nodige diepgang te verkrijgen. Een kenmerk dat voortvloeit uit het werken met kleine aantallen is dat men kiest voor een strategische steekproeftrekking in plaats van een aselechte

trekking. De onderzoeker laat zich dus bij zijn of haar keuze van onderzoekseenheden bewust leiden door hetgeen hij/zij te weten wil komen. Een laatste kenmerk is dat het object, de case, in zijn natuurlijke omgeving wordt bestudeerd. Het is dus een onderzoek op locatie, waarbij het object wordt waargenomen en geanalyseerd zonder het uit zijn natuurlijke omgeving te halen (Verschuren, 2007, p.185).

Bij een casestudy wordt met kleine aantallen onderzoekseenheden gewerkt. Triangulatie – combinatie van verschillende methoden van informatieverwerving – is hierbij erg belangrijk, dit alles om het toeval (aangezien je maar met een beperkte hoeveelheid onderzoeksobjecten te maken hebt) zo veel mogelijk uit te schakelen. Zo kun je bijvoorbeeld middels literatuuronderzoek, interviews en observaties tot je analyses en aanbevelingen komen. Een nadeel van de casestudy is wel dat de externe geldigheid van de resultaten onder druk kan komen te staan. Naarmate minder, of zelfs maar één, gevallen bestudeerd worden, is het moeilijker om deze bevindingen te generaliseren op andere gevallen/situaties.

De case study is dus goed toepasbaar in mijn geval, aangezien ik één specifiek project nauwkeurig wil onderzoeken op verschillende aspecten. Door een diepgaand inzicht in de situatie kan er bepaald worden waarom de nimby-theorie wel of niet van toepassing is op de praktijk. Dit zal gebeuren aan de hand van het voeren van gesprekken met bewoners en het bestuderen van allerlei documenten van de gemeente. De gesprekken met bewoners zullen uit open vragen bestaan, om zo diepgang in de situatie te verkrijgen. Ook is de casus bewust uitgekozen, vanwege de bijzondere kenmerken en de ontwikkelingen in het gebied. Ik ben op zoek gegaan naar een casus die aansloot bij hetgeen ik te weten wilde komen, wat dus een duidelijke strategische keuze is geweest.

Bureauonderzoek

Het bureauonderzoek onderscheidt zich van een onderzoek waarin je zelf het veld in gaat om de werkelijkheid te analyseren. Je richt je hierbij juist op de al bestaande literatuur en/of door anderen bijeengebracht materiaal. Er is hierbij geen direct contact met het onderzoeksobject (Verschuren, 2007, p.201).

Het bureauonderzoek is in mijn geval te combineren met de casestudy. Ik wil namelijk niet alleen de individuele belangen analyseren, maar deze juist in contrast brengen met de maatschappelijke belangen. Dit maatschappelijk belang is goed terug te vinden in de bestaande literatuur, hier wordt immers genoeg over gerapporteerd door bijvoorbeeld de overheid. Daarnaast zorgt het ook voor bronnentriangulatie.

3.2 Onderzoeksmateriaal

Een ander belangrijk aspect van het technisch ontwerp is het soort materiaal dat nodig is om de vraagstelling te kunnen beantwoorden, en ook waar en hoe dit te bemachtigen is. Ik heb er specifiek voor gekozen om bij de ondervraging van de gemeente en de bewoners gebruik te maken van het interview, en niet van de enquête. Bij de gemeente zijn het maar één of enkele personen die mij informatie zullen kunnen verschaffen, een enquête is dan overbodig. Ook bij de ondervraging van bewoners is een interview handiger. Het gaat immers om verhalen, die moeilijk te verpakken zijn in een enquête. Een interview levert meer diepgaande informatie op, die ik nodig heb voor mijn onderzoek. De interviewguides die ik heb gebruikt voor de gemeente en voor de boeren zijn terug te vinden in bijlage 1.

3.3 Casus 'de Groene Delta'

Zoals eerder aangegeven is er voor gekozen om één specifiek praktijkvoorbeeld in al zijn facetten te bekijken, om zo een diepgaand en gedetailleerd beeld hierover te kunnen vormen. Er zal nu eerste een korte inleiding volgen van de gekozen casus, 'de Groene Delta'.

's-Hertogenbosch heeft de afgelopen decennia te maken gehad met stedelijke ontwikkeling, infrastructuur en intensieve landbouw waardoor veel van de natuur- en landschapswaarden verdwenen zijn. Om dit te herstellen is het plan van de Groene Delta opgericht, wat invulling geeft aan bestaand beleid vanuit Groen In en Om de stad (GIOS), de gemeentelijke Landschapsvisie (LSV; 1999), de Ruimtelijke Structuurvisie (RSV 'Stad tussen Stromen' 2003.) en de Reconstructie in het Landelijk Gebied.

De Groene Delta is het idee om een samenhangend netwerk van groengebieden te ontwikkelen in en rondom de stad. Tegelijkertijd is het een samenwerkingsverband tussen de gemeente 's-Hertogenbosch en haar buurgemeentes Vught, Heusden en Sint. Michielsgestel, Waterschap De Dommel en Waterschap Aa en Maas, de drie natuurorganisaties Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en Het Brabants Landschap, en tot slot de ZLTO, de Hertogboeren en de provincie Noord-Brabant. Zij voeren samen allerlei projecten uit, om zo te komen tot een robuuste en samenhangende groenblauwe structuur in en om de stad. Dit zijn projecten op het gebied van natuur, water, cultuurhistorie, landschap, recreatie en landbouw. Het belangrijkste doel is om toegankelijke, groene uitloopgebieden dichtbij huis voor de stadsbewoners te creëren. Daarnaast worden er ook enkele natuurgebieden ontwikkeld ten behoeve van de Ecologische Hoofdstructuur (interview Rob Brinkhof, gemeente 's-Hertogenbosch, Natuur&Landschap). Voor al deze functies is een strikt programma afgesproken, die tezamen uitgevoerd kunnen gaan worden voor een budget van circa 9 miljoen euro (zie tabel 4).

Partij	Bijdrage x € 1.000
EU	0
Rijk	1.043
Provincie	4.263
Gemeente 's-Hertogenbosch	1.842
Staatsbosbeheer	85
Natuurmonumenten	5
Brabants Landschap	13
Gemeente Maasdonk	20
Gemeente Heusden	302
Gemeente Vught	15
Gemeente St. Michielsgestel	12
Waterschap de Dommel	5
Waterschap Aa en Maas	1.771
Brabant Water	8
Totaal	9.382

Tabel 4. Overzicht financiering, exclusief kosten voor grondverwerving in de EHS, beheerskosten, programmamanagement en de kosten voor 'zelfstandige projecten' waarover al financiële afspraken zijn gemaakt. Bron: Raadsvoorstel 'de Groene Delta'.

De verschillende deelgebieden van de Groene Delta sluiten op elkaar aan, en vormen tezamen een groene ring rondom de stad heen (zie figuur 6). Aan de zuidkant begint het met Het Bossche Broek en Het Bossche Broek Zuid, waarna meer naar het westen toe de Moerputten en Gement volgen. Daarna heb je het Engelenmeer en Sompn en Zooislagen als twee grote groengebieden, en verder naar het noorden toe volgt de Haverleij, de Diezemondding en de Maasuitwaarden. Aan de oostkant van de stad aangekomen ligt de Hooge Heide, gevolgd door het Aa-dal en de Kloosterstraat, waarna de groene ring compleet is. Door de stad lopen dan nog groen/blauwe aders heen, gevormd door de Dommel, de Aa en de Dieze.

Figuur 6. Alle deelgebieden van de Groene Delta.
Bron: Uitvoeringsprogramma 'De Groene Delta'.

Het programma van de Groene Delta loopt tot eind 2010, maar waarschijnlijk is men er de komende tien à vijftien jaar nog wel mee bezig om alle projecten te realiseren. Dit verschilt echter per gebied. Bij het ene gebied is de strategie grondverwerving, dus een einde maken aan de landbouw en dit omzetten in natuur. Een andere strategie is om sterk in te spelen op particuliere grondeigenaren, en samen met hen gaan kijken of ze zich meer kunnen gaan richten op recreanten of natuurbeheer. Hierdoor wordt de taak meer bij de boeren en burgers gelegd, waardoor de gemeente niet alles zelf aan hoeft te pakken, en het draagvlak en de betrokkenheid onder burgers wordt vergroot. Je kunt dus ter plekke grond verwerven, maar ook je doelen op andere manieren bereiken. Het is per gebied verschillend welke strategie er gehanteerd wordt, en dus ook de tijd die het zal kosten om het te realiseren (interview Mark Jansen, gemeente 's-Hertogenbosch, Wonen&Grondzaken).

Casusselectie

Bovenstaande casus is bewust geselecteerd omdat deze voldoet aan de eisen om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden. In de eerste plaats moet het gaan om een gebied rondom een stad heen (de stadsrandzone) die door de gemeente aangepakt wordt ten behoeve van natuurontwikkeling voor het algemeen belang. Hoewel het bij de Groene Delta ook gaat om enkele groen/blauwe aders door de stad heen, is het belangrijkste doel toch om toegankelijke groengebieden óm de stad heen te creëren voor de stadsbewoners. Daarnaast moet er tegenover dit collectieve belang de individuele belangen van de boeren gezet kunnen worden. Ook hieraan voldoet de casus, omdat er nog diverse boeren in deze randzone hun bedrijvigheid uitvoeren. Tot slot moet de verwachting aanwezig zijn dat er botsingen kunnen zijn tussen het algemene en het individuele belang. Ook dit is bij deze casus aanwezig, omdat blijkt dat de gemeente 's-Hertogenbosch in enkele deelgebieden een einde wil maken aan de landbouw, wat tot verzet zou kunnen leiden bij agrariërs. Concluderend is deze casus van de Groene Delta van 's-Hertogenbosch dus uitermate geschikt om de doel- en vraagstelling te kunnen beantwoorden.

4 Achtergronden herontwikkeling stadsrandzone

Er worden – vaak vanuit het GIOS-beleid – steeds meer agrarische stadsrandzones rondom steden aangepakt ten behoeve van natuurontwikkeling. De gemeente heeft hier vaak verschillende redenen voor, waarvan de vier belangrijkste in deze paragraaf besproken zullen worden. Dit zijn de doelen van de gemeente om het algemeen belang te dienen. Elke reden zal eerst in het algemeen uitgelegd worden en vervolgens specifiek voor de stadsrandzone. Tot slot zal er bekeken worden in hoeverre de redenen een rol hebben gespeeld bij de gemeente 's-Hertogenbosch om de ring rondom de stad aan te gaan pakken.

4.1 Verrommeling

Een eerste belangrijke reden om stadsrandzones aan te pakken vormen de problemen die zich in het gebied zelf afspelen, waarvan verreweg de belangrijkste verrommeling is. Dit fenomeen zal eerst uitgelegd worden, en daarna toegepast worden op de stadsrandzone.

Verrommeling in het algemeen..

'Halve ruïnes met grote hopen verpieterd hooi. Vieze ouwe caravans, doorgeroeste snackcars, stapels autobanden, verroeste vrachtkarretjes in de wei. IJzeren hekken, slordig aaneengehangen, verspreide vullis, genoeg landbouwplastic', aldus de beschrijving van Herman Vuijsje (in: Frijters, 2004, p.18) over een verrommelde stadsrandzone van Amsterdam. Het zijn allemaal uitingen van verrommeling, maar wat kan er eigenlijk precies onder verstaan worden?

Verrommeling is een welbekend probleem in het landschapsbeleid, het wordt in verschillende beleidsdocumenten als probleem erkend (Nota Ruimte 2004, Agenda Vitaal Platteland 2004). Ook in maatschappelijke discussies over het landelijk gebied wordt met zorg gesproken over verrommeling. Het landschap heeft hierbij te maken met allerlei negatieve ontwikkelingen. Zo kunnen economische activiteiten de belangrijke waarden van het platteland aantasten, zoals de rust, openheid, biodiversiteit en identiteit. Er is sprake van een spanning tussen behoud van deze waarden, en het realiseren van activiteiten voor wonen, mobiliteit en economie (Ministerie van LNV, 2000, p.14). Daarnaast heeft het ook te maken met planologische beslissingen, die leiden tot onvoldoende samenhang en kwaliteit in ruimtelijke plannen.

Hoewel verrommeling al een aantal jaren een bekend begrip is, was er echter nooit een duidelijke definitie van te vinden. Hier wilden Veeneklaas en anderen (2006) verandering in brengen, en door de discussie rond het begrip uitvoerig te bezoeken zijn zij tot de volgende definitie van verrommeling gekomen: *'Onder verrommeling verstaan we een storende toename van de variatie in het landschap in combinatie met een gebrek aan samenhang. Variatie wordt in de beleving van mensen positief gewaardeerd zolang het gaat om afwisseling binnen een geëigend patroon. Bij verrommeling gaat het juist om niet in het landschap passende variatie en het vóórkomen van als storend ervaren elementen. Verrommeling uit zich in een verrommeld landschap, en heeft associaties met verwaarlozing, verloedering, onverzorgdheid en, meer in het algemeen, onverschilligheid ten opzichte van de kwaliteiten van de openbare ruimte'.*

Volgens Veeneklaas et al. (2006) is verrommeling te verklaren uit twee factoren. Dit is in de eerste plaats de mate van afwisseling en daarnaast de aanwezigheid van storende elementen in een

gebied. Met het eerste bedoelt men zowel afwisseling in ruimtegebruik en functies als morfologische afwisseling. Onder storende elementen worden 'niet passende functies' verstaan, bijvoorbeeld omdat ze niet streekeigen zijn, niet in een open landschap passen of niet passen bij het dominante ruimtegebruik in een gebied (Veeneklaas, 2006, p.57).

..in de stadsrandzone

Uit het onderzoek van Veeneklaas et al. (2006) blijkt dat stadsrandzones bovengemiddeld zijn verrommeld: de helft van de stadsrandzones die zij hebben bestudeerd blijkt enigszins tot zeer verrommeld te zijn, terwijl dat voor de overige gebieden maar voor een derde geldt (Veeneklaas, 2006, p.74). De dreiging van verrommeling is in de stadsrandzone dus vaak sterker. Hieruit kan niet de conclusie worden getrokken dat alleen het feit dat een gebied een stadsrandzone is, dit bepalend is voor de verrommeling. De stadsrandzone is dus geen zelfstandige verklarende factor voor verrommeling, maar dit verloopt via de factoren 'aantal storende elementen' en 'afwisseling', die in stadsrandzones vaak hoger liggen (Veeneklaas, 2006, p.74). Daarnaast is in stadsrandzones de ruimtedruk vanuit de stad vaak groot, omdat aan de toekomstige ruimteclaims een plek moet worden gegeven. Door met integrale (natuur)plannen voor de stadsrandzones te komen, proberen gemeenten dus vaak deze problemen van verrommeling aan te pakken, en de kwaliteit van het gebied op te waarderen.

Ook in een paar gebieden van de Groene Delta was sprake van verrommeling, waardoor aanpak van het gebied gewenst was. In veel gebieden echter ook niet. Aan de Zuidkant van 's-Hertogenbosch speelt verrommeling over het algemeen geen rol, het Bossche Broek, Gement, Moerputten en het Engelenmeer zijn nooit verrommelde gebieden geweest. Maar als je bijvoorbeeld naar de Diezemonding kijkt, dan zie je dat dit gebied zich wel aan het verrommelen was. De stad is zich steeds verder die kant op gaan uitbreiden, en de landbouw had er eigenlijk niets meer te zoeken. Als je die combinatie hebt dan zie je vaak dat er stadsrand verschijnselen als verrommeling optreden. De Diezemonding ligt zo dicht bij de stad en het centrum van Den Bosch, dat de gemeente toen heeft besloten er een nieuwe functie aan te koppelen, met als belangrijkste speerpunten natuur en recreatie. Ook zie je dit bij de nieuwe Zuid-willemsvaart. Als je enkel en alleen de Zuid-willemsvaart gaat aanleggen tussen Rosmalen en Den Bosch, dan is de kans zeer groot dat het links en rechts ervan gaan verrommelen en verrotzooien. Dan krijg je allerlei ongewenste functies, want dus ook in dit geval een reden is om het gebied aan te pakken. Verrommeling speelde dus voor enkele gebieden wel een rol in de herstructurering, maar lang niet in alle gebieden (interview Rob Brinkhof).

4.2 Bufferzone

In de tweede plaats kan een randzone van een stad als natuurgebied ingericht worden om zo een bufferzone op te werpen tussen twee verschillende (soorten) gebieden. Er zal nu eerst het verstedelijkingsbeleid met bufferzones in Nederland uitgelegd worden, waarna dit specifiek voor de stadsrandzone zal worden toegepast.

Bundeling en bufferzones in het algemeen..

Behoud van een helder onderscheid tussen stad en land is in Nederland altijd een zeer bijzonder aspect geweest, wat uitdrukking heeft gekregen in verschillende theoretische concepten zoals de,

‘gebundelde deconcentratie’, een ‘stadsgewest met bufferzone’ en ‘compacte stad’ (Frijters e.a., 2004, p.53). Deze beleidsconcepten zullen hier kort worden weergegeven.

In de nota *De ontwikkeling van het westen des lands* (1958), lag de nadruk op het inperken van de snel in omvang groeiende steden, met name in de Randstad. Het Rijk wilde voorkomen dat steden op ongestructureerde wijze naar elkaar toe groeiden waardoor halfverstedelijkte zones zouden ontstaan. Dit werd onder andere gedaan door het aanwijzen van landschappelijke stroken (‘bufferstroken’) die gebieden tussen de steden groen en open moesten houden (Hamers e.a., 2009, p.38). Dit streven naar beheersing van het verstedelijkingsproces werd voortgezet in de drie eerste nota’s over de ruimtelijke ordening. Zo wordt in de tweede nota (1966) gekozen voor een middenweg tussen sterke spreiding. Met de ‘gebundelde deconcentratie’ en later (vanaf eind jaren 70) via het ‘groekernenbeleid’ speelde het Rijk in op de behoefte aan ruimte voor verstedelijking, terwijl het tegelijkertijd ongebreidelde groei van verstedelijkte gebieden wilde tegengaan. In het tweede deel van de derde nota wilde het Rijk onder de noemer ‘compacte stad’ een aantal vliegen in één klap slaan: het zou het draagvlak voor stedelijke voorzieningen in de kernen versterken, de verstedelijking van het landelijk gebied rondom de kernen inperken, en de groei van de automobiliteit helpen te beteugelen (Hamers e.a., 2009, p.38). In het compactestadsbeleid werd het overgangsgebied tussen stad en land vooral beschouwd als potentiële bouwlocatie. Door de aanwijzing van relatief grootschalige bouwlocaties aan de randen van de steden nam de stedelijke druk op de stadsrandzone sterk toe. Om te voorkomen dat stadsgewesten aaneen zouden groeien, zette het Rijk in de vierde nota en de Vinex-nota als tegenhanger van de compacte steden weer in op ‘bufferzones’ in het landelijk gebied tussen de steden in. De bufferzones kregen nu ook extra betekenissen, namelijk als recreatie- en natuurgebieden. De doelstelling was dat de groene gebieden rondom de steden toegankelijk zouden worden voor stedelingen die op niet al te grote afstand van de stad wilden recreëren. De bufferzones boden daarmee niet alleen tegendruk (tegen de verstedelijking), maar kwamen ook nadrukkelijk in dienst van de stad te staan.

.. in de stadsrandzone

Sinds de vierde nota en de Vinex-nota worden steeds meer stadsrandzones als bufferzone ingericht. Dit om het contrast tussen stad en platteland te behouden, en te voorkomen dat de stad zich maar blijft uitbreiden. In steeds meer gebieden zijn de mogelijkheden voor stedelijke uitbreidingen beperkt, de druk op de overgebleven agrarische en natuurgebieden is groot. In veel gebieden is er door de oprukkende verstedelijking daarom behoefte gekomen aan een landschapsecologische zone die er voor moet zorgen dat verdergaande verstedelijking een halt toe wordt geroepen. Een andere reden kan zijn om een kwetsbaar EHS-gebied te beschermen voor de oprukkende stad.

De gemeente 's-Hertogenbosch heeft de groene ring rondom de stad niet bewust als bufferzone ingericht. Volgens Rob Brinkhof (gemeente 's-Hertogenbosch, Natuur&Landschap) is dit nogal een negatief begrip, alsof de stad altijd een bedreiging is voor het platteland. Zij hebben niet vanuit het bufferbeleid geredeneerd, maar willen een ‘prachtige stad ontwikkelen met een mooie groene omgeving’, en dus niet proberen de stad op afstand te houden door een bufferzone op te werpen. Dit zal bovendien niet werken, omdat de stad over het algemeen sterker is dan groen. Stad en land hoeven niet gescheiden te blijven in 's-Hertogenbosch, ze kunnen elkaar juist versterken.

4.3 Natuur- en recreatiegebied

Een derde, erg belangrijke, reden is dat de stadsrandzone aanpakt wordt ten behoeve van natuur- en recreatieontwikkeling voor de stadsbewoners. Dit wordt vaak bevorderd vanuit het Groen in en om de stad (GIOS)-beleid, wat tevens kort toegelicht zal worden.

Natuur- en recreatie in het algemeen..

Het platteland is anno 2010 allang niet meer overwegend agrarisch. Naast dat het platteland een voorraadkamer voor water, natuur en biodiversiteit is, biedt het ook rust en ruimte, en is daarmee een compensatie voor de drukte van de steden (Agenda voor een Vitaal Platteland, 2004, p.12). Daarnaast bezit het platteland vaak ook diverse karakteristieke en cultuurhistorische waarden, zoals historische boerderijen en typische landschapskenmerken. In het landschap zijn de sporen van het verleden terug te vinden en het laat dus de culturele diversiteit van de Nederlandse samenleving goed zien.

Vele mensen trekken er op uit om te genieten van deze natuur- en cultuurkenmerken van het platteland, en maken er een wandeling of fietstocht. Het platteland is dus een aantrekkelijke bestemming voor dagjesmensen en vakantiegangers. Hoewel de toeristische en recreatieve sector al een belangrijke drager van de plattelandseconomie is, is er in veel plaatsen in Nederland echter nog een groot tekort aan voldoende recreatie- en ontspanningsmogelijkheden dicht bij huis (Agenda voor een Vitaal Platteland, 2004, p.22). Het aanbod van gebieden en plaatsen voor dagrecreatie blijkt kleiner te zijn dan de vraag ernaar (Meerjarenprogramma Vitaal Platteland, 2006, p.36). De toegankelijkheid van het landelijk gebied voor recreatief gebruik is nog onvoldoende en staat bovendien onder grote druk. Het is dus van belang dat er aandacht wordt geschonken aan groengebieden en recreatiemogelijkheden om de stad.

.. in en om de stad

Het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) en het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) willen samen met de 30 grootste steden van Nederland (de G30) het groen in en om de stad (GIOS) een positieve impuls geven (Goossen, 2006, p.5). Dit is een onderdeel van het Grote Stedenbeleid en heeft als doel de hoeveelheid en de kwaliteit van het groen in en om de stad te vergroten en te verbeteren. Er is de afgelopen decennia veel groen uit de stad verdwenen. Nieuwe wijken hebben door de hoge grondprijzen een hoge woningdichtheid en weinig groen. Ook rondom de steden bestaat een enorm tekort aan groen, en het nog wel aanwezige groen voldoet vaak niet meer aan de wensen van de gebruikers. Het Rijk wil deze ontwikkelingen tegen gaan. Daarom wordt ook aandacht besteed aan het groen in en om de stad in de Nota Ruimte en in de Agenda Vitaal Platteland (www.agro.nl, geraadpleegd op 4 maart).

Sinds 2004 hebben Rijk, provincies, waterschappen en gemeenten gezamenlijk één budget beschikbaar gesteld voor groen in en om de stad. Voor groen in de stad is budget beschikbaar via het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing (ISV). Bij stadsrandzones hebben we echter te maken met groen om de stad, hiervoor is geld beschikbaar via het Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG). De Wet Inrichting Landelijk Gebied (WILG) is hier de wettelijke basis voor. De provincies zijn gedurende de periode 2007 - 2013 verantwoordelijk voor de realisatie van ongeveer 16.000 hectare grootschalig recreatiegroen bij de grote steden (www.minInv.nl, geraadpleegd op 4 maart).

Het creëren van groene uitloopgebieden dichtbij huis voor de stadsbewoners is voor de gemeente 's-Hertogenbosch erg belangrijk. Alle groengebieden moeten openbaar toegankelijk zijn, mensen moeten er gemakkelijk kunnen komen én kunnen recreëren. Het is ook wel een landelijke trend dat er behoefte is aan groen dichtbij huis, binnen 5 à 10 minuten wil men per fiets of lopend in een groengebied kunnen zijn. Ook in Den Bosch is daar wel degelijk behoefte aan, wat een zeer belangrijke reden is geweest om de gehele ring rondom Den Bosch aan te pakken (interview Rob Brinkhof).

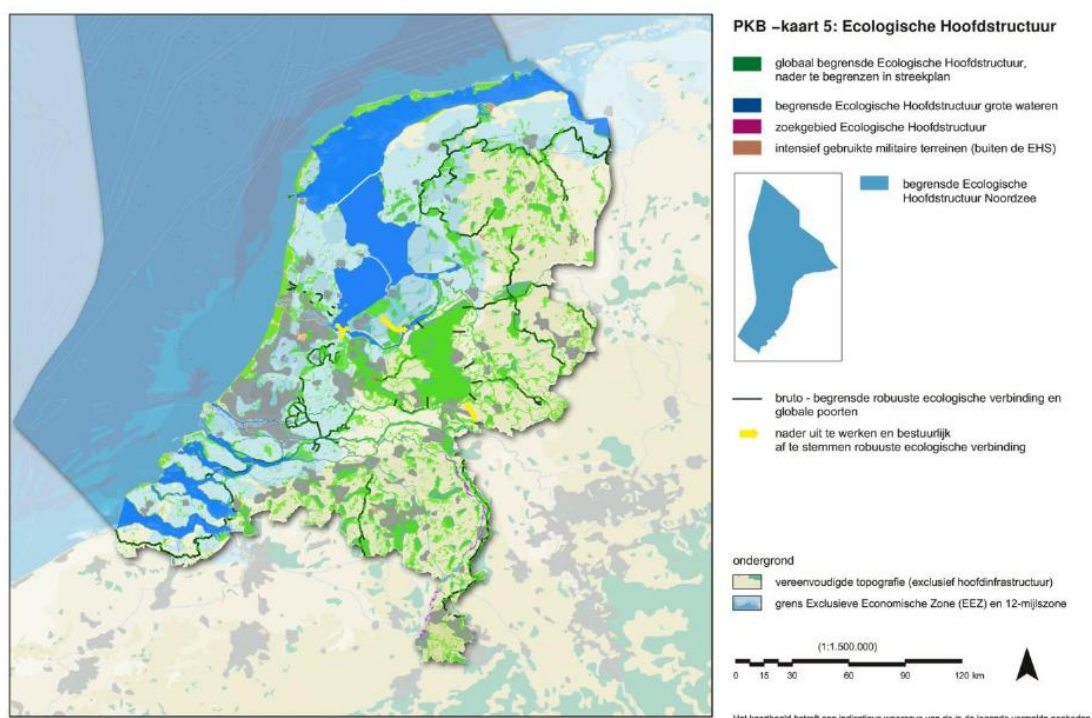
4.4 EHS-gebied

Een laatste reden voor het herontwikkelen van een stadsrandzone tot natuurgebied kan de bijdrage aan de Ecologische Hoofdstructuur zijn. De stadsrandzone wordt dan ook steeds vaker ingezet om het areaal aan EHS-gebied te vergroten.

Ecologische Hoofdstructuur in het algemeen..

De term 'Ecologische Hoofdstructuur' werd in 1990 geïntroduceerd in het Natuurbeleidsplan (NBP) van het ministerie van LNV, naar aanleiding van de achteruitgang van de biodiversiteit en het areaal aan natuur (GroeneRuimte, dossier EHS, 2009). Het ministerie van LNV streeft ernaar om in 2018 meer dan 750.000 hectare aan natuurgebieden bij de Ecologische Hoofdstructuur te laten horen.

De EHS betreft een netwerk van zowel grote als kleine gebieden in Nederland, en is bedoeld om de hoeveelheid natuurgebieden te vergroten. Om te voorkomen dat deze natuurgebieden geïsoleerd raken, zijn hier tussen verbindingen nodig. Deze zorgen ervoor dat soorten in een gebied kunnen terugkeren als ze dreigen te verdwijnen, en zijn ook gunstig voor de uitwisseling tussen verschillende groepen dieren. Daarnaast is het voor het goed kunnen functioneren van de EHS van belang dat barrières, zoals snelwegen en kanalen, worden overwonnen (GroeneRuimte, dossier EHS, 2009).

Figuur 7. Overzichtskaart Ecologische Hoofdstructuur, uit: Nota Ruimte (2006).

De EHS bestaat globaal gezien uit drie verschillende soorten gebieden (Ministerie van LNV, EHS):

- bestaande natuurgebieden, reservaten, natuurontwikkelingsgebieden en zogenaamde robuuste verbindingen;
- landbouwgebieden met mogelijkheden voor agrarisch natuurbeheer (beheergebieden);
- grote wateren (zoals de kustzone van de Noordzee, het IJsselmeer en de Waddenzee).

Het Rijk heeft in 1995 de algemene grenzen van de EHS aangegeven. Vervolgens hebben de provincies in hun streekplannen meer concrete grenzen vastgelegd, waarna zij aan de gemeenten vragen om de gebieden in het bestemmingsplan de juiste juridische bescherming te geven. Het Rijk financiert grotendeels de aankoop (voornamelijk middels het Investeringsbudget Landelijk Gebied), de inrichting en het beheer van de grond. Het beleid van de overheid is er verder op gericht natuurbeheer door boeren en andere particuliere grondeigenaren te stimuleren, hiervoor worden subsidies verleend (GroeneRuimte, dossier EHS, 2009).

..in de stadsrandzone

Er is een grote inspanning nodig om de Ecologische Hoofdstructuur voor 2018 gerealiseerd te hebben. Een belangrijke wijze om dit voor elkaar te krijgen is grond aan te kopen van boeren in de stadsrandzone ten behoeve van de Ecologische Hoofdstructuur. Landbouwkundig grondgebruik krijgt door (gesubsidieerde) aanpassingen van het beheer meer natuurwaarden of wordt stopgezet waarna inrichting en beheer volledig gericht worden op het realiseren van natuurwaarden (Raad Landelijk Gebied, 2008, p.5).

Agrariërs zover krijgen hun grond te verkopen kan echter enorm veel tijd kosten, omdat grondaankopen voor natuurbeleid altijd op vrijwillige basis dienden te gaan. Het Dwingeldelveld is hier een voorbeeld van, daar heeft het veertig jaar geduurd voordat de laatste agrariër zo ver was dat hij zijn grond wilde verkopen (Neefjes, 2008, p.3). Sinds kort mag agrarisch gebied echter ook onteigend worden voor de aanleg van natuur, wat in zo'n geval een oplossing zou zijn om de grond in handen te krijgen. Om te voorkomen dat de geplande uitbreiding van de Ecologische Hoofdstructuur strandt op onwil van boeren om hun land te verkopen of te ruilen, mag er dus tegenwoordig ook het instrument van onteigening gebruikt worden. Hierbij geeft het rijk de provincies de mogelijkheid om voor maximaal 10% van de oppervlakte in het uiterste geval tot onteigening over te gaan en een volledige schadeloosstelling te betalen. Dit houdt in dat de rijksoverheid via het ILG-budget voor maximaal 10% van de te verwerven gronden extra financiële middelen ter beschikking stelt voor de kosten van onteigening (Kaffka e.a., 2009, p. 260).

Ook in het plan de Groene Delta van 's-Hertogenbosch worden er verschillende gebieden ontwikkeld ten behoeve van de Ecologische Hoofdstructuur. Dit zijn met name Het Bossche Broek, Gement, de Moerputten en een klein stukje bij de Sompen en Zooislagen en de Maasuitwaerden. Voor de rest zijn het verder de ecologische verbindingzones die tussen de natuurgebieden liggen, zoals de Dommel en de Aa. Toch richt de Groene Delta zich wat minder op deze gebieden. Daar waar met name de natuurorganisaties zich echt richten op de EHS-gebieden, heeft de Groene Delta haar aandacht meer gelegd op allerlei andere soorten groengebieden. Natuur is niet alleen enkel en alleen vanwege de natuurwaarden van belang, maar ook voor de stadsbewoners en ter recreatie. De natuurorganisaties richten zich dus meer op de pure natuurgebieden, en de Groene Delta houdt zich met allerlei soorten groen bezig waaronder met name groen voor recreatie (interview Rob Brinkhof).

5 Instrumenten gemeente

Uit de vorige paragraaf is gebleken dat gemeenten vanwege verschillende redenen de gebieden rondom de stad aan kunnen pakken ten behoeve van natuur- en recreatieontwikkeling. Om deze doelen te realiseren, heeft de gemeente verschillende instrumenten tot haar beschikking, die in deze paragraaf aan bod zullen komen. Ook de instrumenten die de gemeente 's-Hertogenbosch toepast om de doelstellingen van de Groene Delta te realiseren worden besproken.

5.1 Grondverwerving

Één van de belangrijkste instrumenten is grondverwerving, dus de (agrarische) grond in handen zien te krijgen en deze tot natuurgebied herontwikkelen. Het streefdoel om voor 2018 de ecologische hoofdstructuur te hebben gerealiseerd stuit – met name bij de grondverwerving – echter nog op allerlei knelpunten. Er wordt naar allerlei mogelijkheden gezocht hoe eigenaren van landbouwgrond verleid kunnen worden hun grond aan de overheid te verkopen. Het huidige aankoopbeleid van de EHS is gebaseerd op vrijwillige aankoop tegen de agrarische waarde (Kaffka e.a., 2009, p.258). Daarnaast geeft het rijk provincies de mogelijkheid om voor maximaal 10% van de oppervlakte in het uiterste geval tot onteigening over te gaan en een volledige schadeloosstelling te betalen.

5.1.1 Vrijwillige grondverwerving op basis van de agrarische waarde

Uitgangspunt bij vrijwillige grondverwerving is dat het optreden van de overheid op de grondmarkt niet leidt tot onevenwichtigheid in de (agrarische) prijsontwikkeling. Dit betekent dat gronden in principe worden verworven tegen marktconforme agrarische prijzen (Provincie Utrecht, 2009, p.3). De grondprijs en de grondmobiliteit, het totaal aan verhandelde grond op de agrarische grondmarkt, zijn daarmee belangrijke factoren (naast het beschikbare budget) voor het tempo van grondverwerving (RIVM, 2000, p.4).

Ook bij de behandeling van het EHS-beleid in de Tweede Kamer in 1989 en, meer recent, bij het vaststellen van provinciale natuurgebiedsplannen is toegezegd de gronden voor de EHS in principe op basis van vrijwilligheid te verwerven. Hierbij werkt de overheid met onafhankelijke en gecertificeerde taxateurs, die zorgen voor een onafhankelijk taxatierapport. De aanbiedingen worden vervolgens gedaan op basis van de taxaties, waarbij de koopprijs maximaal 5% mag afwijken van die getaxeerde waarde (Kaffka e.a., 2009, p.260).

De overheid heeft allerlei middelen om de grondeigenaren zo ver te krijgen tot vrijwillige verkoop. Dit kan bijvoorbeeld door aanvullende vergoedingen aan te bieden, of op andere wijze de grondeigenaren te compenseren. Ook wordt er bij grondverwerving in het landelijk gebied steeds meer gewerkt met niet-financiële compensatie, in bijvoorbeeld de vorm van ruilen of het verlenen van ontwikkelingsrechten. Het kunnen aanbieden van vervangende grond ter compensatie voor de te verwerven gronden kan de vrijwillige verwerving vergemakkelijken (Kaffka e.a., 2009, p.262).

Volgens de Raad Landelijk Gebied (2008) zijn de condities waaronder destijds besloten werd tot vrijwilligheid bij de realisatie van de EHS echter veranderd. De ruimtelijke druk vanuit andere functies zoals wonen, werken en infrastructuur is sterk toegenomen. Ook zijn de belangen van de landbouw deels veranderd. De productie voor de wereldmarkt stelt steeds hogere eisen aan efficiëntie van de productieomgeving. De Raad Landelijk Gebied pleit na aanleiding van deze ontwikkelingen tot

heroverweging van de gemaakte afspraken van vrijwilligheid (Raad Landelijk Gebied, 2008, p.9). Voor het effectief realiseren van de EHS zal volgens de RLG waar nodig volledige schadeloosstelling en zo nodig gerechtelijke onteigening ingezet moeten worden, zoals dat ook voor de aanleg van infrastructuur, woonwijken, bedrijventerrein en waterwerken het geval is. Deze mogelijkheid van onteigening voor natuur zal hieronder besproken worden.

5.1.2 Onteigenen op basis van volledige schadeloosstelling

Wanneer minnelijke verwerving op basis van vrijwilligheid niet mogelijk blijkt, kan tot daadwerkelijke onteigening worden overgegaan. Dit gebeurt op basis van volledige schadeloosstelling, wat bestaat uit de onderdelen vermogensschade, inkomensschade en bijkomende schaden (o.a. deskundigenkosten). Voor agrarische gronden komt de vermogensschade overeen met de agrarische marktwaarde eventueel aangevuld met de waardevermindering van overblijvende gronden buiten de natuurbegrenzing (Provincie Utrecht, 2009, p.4). Bij onteigening is het vaste jurisprudentie dat er altijd eerst pogingen zijn gedaan om de grond op vrijwillige basis in handen zien te krijgen (Kaffka e.a., 2009, p.260). Onteigening is dus het sluitstuk van de procedure.

Onteigening voor natuur is een belangrijk, maar echter lastig thema. Onteigenen van particulieren grond is meestal voor de direct belanghebbenden een emotioneel en ingrijpend gebeuren met een zware procesgang, vooral als het erfgoed al decennia lang tot een familie behoort (Woudenberg, 2008, p.15).

Toepassing

Verschillende plannen kunnen als basis voor onteigening dienen. In de eerste plaats is dit het bestemmingsplan of inpassingsplan, voor in het belang van de ruimtelijke ordening. Als in een bestemmingsplan een gebied een natuurbestemming krijgt in plaats van een agrarische bestemming, dan kunnen boeren onteigend worden. Vroeger was het gebruikelijk dat de bestemming pas werd gewijzigd nadat aankoop door de overheid had plaatsgevonden. Tegenwoordig gaan steeds meer gemeenten de bestemming al voor aankoop wijzigen. Binnen de looptijd van het bestemmingsplan moet dan de bestemming natuur worden gerealiseerd (Kaffka e.a., 2009, p.261).

In de tweede plaats kan het inrichtingsplan/reconstructieplan als basis voor onteigening dienen, dit in het belang van de landinrichting. In de Wet Inrichting Landelijk Gebied (WILG) is bepaald dat met een inrichtingsplan gebieden aangewezen kunnen worden waar de landinrichtingscommissie de bevoegdheid heeft om tot onteigening over te gaan. Ook de Reconstructiewet concentratiegebieden biedt deze mogelijkheid (Kaffka e.a., 2009, p.261).

Discussie

Onteigening ten behoeve van de EHS is zeer actueel en leidt tot discussie (Kaffka e.a., 2009, p.260). De huidige situatie houdt in dat de rijksoverheid via het ILG-budget maximaal voor 10% van de te verwerven gronden extra financiële middelen ter beschikking stelt voor de kosten van onteigening. Er zijn steeds meer provincies die aangeven de wens te hebben meer gronden op onteigeningsbasis aan te kunnen kopen om de EHS op tijd te kunnen realiseren. Daarnaast zijn er echter ook provincies en gemeenten die aangeven niet over te willen gaan op onteigening voor natuur. Het is een kostbaar en vaak tijdrovend middel, en nog maar de vraag of het de realisering van de Ecologische Hoofdstructuur zal versnellen (Woudenberg, 2008, p.15).

Advies Raad Landelijk Gebied

Op 24 januari 2008 heeft de Raad Landelijk Gebied een advies uitgebracht aan het ministerie van LNV. De RLG geeft hierin aan dat de ontwikkeling van de EHS stagneert. De totale taakstelling voor verwerving van nieuwe natuur, robuuste verbindingzones en natte natuur in de EHS is 130.904 ha (Natuurbalans, 2006). Per 1 januari 2006 had men 89.605 ha groen gerealiseerd, waardoor er nog een te verwerven oppervlakte van 41.299 ha overblijft. Een deel hiervan (21.978 ha) is echter niet bestemd voor natuur maar dient als ruilgrond voor de verwerving van andere gronden. Dat betekent dat binnen de beoogde EHS deze oppervlakte eveneens nog moet worden verworven. De totaal nog te verwerven oppervlakte komt daarmee op 63.277 ha, wat volgens de RLG niet haalbaar is (Raad Landelijk Gebied, 2008, p. 5).

Daarnaast realiseert de RLG dat onteigening maatschappelijk gevoelig ligt, met name bij de landbouw. Gerechtelijke onteigening vindt echter maar plaats in minder van 5% van de gevallen waarin de Onteigeningswet wordt toegepast. Twee andere toepassingen van de Onteigeningswet worden in de in de praktijk veel vaker gebruikt. In de eerste plaats kan de overheid het voornemen tot onteigening als expliciet drukmiddel gebruiken om grond minnelijk te verwerven, waarbij onteigening via de rechter niet nodig wordt. Daarnaast wordt het onteigeningsinstrument ook ingezet in overeenstemming met de te onteigenen partij, om daarmee een legitieme basis te creëren voor het ontvangen van een volledige schadeloosstelling (Raad Landelijk Gebied, 2008, p.5).

De conclusie van dit advies is dat voor het tijdig en effectief realiseren van de EHS we niet heen kunnen om een intensiever gebruik van volledige schadeloosstelling en zo nodig gerechtelijke onteigening. Jaarlijks wordt in Nederland naar schatting duizenden hectaren door de overheid aangekocht voor maatschappelijke doelen als woningbouw, industrie en infrastructuur. Alle grond voor deze doelen wordt verworven op basis van de prijzen die gelden voor de bestemmingen woningbouw, bedrijventerrein en infrastructuur. Bij verwerving van gronden voor zowel EHS als andere groene doelen (groen om de stad) wordt bijna altijd de (lagere) agrarische grondprijs betaald. Bij slechts 4% wordt gebruik gemaakt van volledige schadeloosstelling volgens de systematiek van de onteigeningswet (Raad Landelijk Gebied, 2008, p.6). De terughoudendheid bij de inzet van dit instrument gaat volgens de raad ten koste van het realiseren van de EHS. Ook blijft volgens prognoses (MNP, 2007a) de EHS in de toekomst uit kleine gebieden bestaan en een versnipperd karakter houden. Dit is het gevolg van de politieke wens de EHS voornamelijk op vrijwillige wijze te realiseren. Dit heeft tot gevolg dat natuur daar gerealiseerd wordt waar landbouwgrond beschikbaar komt en dat bij de aankoop geconcentreerd moet worden met andere functies zoals wonen en werken (Raad Landelijk Gebied, 2008, p.6). Onteigening voor natuur zal dus volgens de RLG veelvuldiger ingezet moeten worden.

5.2 Overige wijze

Er is tot nu toe alleen nog gesproken over grondverwerving. Dit is voor de gemeente echter niet het enige instrument om de natuur- en recreatiedoelen rondom de stad te kunnen realiseren. Juist creatief omgaan met andere mogelijkheden kan hier ook aan bijdragen. Een voorbeeld hiervan is om er voor te zorgen dat boeren zich meer gaan richten op natuur en/of recreatie. Door de taak bij de agrariërs te leggen, wordt het draagvlak onder de burgers vergroot. Ze worden zo meer betrokken bij alle plannen, die hierdoor niet alleen door de gemeente uitgevoerd worden. En gezien het feit dat de stadsrandzone zich altijd dicht bij de stad bevindt, leent deze zich uitstekend voor activiteiten in de verbrede landbouw.

Grondverwerving is dus niet altijd nodig. Ook in Noord-Brabant wordt volgens Onno Hoes altijd eerst bekeken waar mogelijkheden liggen voor verbreding in de landbouw. Hij spreekt over een drietrapsraket, waarbij eerst wordt gekeken of de grondeigenaren (veelal agrariërs) zelf de natuurwaarden willen realiseren. Als ze dat niet willen, is de tweede stap dat ze het proberen te verwerven, waarbij naast de grondprijs ook het gederfde inkomen wordt vergoed. Pas als 95 % van een gebied verworven is en die laatste 5% niet lukt, wordt er als derde trap onteigening ingezet (Neefjes, 2008, p.3). Grondverwerving vindt dus eigenlijk pas plaats als groen en recreatie niet door particulieren voortgebracht kan worden.

Verbreding in de landbouw is echter niet voor elke boer weg gelegd, er zijn er een hoop die dit niet zien zitten. Bij de gemeente kunnen ze boeren wel op verbreding aansturen of hierin bemiddelen, maar er is geen daadwerkelijk instrument waarmee boeren gedwongen kunnen worden zich meer op natuur of recreatie te gaan richten. Om deze reden zal er in de volgende paragraaf verder in worden gezoomd op verbreding, omdat het meer een mogelijkheid van de boer zelf is dan dat het een middel van de gemeente is.

5.3 Instrumenten gemeente 's-Hertogenbosch voor de Groene Delta

De gemeente 's-Hertogenbosch heeft voor elk deelgebied van de Groene Delta een ander doel voor ogen, en dus ook verschillende instrumenten om dit te bereiken. Mark Jansen van de gemeente 's-Hertogenbosch geeft aan dat niet alle grond voor de Groene Delta verworven hoeft te worden. Als mensen graag zelf aan de slag willen met bijvoorbeeld particulier natuurbeheer, dan is grondverwerving helemaal niet nodig en kan de grond gewoon in particuliere handen blijven.

Grondverwerving

Voor verschillende gebieden van de Groene Delta is de strategie wel grondverwerving, dus een einde maken aan de landbouw en dit omzetten in natuur. Dit gebeurt op minnelijke wijze, in goede overeenstemming met de eigenaar van de grond. De gemeente 's-Hertogenbosch zal niet over gaan op onteigening, zo ver willen ze niet gaan voor het realiseren van natuur. Grondverwerving gebeurt voor de hele Ecologische Hoofdstructuur, dus Het Bossche Broek, Gement en het Vlijmens Ven. Grotendeels wordt de grond hier door de gemeente gekocht en aan natuurorganisaties overgedragen. Ook in de Diezemonding is de strategie landbouw beëindigen, omdat de landbouw hier in de ogen van de gemeente op termijn geen perspectief meer heeft.

Voor vrijwillige grondverwerving zijn er voor het project de Groene Delta verschillende financiële middelen beschikbaar. Aan de ene kant komen deze vanuit de gemeente, en aan de andere kant vanuit samenwerkingsafspraken met onder andere de provincie, maar ook bijvoorbeeld de Waterschappen. Ook heeft de gemeente eigendomsposities in het Bossche Broek, Gement en de Moerputten. Hiervan heeft de raad van de gemeente 's-Hertogenbosch gezegd dat het geld dat vrij komt bij de verkoop van deze grond aan Staatsbosbeheer, dat geïnvesteerd wordt binnen de Groene Delta. Daarbij komt dus geld vrij om bijvoorbeeld grond aan te kopen in de Diezemonding.

De afgelopen jaren is grondverwerving voor de Groene Delta vrij goed gegaan, maar het blijft een moeizaam proces. Er moet goed gezocht worden naar alle mogelijkheden die er zijn, om het proces op gang te brengen. Grondverwerving kost in ieder geval veel tijd (interview Mark Jansen).

Verbrede landbouw

Bij de Hooge Heide, aan de oostkant van 's-Hertogenbosch tussen Rosmalen en Nuland in, hanteert de gemeente weer een hele andere strategie. Hier zie je dat er bijna geen volwaardige agrarische bedrijven meer zijn, omdat mensen vaak tegen de kleinschaligheid aanlopen. Men kan daar met hun grotere bedrijven niet meer uit de voeten. Hier wil de gemeente samen met de agrariërs kijken wat in de landbouw de perspectieven zijn, en ook of verbreding van de landbouw mogelijk is. Met name in dit laatste is de gemeente geïnteresseerd, dat agrariërs er bijvoorbeeld een tak recreatie bij nemen. In dit gebied wordt er dus niet ingespeeld op grondverwerving, maar juist via allerlei mogelijke manieren proberen om de afnemende landbouw hier een andere dimensie te geven. Ook in de Henriettewaard is het volgens Rob Brinkhof, vanwege de omgeving en de ligging, verstandiger om je in de landbouw te verbreden. Als je niet op verbrede landbouw wilt overstappen, zit je als boer volgens hem hier op de verkeerde plek. Het enige wat de gemeente dan nog kan doen is proberen de boeren uit te kopen zodat ze hun bedrijf elders voorzetten.

Hoewel de gemeente kan aan sturen op verbrede landbouw, financieren ze dit niet. Het draagt wel bij aan het doel van de gemeente om een groene en recreatieve zone rondom de stad te creëren, maar een particulier is zelf ondernemer, hij moet zelf investeren in recreatie, zorg, etc. Wat ze bij de gemeente wel kunnen doen is er planologisch aan mee werken, dus verbrede landbouw op basis van het bestemmingsplan mogelijk maken. Daarnaast kan de gemeente een bemiddelende rol spelen. Ze hebben veel contacten met allerlei recreatie- en natuurorganisaties, en kunnen hierin dus wel bemiddelen. Maar de boer blijft zelf de ondernemers, en dus ook de investeerder.

Niet elke boer zit echter op verbreding te wachten. De echte traditionele boer die wil blijven boeren past gewoon niet in het plaatje van verbrede landbouw. Rob Brinkhof geeft zelf ook aan dat er niet veel boeren geïnteresseerd in zijn, ongeveer 5% geeft aan na te willen denken over verbreding, wat nog niet aangeeft dat ze het ook daadwerkelijk gaan doen. Het is dus heel persoonsafhankelijk.

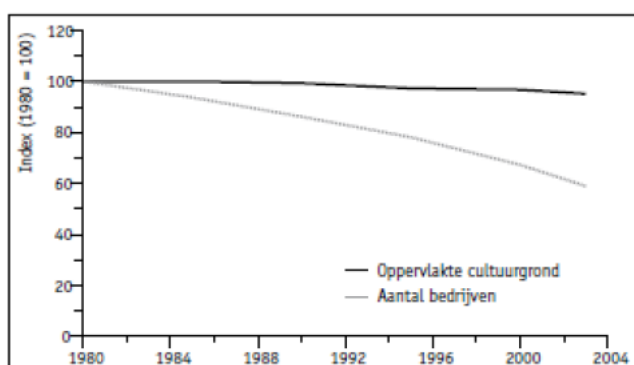
6 Mogelijkheden boeren

De gemeente heeft dus verschillende middelen om de natuur- en recreatie doelstellingen voor de stad realiseren. Grond verwerven is het meest directe instrument, maar de gemeente kan ook proberen de taak meer bij de agrariërs leggen. De agrariërs zelf hebben echter ook verschillende mogelijkheden tot hun beschikking. Dit zijn: blijven boeren op de huidige locatie en niet meewerken aan de plannen van de gemeente, kiezen voor verbreding in de landbouw, of je te laten uitkopen, en eventueel je boerenbedrijf op een andere locatie voort te zetten.

Er is ook verschillende agrariërs uit de Groene Delta gevraagd naar hun keuze. Deze persoonlijke verhalen zijn in deze paragraaf opgenomen. De locatie van de geïnterviewde agrariërs is in bijlage 2 terug te vinden. Om in het groter geheel beter te kunnen begrijpen waarom boeren voor een bepaalde mogelijkheid kiezen, wordt er eerst een korte schets gegeven van de ontwikkelingen in de landbouw.

Ontwikkelingen in de landbouw

De landbouwontwikkelingen zijn sinds de Tweede Wereldoorlog te karakteriseren met trefwoorden als: expansie, intensivering, specialisatie, schaalvergroting en rationalisatie. Bedrijven moeten steeds kosteneffectiever gaan produceren om de toenemende concurrentie aan te kunnen, en één van die middelen daartoe is schaalvergroting (zie figuur 8). Een gevolg van schaalvergroting is dat er steeds minder, maar grotere agrarische bedrijven zijn in Nederland. In de periode van 1950 tot 1990 groeide het bruto productievolume van de landbouw met bijna 3,5% per jaar (www.rlg.nl, Ruimte voor natuur). Tegelijkertijd daalde het aantal landbouwbedrijven met 50%. De landbouwproductie in Nederland vindt dus plaats op een steeds kleiner wordende hoeveelheid landbouwbedrijven.

Figuur 8. Terwijl het aantal boerenbedrijven de laatste jaren snel is teruggelopen, neemt de oppervlakte aan landbouwgrond nauwelijks af. Bron: Milieu- en natuurplanbureau.

Deze ontwikkelingen in de landbouw hebben geleid tot grofweg twee ontwikkelingsrichtingen. In de eerste plaats zijn er bedrijven die zich richten op de wereldmarkt en overgaan op schaalvergroting. Zij proberen de kansen te benutten die ontstaan bij de liberalisering van het agrarisch handelsverkeer. Het gaat vaak om grootschalige, kapitaal- en kennisintensieve bedrijven die kunnen produceren tegen lage kosten per eenheid product. In de tweede plaats zijn er bedrijven die het gaan zoeken in verbreding van de bedrijfsvoering (www.rlg.nl, Ruimte voor natuur). Zij zoeken naar neveninkomsten door agrarische productie te combineren met natuur- en landschapsbeheer, met toerisme, met verwerking en verkoop aan huis of met zorgtaken. Hun bedrijfsomvang is vaak te beperkt, of hun product te standaard, om te kunnen concurreren op de wereldmarkt.

Ook boeren die in een stadsrandzone wonen, en waar de gemeente hun woonomgeving wil herontwikkelen tot natuurgebied, kunnen uit deze ontwikkelingsrichtingen kiezen. We voegen hier een derde aan toe, en dat is je laten uitkopen en eventueel elders het bedrijf voortzetten. Als dit naar een locatie is waar meer perspectieven zijn voor het boerenbedrijf, dan kan deze optie ook wel onder schaalvergroting worden gezien. De drie mogelijkheden voor boeren zullen hier nu besproken worden.

6.1 Blijven boeren

Schaalvergroting, specialisering, productiviteitsverhoging, diversificatie, internationalisering en extensivering maken het de toekomst van de Nederlandse boer dus steeds onzekerder (Segeren e.a., 2005, p.1). Daarnaast hebben ze te maken met nieuwe risico's die soms onaanvaardbaar groot zijn, zoals internationale regelgeving (of de plotselinge ophef ervan) en door epidemisch om zich heen grijpende ziekten (Schnabel, 2001, p.1). Tot slot is er vaak gebrek aan een opvolger. Ondanks deze soms slechte economische perspectieven voor individuele agrariërs verkopen boeren echter niet massaal hun grond (Segeren e.a., 2005, p.2), ook niet aan de gemeente voor natuurontwikkeling. Het behoud van het bedrijf is – om economische en emotionele redenen – voor veel agrarisch ondernemers een belangrijke doelstelling (Schoorlemmer, 2006, p.4).

In de eerste plaats heeft dit te maken met het feit dat een grondgebonden agrarisch bedrijf alleen kan worden overgenomen als daarvoor slechts de helft van de marktprijs of nog minder wordt betaald. Dit komt door de hoge prijzen van grond en productierechten. Bedrijfsopvolging binnen de landbouw tegen een lagere overnameprijs – ofwel de 'voortzettingswaarde' – vindt in Nederland dan ook vooral binnen de familie plaats. Waardebepaling tegen 'voortzettingswaarde' vindt plaats op basis van het opbrengst genererend vermogen van de onderneming en niet op basis van de veel hogere marktprijzen van afzonderlijke activa. Voor toetreders van buiten de landbouw gelden deze voordelen niet. Hierdoor zijn er binnen de Nederlandse landbouw nauwelijks mogelijkheden voor toetreders (Segeren e.a., 2005, p.2).

In de tweede plaats worden er naast de simpele afweging van kosten en baten ook nog andere overwegingen meegenomen, waardoor de boer toch vaak wil blijven boeren, ondanks dat dit economisch gezien misschien niet verstandig zou zijn. Dit zijn de emotionele drijfveren die men doet streven naar voortzetting van het bedrijf, en heeft met allerlei factoren te maken als traditie, eigen baas zijn, gebondenheid aan de grond, de relatie met de dieren, liefde voor het vak, vrijheid van dagindeling, leven in de buitenlucht, het ritme van de seizoenen, samenwerken met het eigen gezin, etc. Het boer-zijn is vaak een manier van leven, en voor velen in psychologisch, sociaal en cultureel opzicht, een bijzonder bestaan (Segeren e.a., 2005, p.2). Aan deze manier van leven wil men vaak zo lang mogelijk vasthouden, ook als (een deel van) het bedrijf wordt afgestoten, of de gemeente hele andere plannen heeft met het gebied.

Ook uit interviews met boeren rondom 's-Hertogebosch blijkt dat er enkele graag willen blijven boeren, ook al heeft de gemeente een heel ander beeld voor ogen voor hun woonomgeving. Het zijn boeren met een gezond, bovengemiddeld boerenbedrijf die het nog goed doen. Ondanks dat het ze steeds moeilijker wordt gemaakt, onder andere door de plannen van de gemeente maar ook door de uitdijende stad, hebben ze nog alle motivatie om door te blijven boeren. Daarnaast hebben ze geen reden om te vertrekken, aangezien ze totaal geen perspectief wordt geboden in de vorm van een goede compensatie.

Verhaal 1: De boer die.. absoluut niet zit te springen om verbreding

Erik van Grinsven heeft een melkveehouderij aan de zuidkant van 's-Hertogenbosch, iets voorbij de Kloosterstraat (zie bijlage 2). Het bedrijf bevindt zich al voor meer dan 150 jaar op deze locatie. Erik heeft in totaal 270 stuks vee, 160 melkkoeien en voor de rest jongvee.

Erik is een echte koeienboer die wil blijven boeren. Om verbreding in de landbouw zit hij absoluut niet te springen. Hier geeft hij vier redenen voor. In de eerste plaats heeft hij al zijn tijd en aandacht nodig voor het vee. Erik runt zijn bedrijf alleen, zijn vrouw heeft een baan en zijn kinderen zijn nog te jong om mee te helpen. Hij heeft dus simpelweg geen tijd voor verbreding. Daarnaast is hij er niet in geïnteresseerd om iets voor recreanten te gaan doen. Erik wil boer zijn, hier ligt zijn hart. Als derde reden geeft hij aan dat de inkomsten van verbrede landbouw vaak niet mee vallen. Je moet er erg veel tijd in steken, ook in de weekenden, maar krijgt er nauwelijks iets voor terug. Je houdt zo zelf nog maar nauwelijks vrije tijd over. Tot slot geeft Erik aan geen extra inkomstenbron nodig te hebben. Hij heeft een bovengemiddeld melkveebedrijf, en zolang dit goed blijft gaan wil hij hier al zijn tijd en aandacht aan blijven besteden.

Hoewel de gemeente al 15 jaar lang bezig is met allerlei plannen voor zijn woonomgeving, is Erik er niet bang voor dat hij in de toekomst weg zal moeten met zijn boerenbedrijf. Naast de huidige natuur- en recreatieplannen zijn er ook diverse plannen vanuit de gemeente geweest om het hele gebied rondom de Kloosterstraat vol te bouwen met woningen. Dan zouden Erik en zijn familie in principe wel onteigend kunnen worden. Deze plannen gaan echter niet meer door, de gemeente wil nu meer groen creëren rondom de stad. En grond verwerven voor natuur gaat bij de gemeente 's-Hertogenbosch op vrijwillige basis. De familie van Grinsven ziet dus wel wat de toekomst ze brengt.

Erik vindt het wel een zorgelijk zaak dat de gemeente boeren aan het weggagen is voor natuur. Zijn ervaring is dat burgers het juist mooi vinden als er ook nog boeren in de omgeving zitten, en ze af en toe boerderijen tegenkomen tijdens hun fietstocht of wandeling. Ook is het belangrijk dat mensen blijven weten hoe de landbouw in elkaar zit. Zo is er bij Erik op de boerderij onlangs een klas langs geweest. De kinderen stonden allemaal perplex, ze kenden het boerenbedrijf van deze tijd helemaal niet meer. Zo werkt Erik met verschillende robots in zijn stallen, ze wisten helemaal niet dat dit bestond. Erik geeft aan dat het echter wel belangrijk is dat burgers op de hoogte blijven van hoe boerenbedrijven in elkaar zitten en werken, en dat er ook voldoende boeren in de omgeving blijven zitten. De plannen van de gemeente zijn volgens hem plannen met vraagtekens. Natuur en recreatie voor de stadsbewoners is natuurlijk mooi, maar er moet ook voldoende aandacht voor de pure boerenbedrijven blijven.

Verhaal 2: De boer die.. wil blijven boeren

Een andere echte koeienboer uit de Groene Delta is Jan Kusters. Samen met zijn vrouw Henriette heeft hij een melkveebedrijf in de Henriettewaard (zie bijlage 2). Ze hebben 100 melkkoeien en ook ongeveer 100 stuks jong vee. Aan de boerderij ligt een stuk land van 20 hectare. Het bedrijf bestaat al voor minstens 4 generaties, en op deze locatie zitten ze inmiddels al voor 34 jaar, een locatie waarin de gemeente 's-Hertogenbosch geen toekomst meer ziet voor landbouw.

Begin proces: toeristische sector

Vijf jaar geleden zijn Jan en Henriette Kusters voor het eerst op het gemeentehuis gekomen. Er is ze toen gevraagd of ze zich meer op recreanten wilden gaan richten, door bijvoorbeeld te beginnen met een theehuisje, of een fietsenverhuur. Volgens de gemeente zou Jan hierin zijn kansen kunnen zien, omdat er in de toekomst meer recreanten in het gebied zouden komen, waar hij geld aan zou kunnen verdienen. De toeristische sector past echter niet in het straatje van de familie Kusters. Ze verdienen hun brood met koeien melken, dit is wat ze willen blijven doen. Je meer gaan richten op de recreanten, trekt volgens Jan de aandacht weg van je boerenbedrijf, met als gevolg dat deze gaat verpauperen. En dit is absoluut niet wat ze willen, ze willen zich volledig op hun melkveebedrijf richten.

Volgens Jan Kusters zijn de boeren die wel gaan verbreden nou eenmaal ander type mensen. Daarnaast heeft het ook met het bedrijf zelf te maken. Het zijn vaak bedrijven die voor de toekomst eigenlijk te klein zijn, of afbouwend zijn, of waar geen opvolger voor is. Aldus, bedrijven die geen perspectief meer hebben. Deze bedrijven willen nog wel eens over stappen op de toeristische sector, om er zo een levenstak – een bron van inkomsten – bij te pakken. Maar het einde van deze boerenbedrijven is dan eigenlijk al in zicht.

Vervolg proces: gemeente wil Jan weg hebben

Sinds een jaar of 3 geleden is de gemeente steeds weer contact op gaan zoeken met de familie Kusters. Dit heeft ook te maken gehad met de bouwaanvraag die de familie Kusters heeft ingediend om er een nieuwe stal bij te plaatsen, om zo het aantal koeien te kunnen verdubbelen. De reactie van de gemeente hierop was dat ze hem niet zouden kunnen tegen houden, omdat het agrarisch gebied is. Toch zouden ze het bedrijf wel graag willen verplaatsen, maar ze hadden geen geld. Zo zijn de gesprekken voor 2 jaar lang steeds verlopen: 'we willen u wel weg hebben, maar hebben geen geld'. Jan heeft toen het voorstel aan de gemeente gedaan dat zij voor hem een goede nieuwbouwlocatie in de Flevopolder zouden zoeken. Hier wilden ze echter niets van weten, dat deden ze niet. Dit was voor Jan echter niet het grootste probleem, als ze met genoeg geld zouden komen voor een nieuwe locatie, dan zou Jan hier zelf wel naar gaan zoeken. Beide deden ze echter niet, én ze hadden geen geld, én ze boden hem geen andere locatie aan om naar te verhuizen. Dus daar is het toen op blijven steken. Anderhalf jaar geleden heeft de gemeente, toen ze tegenover Jan nog steeds volhielden geen geld te hebben, toch zijn buurman weggekocht voor 5,3 miljoen euro. Hier is Jan niet blij mee, achteraf gezien zijn ze over dit financiële plaatje niet eerlijk geweest tegenover hem. Toen Jan te horen kreeg dat zijn buurman was uitgekocht, heeft hij vervolgens zelf contact opgenomen met de wethouder. Hij heeft toen de vraag gesteld of hij 7 hectare grond kon kopen van zijn buurman die was weggekocht. Buiten hun eigen woongebied heeft de familie Kusters namelijk ook nog grondeigendom liggen. De ZLTO (Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie) is al 10 jaar bezig met onderlinge kavelruil. De twee percelen die Jan Kusters nog in bezit heeft, heeft hij ingebracht voor kavelruil. De ZLTO gaat dan kijken wat ze hier mee kunnen doen, om de grond zo op een gunstige manier te kunnen verruilen. Dit lukt echter nog niet erg goed. In het kader van de kavelruil wilde Jan dus deze 7 hectare grond van zijn uitgekochte buurman kopen. De wethouder ontkende in dit telefoongesprek in eerste instantie zelfs dat de gemeente 's-Hertogenbosch deze boerderij had gekocht. Toen Jan aangaf het zeker te weten dat dit wel het geval was, hebben ze uiteindelijk wel toegegeven. Ze gingen echter niet akkoord met deze verkoop van 7 hectare grond, en gaven aan hem ook weg te willen hebben. Rond april van 2009 is er toen een gesprek geweest, wat Jan direct heeft afgekap. Ze wilden hem de marktconforme prijs geven voor zijn grond. Het was geen officieel bod, maar er werd wel een schatting gegeven van de prijs die Jan voor zijn grond zou krijgen. Hier ging hij niet mee akkoord. Ze zouden immers ook moeten verhuizen, hun woonomgeving verlaten, verhuiskosten betalen, en de emotionele schade wordt al helemaal niet vergoed. De marktconforme agrarische prijs zou al deze kosten dus nooit kunnen dekken, voor Jan dus geen reden om te vertrekken. Rond september/oktober is er toen nog een keer een gesprek geweest, wat op dezelfde manier is verlopen. De familie Kusters heeft toen besloten er de stekker uit te trekken, en niet meer op de gesprekken van de gemeente in te gaan.

Ook had de gemeente eigenlijk rond april van 2009 een taxatie willen laten doen, wat Jan Kusters heeft geweigerd. Ze wilden het niet laten taxeren, als de gemeente alleen met de agrarische grondprijs kwam. In oktober van 2009 zijn ze toen weer terug geweest, en wilden ze weer een taxatierapport laten opstellen. Toen was de persoon die via de gemeente langskwam wel wat milder, en heeft Jan besloten toch toestemming te geven om zijn woning en grond te laten taxeren. Zij zouden dan zelf een taxateur aan mogen wijzen, anders zouden ze dit bij de gemeente doen. Jan heeft hiervoor toen een adviseur ingehuurd, die hem vertelde dat ze het net zo goed door de gemeente konden laten doen, omdat het niet uit zou maken wie hun woning zou taxeren. Zijn adviseur is toen bij de gemeente langs geweest, en die kwam met hetzelfde verhaal terug. Dat ze alleen de marktconforme prijs zouden kunnen betalen. Hier kon Jan helemaal niets mee, dus zou er ook niet getaxeerd gaan worden. En zo lang er geen taxatierapport is opgesteld, kan er ook geen officieel bod door de gemeente uitgebracht worden. Jan en zijn familie zijn dus geen stap verder.

Ook heeft de projectleider (Rob Brinkhof) zelf ongeveer al 3 jaar geleden contact opgenomen met Jan Kusters, om te komen praten. Henriette was toen ernstig ziek, en de oudste zoon lag op dat moment in het ziekenhuis met een gebroken heup. Volgens Jan was de projectleider echter op de hoogte van deze hele situatie, en heeft toen toch gebeld of hij langs kon komen voor een gesprek. Dit wilde Jan op dat moment niet hebben, hij vond het niet gepast om op dat moment langs te komen met de vraag of hij zijn boerderij af wilde staan. Jan heeft toen gezegd dat hij over een jaar maar een keer terug moest bellen, wat hij nooit meer heeft gedaan. Jan heeft er al wel over nagedacht als de gemeente in de toekomst nog langs wil komen. Als ze nog één keer willen komen praten, dan kunnen ze langskomen, maar hij wil de naam Boelen (van zijn buurman) absoluut niet meer horen. Daar beginnen ze steeds mee tijdens de gesprekken met Jan.

Maar hij heeft met Boelen niets te maken, en wat Boelen heeft gedaan moet hij zelf weten. Die zijn namelijk weggekocht door de gemeente en zijn naar Amerika geëmigreerd. Zijn vrouw wilde persé weg, omdat ze in Amerika heel goedkoop grond konden kopen. En die hebben tegen de gemeente gezegd: 'als we dit beuren, dan vertrekken we'. Maar dat wil niet zeggen dat het bij de familie Kusters ook zo werkt.

Rechtszekerheid

De bestemming die in het bestemmingsplan voor de woonomgeving van Jan en Henriette Kusters ligt is agrarisch gebied. In principe kan de gemeente de familie Kusters dus helemaal niets maken. Ook kan de gemeente niet zomaar met een nieuw bestemmingsplan voor hun grond komen, waardoor ze alsnog uitgekocht kunnen worden. Zolang de grond in handen van Jan is, kunnen ze met zijn grond niets doen.

Bij de gemeente proberen ze hem er wel van te overtuigen dat hij het moeilijker zal krijgen in de toekomst, omdat hij geen grond meer in de omgeving erbij zal kunnen kopen. Maar Jan en Henriette hebben echter 20 hectare grond in bezit, dat is van hen en dat zal ook zo blijven. Wat er met het gebied rondom deze 20 hectare zal gebeuren, 'zal hem een worst wezen'. Deze 20 hectare grond is in hun bezit, en ze zijn er ook niet bang voor dat dit gaat veranderen in de toekomst. Ook al probeert de gemeente zo op hun in te spelen dat ze weggaan, ze trekken zich hier niets van aan.

Bedrijfszekerheid

Volgens Jan en Henriette is het boerenbestaan voor hen niet onzeker. Ook al zitten ze in een recessie, ze zitten financieel absoluut niet aan de grond. Ze hebben momenteel 100 koeien, wat iets boven het gemiddelde aantal koeien bij een melkveebedrijf ligt. En dit jaar willen ze de boel nog gaan verbouwen, waarna ze uiteindelijk 200 koeien zullen gaan melken. Dit zal gebeuren voor 2015, als het huidige melkquotum afloopt, en ze niet langer gebonden zijn aan een bepaalde hoeveelheid koemelk die ze mogen produceren. Ze zullen dan dus juist heel groot gaan boeren. Het enige is dat ze in de toekomst geen extra grond meer erbij zullen kunnen kopen. Maar juist hierdoor gaan ze uitbreiden op de grond die ze wel hebben. Want je kunt niet én investeren in nieuwe stallen etc. én grond erbij kopen, dit gaat financieel niet, je zult hierin een keuze moeten maken. Dus ook al kunnen ze geen extra grond erbij kopen, dan kunnen ze nog wel groot gaan boeren. Dit zal een beetje op de Amerikaanse manier gaan gebeuren; heel veel koeien melken, de mest afzetten via loonwerkers naar akkerbouwgebieden, en het voer laten aankomen. Op deze manier gaan ze dan verder boeren, wat hun boerentoesekomst absoluut niet onzeker maakt.

Volgens Jan Kusters wordt er via de gemeente echter een bepaald beeld geschetst over het boerenbestaan, dat dit te onzeker zou zijn tegenwoordig, en dat men maar beter kan vertrekken. Hier is Jan het absoluut niet mee eens, hij weet zelf dat het boerenbestaan niet onzeker is. Toch proberen ze zich bij de gemeente in allerlei bochten te wringen om de familie Kusters te ontmoedigen om te blijven boeren. Bij sommige boeren zal dit wel lukken, maar bij Jan en Henriette niet. Voor Jan is het dan op een gegeven moment ook echt een principekwestie geworden, waardoor hij gewoon écht niet meer wil meewerken. De manier waarop de gemeente te werk is gegaan, is voor Jan een reden geweest om er juist tegen in te gaan hangen: 'ik vind het voort een uitdaging om hier een nieuwe stal te gaan bouwen, puur vanwege het gedrag bij de gemeente 's-Hertogenbosch'. Ook schieten ze er volgens Jan weinig mee op. In de zomer wordt dan de stal van zijn buurman afgebroken terwijl er bij Jan juist een nieuwe bij komt.

Emotionele schade

Als de familie Kusters een andere mooie, grote locatie terug zou kunnen krijgen, in ruil voor hun vertrek, dan zou het met de emotionele schade nog wel mee vallen. Het zal wel pijn doen, maar als hij er iets voor terug zou krijgen met meer mogelijkheden, dan zou dit de emotionele schade wel verzachten. In de buurt is er echter niets geschikt te vinden. Er stond wel een boerderij te koop in de buurt, de grond hiervan is echter kwalitatief veel minder dan de grond die Jan nu heeft. Dat wil hij gewoon niet hebben. De persoonlijke redenen hebben dus meer met liefde voor het vak te maken, dan met de grondgebondenheid. Als Jan in de Flevopolder een mooi bedrijf zou kunnen krijgen, dan zou hij dit wel overwegen. Maar dus wel een bedrijf met minstens zulke goede grond als die hij nu heeft. En die zijn op het moment erg lastig te vinden.

Burgerparticipatie

De gemeente is inmiddels al bezig met de aanleg van een fietspad achter de woning van Jan. Jan heeft hierover een voorstel gedaan bij de wethouder in Den Bosch. Het is nu namelijk nog een dicht gebied, waar nauwelijks iemand langs komt, geen wandelaars of fietsers. De gemeente is echter begonnen dit te veranderen, zodat er in de toekomst meer recreanten in het gebied zullen komen. Dit trekt ook veel wandelaars met honden aan, wat nu al te merken is. Met name met deze honden in het gebied is Jan niet erg blij mee. Dit in verband met zijn koeien, die zo bijvoorbeeld allerlei ziektes op kunnen lopen. Jan en Henriette hebben er beide geen problemen mee dat er meer mensen langs hun woning zullen gaan wandelen, echter zolang zij en hun koeien hier maar geen last van hebben. Om te voorkomen dat de honden te dicht in de buurt van de koeien kunnen komen, heeft Jan toen het voorstel bij de gemeente gedaan om langs de heining een gaas te plaatsen. Maar hier wordt niet naar geluisterd. Later heeft hij nog een keer een brief hierover verstuurd, maar hier is verder nooit iets mee gedaan. Hier zijn ze dus niet erg tevreden over.

Tot slot

De belangrijkste reden voor Jan en Henriette om niet mee te werken aan de plannen van de gemeente is de compensatie geweest, die absoluut niet voldoende is. Het heeft gewoon met geld te maken, de gemeente 'wil voor een dubbeltje op de eerste rang'. Boeren die voor woningbouw weg moeten, zoals bij de Haverlij of de Groote Wielen, krijgen er 5 à 6 keer zoveel voor dan wat Jan ervoor zou krijgen. Natuur moet vervolgens weer gerealiseerd worden ter compensatie van woningbouw, en de boeren die hiervoor weg moeten beuren niets. Dit vindt Jan niet eerlijk. Dus eigenlijk zou de gemeente rood voor groen moeten betalen. Maar dit doen ze doet. En daarom doet Jan ook niet wat ze willen.

6.2 Verbreding in de landbouw

Naast boeren die willen blijven boeren en zich richten op schaalvergroting, blijkt dat er vooral de laatste 15 jaar een groeiend aantal ondernemers bewust kiest voor verbreding van de bedrijfsactiviteiten, een ontwikkelingsrichting die de gemeente vaak erg aanmoedigt omdat het perfect past bij de doelstellingen om een groene en recreatieve ring rondom de stad te creëren.

Wat is het?

Bij verbreding in de landbouw wordt er door de boer een nevenactiviteit naast het hoofdbedrijf uitgevoerd, zoals het houden van een camping, het geven van rondleidingen op het bedrijf, of het bieden van zorg (Schoorlemmer, 2006, p.4). In Nederland wordt verbreding nog vaak gezien als gebrek aan economisch draagvlak voor het boerenbedrijf. In het buitenland is zo'n nevenactiviteit echter eerder regel dan uitzondering.

Naast dat verbreding een extra inkomstenbron en zekerheid op kan leveren voor de boer, kan het ook van belang zijn om het contact met het boerenleven en de maatschappij te verbeteren. Nieuwe economische activiteiten in het landelijk gebied kunnen daarnaast een belangrijke bijdrage leveren aan verschillende beleidsdoelstellingen zoals het behoud van cultuurhistorische waarden, biodiversiteit en openheid van het landelijk gebied (Vuijk, 2004, p.5).

Wel of niet verbreden: kerncijfers

Onderzoek van het CBS (landbouwtellingen) laat zien dat in 2009 van de in totaal 73.008 landbouwbedrijven er 16.263 op de een of andere manier bezig is met verbreding, een percentage van 22,3% (CBS, landbouwtellingen). In 1999 waren dit nog 13.798 bedrijven van de in totaal 101.545 landbouwbedrijven, een percentage van 13,6%. Dus naast de zichtbare trend dat de hoeveelheid landbouwbedrijven de laatste 10 jaar is afgenomen, kan er ook geconcludeerd worden dat van de

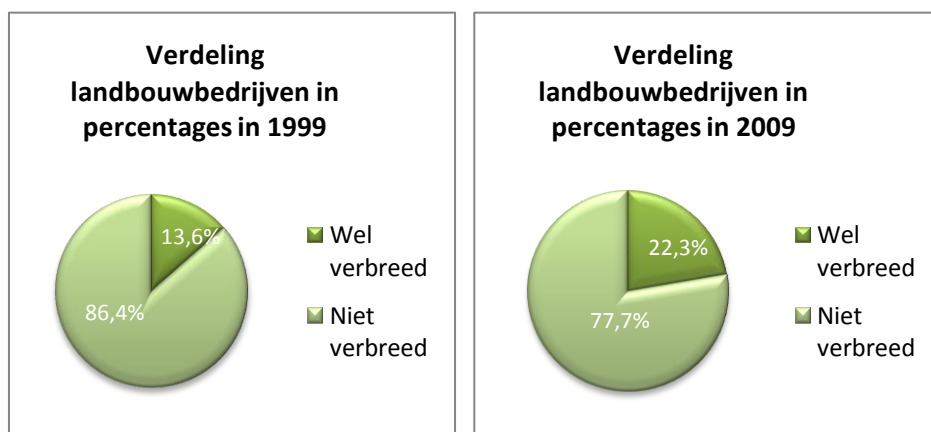
overgebleven bedrijven zich steeds meer zijn gaan verbreden (zie tabel 5).

Kijken we naar de verdeling per verbrede activiteit, dan zien we dat zich hier ook enkele verschuivingen hebben plaatsgevonden. Absoluut gezien zijn er meer boeren zich gaan richten op agrarisch natuurbeheer, zorg en stalling, en minder op recreatie en verwerking+huisverkoop van producten. Relatief gezien is er in 2009 een hoog percentage boeren bijgekomen die zich richt op loonwerk (werk voor derden), en zijn zich – op kleine schaal – nieuwe activiteiten aan het vormen, zoals agrarische kinderopvang en boerderij educatie.

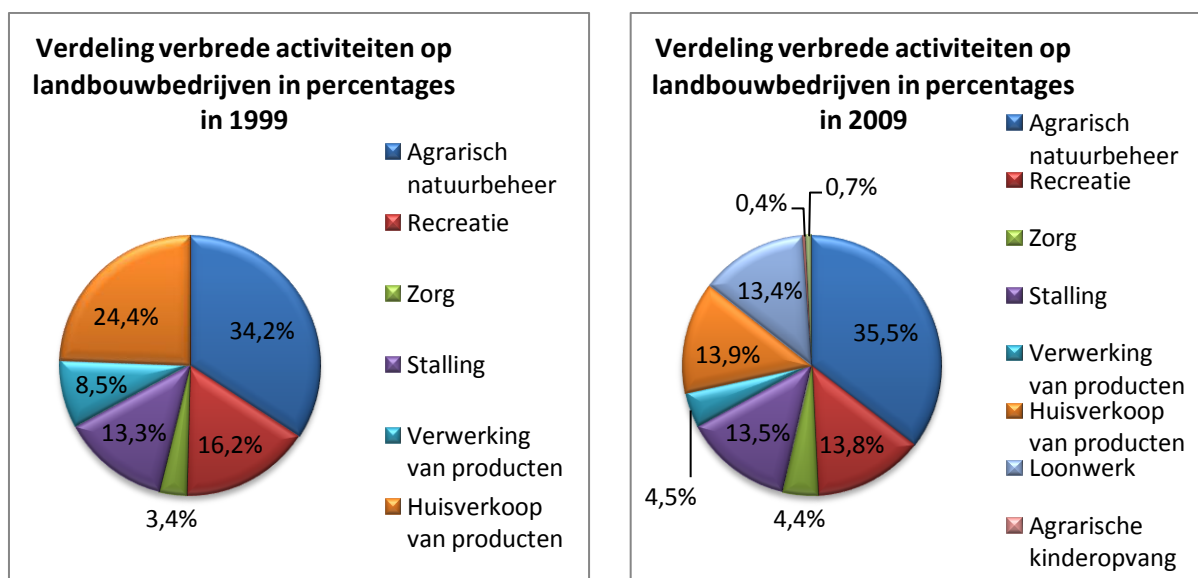
<u>1999</u>	<u>Aantal</u>	<u>Percentage</u>	<u>2009</u>	<u>Aantal</u>	<u>Percentage</u>
Totaal aantal landbouwbedrijven	101.545	100%	Totaal aantal landbouwbedrijven	73.008	100%
Niet verbrede bedrijven	87.747	86,4%	Niet verbrede bedrijven	56.754	77,7%
Wel verbrede bedrijven	13.798	13,6%	Wel verbrede bedrijven	16.254	22,3%
	<i>Aantal verbrede bedrijven per activiteit</i>	<i>% van het totale aantal verbreders</i>		<i>Aantal verbrede bedrijven per activiteit</i>	<i>% van het totale aantal verbreders</i>
Agrarisch natuurbeheer	4.715	34,2%	Agrarisch natuurbeheer	5.773	35,5%
Recreatie	2.241	16,2%	Recreatie	2.237	13,8%
Zorg	474	3,4%	Zorg	707	4,4%
Stalling	1.830	13,3%	Stalling	2.193	13,5%
Loonwerk	-	-	Loonwerk	2.180	13,4%
Verwerking van producten	1.169	8,5%	Verwerking van producten	731	4,5%
Huisverkoop van producten	3.369	24,4%	Huisverkoop van producten	2.252	13,9%
Agrarische kinderopvang	-	-	Agrarische kinderopvang	64	0,4%
Boerderij educatie	-	-	Boerderij educatie	108	0,7%
Totaal	<u>13.798</u>	<u>100%</u>	Totaal	<u>16.245</u>	<u>100%</u>

Tabel 5. Aantal verbredingsactiviteiten uitgesplitst per activiteit, in 1999 en 2009.

Bron: CBS, landbouwtelling. Eigen bewerking.

Figuur 9. Aantal landbouwbedrijven met verbredingsactiviteit(en) in 1999 + 2009. Bron: CBS, landbouwtelling.

Figuur 10. Verdeling per verbrede activiteiten op landbouwbedrijven in 1999 + 2009.

Bron: CBS, landbouwtelling. Eigen bewerking.

Wel of niet verbreden: persoonlijke motieven

De keuze om wel of niet te gaan verbreden in de landbouw is heel persoonlijk en voor elke boer anders. Niet iedereen ziet het zitten om te gaan verbreden in de landbouw. Gebleken is dat vooral de wat jongere agrariërs zich richten op verbreding. Binnen de groep ondernemers tot 50 jaar vindt op 22% van de bedrijven een vorm van verbreding plaats. In de groep van 50 tot 60 jaar is de animo iets minder, en vanaf 60 jaar heeft nog slechts 8% een verbredingstak (Schoorlemmer e.a., 2006, p.4).

Schoorlemmer (2006, p.2) geeft aan dat de keuze om wel of niet te gaan verbreden voornamelijk met drie zaken te maken heeft. Dat is in de eerste plaats de uitgangspositie van het bedrijf, daarnaast de mogelijkheden van de omgeving en tot slot de persoonlijke drive en vaardigheden van de ondernemer. Door verhalen van agrariërs rondom 's-Hertogenbosch is dit vervolgens aangevuld met allerlei persoonlijke motieven die bij deze drie zaken aansluiten, terug te zien in tabel 6 en 7.

Persoonlijke motieven om <u>wel</u> te gaan verbreden	
Uitgangspositie bedrijf	Er een extra inkomstenbron bij hebben
	Het boerenbedrijf heeft te weinig perspectief voor de toekomst; te klein, afbouwend, geen opvolger, etc.
	Een familiebedrijf hebben, dus voldoende mensen aanwezig voor een nevenactiviteit
Mogelijkheden omgeving	Nog niet veel verbreding in de buurt; meer vraag dan aanbod
	Mogelijkheden benutten en delen met andere mensen; vlakbij de stad, midden in de natuur, de ruimte hebben, etc.
	Bijdrage leveren aan de natuur- en recreatiekwaliteit van de woonomgeving
Persoonlijke drive en vaardigheden van de ondernemer	Iets willen betekenen voor andere mensen
	Persoonlijke gezondheidsredenen die zorgen voor meer tijd en ruimte voor een nevenactiviteit
	Het boerenbedrijf op een leuke manier onder de aandacht willen brengen bij de stadsbewoners

Tabel 6. Motieven om wél voor verbreding in de landbouw te kiezen.

Persoonlijke motieven om <u>niet</u> te gaan verbreden	
Uitgangspositie bedrijf	Er geen tijd voor hebben (vaak de boer die het bedrijf alleen runt)
	Trekt de aandacht weg van het boerenbedrijf
	Het boerenbedrijf doet het zelf nog goed genoeg om van te kunnen leven, geen extra inkomstenbron nodig
	Beperkte bedrijfsomstandigheden: het zou bijvoorbeeld te gevaarlijk kunnen zijn voor bezoekers op het bedrijf, of te weinig ruimte
Mogelijkheden omgeving	De woonomgeving is niet aantrekkelijk genoeg
	De afstand tot de stad is te groot
	Belemmering door regelgeving en bestemmingsplannen
	Wordt niet voldoende gefinancierd/gesubsidieerd
Persoonlijke drive en vaardigheden van de ondernemer	Je hart er niet hebben leggen, en enkel en alleen willen boeren
	Verwachte lage rentabiliteit van investeringen; je moet er erg veel tijd in steken, maar krijgt er nauwelijks iets voor terug
	Onzekerheid rond 'nieuwe takken van sport'

Tabel 7. Motieven om wél voor verbreding in de landbouw te kiezen.

Zoals duidelijk is geworden zijn er verschillende vormen van verbreding in de landbouw. Deze verschillende mogelijkheden zullen hier kort besproken worden, met ook de persoonlijke verhalen van boeren rondom de stad 's-Hertogenbosch, die voor één van deze mogelijkheden gekozen hebben. Er wordt een grof onderscheid gemaakt tussen drie vormen van verbreding, en dat is je richten op natuur, toerisme of zorg.

6.2.1. Natuurproductie- en beheer

Om de natuurdoelen van de gemeente te realiseren, hoeft niet alle grond verworven te worden. Er kan ook een bepaalde hoeveelheid hectare tot natuur ontwikkeld worden in de vorm van agrarisch of particulier natuurbeheer. Ook voor het bereiken van de doelstellingen van de EHS voor 2018 is natuurbeheer door particulieren, naast nieuwe natuur, een belangrijke taakstelling (zie tabel 8).

Taakstelling	Oppervlakte in ha
Agrarisch natuurbeheer	135.000
Particulier natuurbeheer	19.200
Nieuwe natuur	150.000

Tabel 8. Taakstellingen voor het realiseren van de Ecologische Hoofdstructuur.

Bron: Nota Natuur voor mensen, mensen voor natuur.

Agrarisch natuurbeheer

Agrarisch natuurbeheer is een relatief nieuw begrip en tevens sterk in opkomst in Nederland. Deze vorm van verbreding heeft het meest expliciet te maken met het gebruik van grond en is sterk van invloed op natuur en landschap (de Bont e.a., 2007, p.52). Bij agrarisch natuurbeheer behoudt de grond zijn agrarische bestemming, en wordt het agrarisch beheer afgestemd op natuur (Raad Landelijk Gebied). Zo kan de boer tijdens de werkzaamheden rekening houden met de natuurlijke flora en fauna op zijn land, door bijvoorbeeld voor een bepaalde datum zijn weilanden niet te maaien, rekening te houden met de nesten van weidevogels, de slootkanten niet te maaien, etc. (GroeneRuimte, dossier agrarisch natuurbeheer). Sommige van deze maatregelen, zoals het laten plaatsen van nestkasten, brengen geen extra kosten met zich mee. Er zijn echter ook maatregelen die

wel extra inspanning vergen of die extra kosten met zich meebrengen. Hiervoor krijgt de boer dan een vergoeding van de overheid. Werd de subsidie eerst volgens het Programma Beheer geregeld, sinds 1 januari 2010 is er een nieuw subsidiestelsel in werking getreden, het Subsidiestelsel Natuur- en Landschapsbeheer (GroeneRuimte, dossier agrarisch natuurbeheer). De gedachte achter de nieuwe regeling is dat provincies en Agrarische Natuurverenigingen (ANV's) meer zeggenschap krijgen. Zij treden bijvoorbeeld op als gebiedscoördinator, of ontwerpen een gebiedsbeheerplan.

Van het totaal aantal landbouwbedrijven in Nederland in 2009 (73.008) hadden 5.773 bedrijven een overeenkomst voor agrarisch natuur- en/of landschapsbeheer gesloten met partijen als het ministerie van LNV, Staatsbosbeheer of Natuurmonumenten (zie tabel 5). Dit is dus 7,9% van het totaal aantal landbouwbedrijven.

Vormen

Er zijn diverse vormen van agrarisch natuurbeheer:

1. Soortenbeheer = maatregelen die de leefomstandigheden voor bepaalde soorten moeten verbeteren, zoals onder andere voor weidevogels en uilen.
2. Randenbeheer = door ander beheer kunnen akkerranden dienen als voedselvoorziening, vestigingsmogelijkheid of vluchtplaats voor planten en dieren.
3. Perceelsbeheer = omvat het hele perceel en houdt bijvoorbeeld aanpassingen aan waterstand of maaidatum in.
4. Landschapselementen = deze onderhouden en aanleggen, om bijvoorbeeld voedsel en schutting aan planten en dieren te bieden.

Motieven voor deelname

De deelname van boeren aan agrarisch natuurbeheer kent vaak een economisch motief, maar veel boeren handelen ook uit interesse voor natuur. Verder blijkt dat vooral jonge en hoger opgeleide ondernemers overgaan op agrarisch natuurbeheer (Schoorlemmer e.a., 2006, p.13), en is het een vereiste dat natuurbeheer inpasbaar is in de bedrijfsvoering.

In het algemeen vinden niet-deelnemers dat agrarisch natuurbeheer geen toekomstperspectief voor hun bedrijf oplevert. Het risico van planologische schaduwwerking – het gaandeweg opschuiven of beperken van bedrijfstechnische mogelijkheden ten behoeve van natuurdoelen – zien ondernemers als een belangrijk risico (Schoorlemmer e.a., 2006, p.13). Daarnaast wordt ook de ingewikkelde regelgeving genoemd als motief om niet deel te nemen (GroeneRuimte, dossier agrarisch natuurbeheer).

Particulier natuurbeheer

Tot enkele jaren geleden werd nieuwe natuur voornamelijk gerealiseerd door het Bureau Beheer Landbouwgronden (BBL). Het BBL verwierf landbouwgronden en leverde die vervolgens door aan terreinbeherende natuurbeschermingsorganisaties. Met het ingaan van het subsidiestelsel Programma Beheer (2000) is de mogelijkheid voor particuliere grondeigenaren ontstaan om voor subsidie voor natuurbeheer in aanmerking te komen (Provincie Utrecht, 2009, p.9). Particulier natuurbeheer is daarmee een belangrijk instrument geworden om de Ecologische Hoofdstructuur betaalbaar te houden en tijdig te kunnen realiseren (Woudenberg, 2008, p.15).

Het belangrijkste verschil met agrarisch natuurbeheer is dat bij particulier natuurbeheer de bestemming van de grond omgezet wordt van landbouwgrond naar natuurgrond. Het eigendom van de grond blijft wel bij de particuliere eigenaar, en het beheer wordt volledig gericht op natuur

(www.rlg.nl, Ruimte voor natuur). Dit wordt via een kettingbeding vastgelegd, zodat een volgende eigenaar ook gebonden is aan de verplichting om de grond niet langer te gebruiken voor de landbouw. De grondeigenaar ontvangt een vergoeding van circa 80% van de agrarische waarde van de grond. Dit wordt gezien als de vergoeding voor de waardedaling van de grond van een agrarische bestemming naar een natuurbestemming (Kaffka e.a., 2009, p.264). De waardedaling volgt uit het feit dat door de bestemming natuur, aan de agrarische exploitatie, die soms nog jaren door kan gaan, beperkingen worden opgelegd. Ook wordt door de bestemmingswijziging de kans op een toekomstige dure 'rode' bestemming praktisch tot nul teruggebracht (CPB, 1999, p.95). Daarnaast kan men subsidies aanvragen voor de inrichting en beheer van natuur. Natuurbeheer levert dus wel geld op, maar de vergoedingen zijn gebaseerd op compensatie voor inkomstenderving, met dus een neutraal saldo als gevolg (Schoorlemmer e.a., 2006, p.6).

Uit onderzoek blijkt dat particulier natuurbeheer nog een tweetal belemmeringen kent. In de eerste plaats heeft dit te maken met de houding en de manier van denken van de overheid ten opzichte van particulier natuurbeheer. De overheid zou teveel vanuit de overheid zelf denken, en niet vanuit de burger en daarnaast zou de burger er te weinig bij betrokken worden. In de tweede plaats vormt de regelgeving een grote barrière voor particulier natuurbeheer. Er zouden teveel regels zijn, die niet op elkaar afgestemd zijn, te ingewikkeld zijn en die te vaak worden aangepast (RLG, Ruimte voor natuur).

Verhaal 3: De boer die.. zich liever bezig houdt met particulier natuurbeheer

Theo van Gendt woont met zijn gezin in de Henriettewaard (zie bijlage 2) en heeft vroeger een boerenbedrijf gehad. Met dit bedrijf is hij echter al enkele jaren gestopt. In de eerste plaats lag zijn hart niet bij het boer zijn; hij had er helemaal geen zin meer in, en in de tweede plaats was het bedrijf gewoon te klein.

Theo had zelf al lange tijd het idee om over te stappen op particulier natuurbeheer. Dit houdt in dat hij zijn gronden beschikbaar stelt aan de gemeente. Theo blijft dan wel eigenaar van de grond, maar deze grond krijgt een functieverandering van agrarisch gebied tot natuurgebied. Hij had zelf wel ideeën over hoe het er rondom zijn huis uit zou kunnen komen te zien in de toekomst. Al ongeveer tien jaar geleden heeft hij deze plannen bij de gemeente 's-Hertogenbosch neergelegd. Hier kwam toen echter weinig reactie op. In 2005 heeft hij dit initiatief nog een keer bij de gemeente neergelegd, waarna Rob Brinkhof toen een eerste overleg heeft georganiseerd, om te kijken wat ze zouden kunnen en willen doen in het gebied. Rob Brinkhof heeft de ideeën van Theo toen neergelegd binnen de gemeente 's-Hertogenbosch, waarna het hele plan is gaan rollen.

Het idee van particulier natuurbeheer was in eerste instantie echt eigen initiatief van Theo, en wordt niet gefinancierd vanuit de gemeente. Het enige wat ze bij de gemeente doen is bemiddelen. Rob Brinkhof is hier een goed voorbeeld van, mede door zijn hulp en bemiddeling worden de plannen nu tot uitvoering gebracht. Zijn enthousiasme en vele contacten zijn hierbij van groot belang geweest. Voor Theo van Gendt zijn de plannen van de gemeente om zijn woonomgeving tot natuurgebied te ontwikkelen dus juist een kans geweest om zo zijn ideeën van particulier natuurbeheer te kunnen realiseren. De gehele procedure loopt al een hele tijd, waarbij Theo en de gemeente nu in de afrondingsfase zitten. Theo verwacht binnen 2 tot 3 jaar de voormalige agrarische grond als natuurgebied te gaan ontwikkelen en beheren.

Voor Theo is particulier natuurbeheer meer een hobby, een inkomstenbron is het zeer zeker niet. Er komt wel vermogen vrij, want je krijgt van het verschil tussen de landbouwwaarde en de natuurwaarde 80% uitgekeerd. Maar dat is vermogen wat vrijkomt, en geen inkomen. En daarnaast krijg je een beheersvergoeding, wat echter kleine bedragen zijn.

In het algemeen is Theo wel positief over de plannen van de gemeente. Hij heeft er zelf weinig mee te maken, en kan gaan doen wat hij wil. Daarnaast komt hij in een mooie naturomgeving te wonen. Echt negatieve aspecten zitten er dus niet aan de plannen van de gemeente voor Theo van Gendt. Toch is hij wel van mening dat de gemeente 's-Hertogenbosch het buitengebied van de stad lange tijd erg verwaarloosd heeft. Alles wat ze kwijt wilden ging het buitengebied in.

Nu zitten ze dan letterlijk en figuurlijke tegen de grenzen aan, en dan moet er opeens iets verzonnen worden. Dat vindt Theo wel een groot minpunt van de gemeente Den Bosch. Er is nooit geïnvesteerd in het buitengebied, en nu moet er opeens binnen een paar jaar tijd geforceerd iets verzonnen worden, daar is Theo niet echt over te spreken.

Hoewel Theo zelf geen boer meer is, weet hij wel dat het financiële plaatje vaak het grootste probleem is. Dit is meestal de reden dat ze niet mee willen werken met de plannen van de gemeente. De gemeente heeft haast om het buitengebied aan te pakken, hiervoor zul je dan ook de nodige financiële middelen moeten hebben. En dat is nou juist het probleem bij de gemeente. Ze trekken wel de agrarische gebieden in, maar dan blijkt dat er amper budget voor is. 'Blijf dan thuis', denkt Theo. Het is voor een agrarisch ondernemer tamelijk zuur als hij voor natuur weg moet. Als je voor woningbouw of industrie wegmoet, dan praat het toch een stuk makkelijker, vanwege het financiële plaatje. Als je als boer zijnde voor natuur weg moet, is de kans erg groot dat je niet eens meer een bedrijf van dezelfde kwaliteit en omvang terug kunt krijgen. Er is in Brabant gewoon heel erg weinig te vinden op de agrarische markt. Als je dus in een gebied zit waar je de combinatie hebt van stedelijke ontwikkeling én je moet weg voor natuur, dan heb je een dubbel probleem. Aan de ene kant heb je de boeren die met een dikke portemonnee worden weggekocht voor stadsuitbreiding, en die de grondprijs opvoeren. Degenen die weg moeten voor natuur, wat ter compensatie van de stadsuitbreiding wordt gerealiseerd, kunnen nergens meer kopen. Boeren komen dus in een erg moeilijke positie terecht, op het moment dat ze voor natuur wegmoeten.

6.2.2. Recreatie&Educatie

Naast dat boeren zich meer op natuur kunnen gaan richten, is recreatie&educatie op de boerderij ook een belangrijke verbredingstak geworden. Hieronder verstaan we alle activiteiten die zich richten op recreatie en educatie, zoals bijvoorbeeld rondleidingen op het bedrijf, maar ook huisverkoop van de eigen producten, of excursies voor basisscholen. De diverse voorbeelden van deze verbredingstak zullen hier kort worden besproken.

Overnachten bij de boer

Steeds meer recreanten zoeken voor hun vakantie een verblijfplaats in een landelijke omgeving. De rust van het platteland en het contact met het boerenleven en met de dieren op de boerderij wordt door veel mensen verkozen boven een verblijf op grote, commerciële campings of hotels midden in de stad. Er kan op diverse manieren worden overnacht op een boerderij. Zo zijn er (mini)campings, Bed&Breakfasts, logies met ontbijt, boerenhotelkamers, appartementen, huisjes, trekkershutten en groepsaccommodaties (GroeneRuimte, dossier agrotourisme). Binnen de verbredingstak recreatie&educatie is kamperen bij de boer het meest omvangrijk (Schoorlemmer e.a., 2006, p.10).

Dagrecreatie

Op diverse boerenbedrijven wordt er de mogelijkheid geboden om te recreëren doormiddel van compleet verzorgde arrangementen. Daarbij kan worden gedacht aan bijvoorbeeld een middag kaasmaken, een compleet verzorgde rondleiding op de boerderij of een partijtje boerengolf. Daarnaast zijn diverse ondernemers gestart met het verhuren van fietsen, paarden, skelters of kano's, waarmee recreanten de natuur in kunnen trekken (GroeneRuimte, dossier agrotourisme). Dagtochten worden vooral ondernomen in de buurt van de eigen woonomgeving, stedelingen recreëren vooral in het groen in en om de eigen stad. De afstand tot de stad bepaalt dus sterk waar mee recreëert, en waar deze vorm van verbreding succes kan boeken (Schoorlemmer e.a.(2), 2006, p.22). Op dit punt heeft de stadsrandzone dus een voorsprong, vanwege de nabijheid van de stad.

Productverwerking en huisverkoop eigen producten

Hieronder wordt de directe verkoop van de eigen landbouwproducten aan consument of detailhandel verstaan. Voorbeelden hiervan zijn: verkoop langs de weg, op de markt, via internet, bezorging aan huis, directe levering aan streekwinkels, horecagelegenheden en markten (Schoorlemmer e.a., 2006, p.6).

Educatie

Hieronder verstaan we educatieboerderijen of stadsboerderijen, die zich richten op scholen, VVV's en andere toeristische organisaties, en allerlei educatieprogramma's aanbieden. Dit kan variëren van een (extensief) eenmalig bezoek met een rondleiding, tot gedurende een jaar (intensief) meewerken op de boerderij of er onderwijs volgen (Haubenhof, 2008, p.3). Er zijn gespecialiseerde educatieboerderijen die wekelijks groepen ontvangen en educatie als een serieuze bedrijfstak zien (ongeveer 25 in Nederland), boerderijen die meerdere malen per jaar een groep ontvangen (ongeveer 200), en boerderijen die incidenteel een groep ontvangen (ongeveer 8.000) (Haubenhof, 2008, p.11).

Hertogboeren 's-Hertogenbosch

De Hertogboeren is een voorbeeld van een groep agrariërs die zich op deze verbredingstak van recreatie&educatie zijn gaan richten. Ze bestaan nu nog uit 6 agrariërs die allemaal rondom 's-Hertogenbosch wonen en zich tezamen hebben verbreed in de landbouw. Binnenkort zullen ze zich uitbreiden tot 10 agrariërs. Ze bieden allemaal verschillende activiteiten op hun bedrijf aan. In de eerste plaats worden er diverse rondleidingen aangeboden, zoals op aspergeboerderij Ter Stege, het fruitbedrijf Coijmans – Van de Ven, het Tuinbouwbedrijf Vennenhof die vooral bekend staat om zijn aardbeien, en tot slot op het rundveebedrijf van Sleutjes. Daarnaast is er vleesvarkensbedrijf Sanders met een zichtstal, en zijn er twee boeren een Bed&Breakfast begonnen. Ook worden er diverse arrangementen aangeboden voor groepsactiviteiten. Men kan bijvoorbeeld beginnen met een fietstocht bij één boer, die ze leidt naar een aspergeboer waar ze een rondleiding krijgen. Vervolgens fietsen ze dan weer verder naar de volgende boer, waar men boerengolf kan doen en de dag afsluiten met een barbecue.

Hoewel de Hertogboeren perfect passen in de groen- en recreatieplannen van de gemeente 's-Hertogenbosch, is dit niet de aanleiding voor de agrariërs geweest om zich te verenigen. Het idee van de Hertogboeren kwam van de ZLTO (Zuidelijke Land- en Tuinbouw Organisatie) uit Tilburg. Zij hebben alle boeren, die in eerste instantie al iets aan verbreding deden in de vorm van huisverkoop van eigen producten, bij elkaar gebracht. De Hertogboeren zijn dus niet door de gemeente gestimuleerd om zich te gaan verbreden, ze waren de gemeente 's-Hertogenbosch eigenlijk net een stapje voor. De gemeente was echter direct positief over het initiatief van de Hertogboeren, en de subsidie van €8.000 was ook zo geregeld. De vergadering met de ZLTO is in april 2006 geweest, en op 1 mei 2006 stond de subsidie al op de rekening, die nog maar net geopend was. In 2007 is vervolgens de officiële aftrap van de Hertogboeren geweest (interview Fons Sleutjes).

Verhaal 4: De boer die.. tijd over had voor verbreding in de landbouw

Één van deze Hertogboeren is Fons Sleutjes. De familie Sleutjes heeft altijd een melkveebedrijf gehad, met ongeveer 75 melkkoeien en 75 stuks jongvee. Het bedrijf is in 1973 verhuisd naar de locatie waar ze nu zitten (zie bijlage 2). Ze hebben 20 hectare grond rond het huis liggen.

In 2006 is de familie gestopt met de melkkoeien omdat Fons neklachten kreeg van het melken van de koeien. Ze hebben nu dus alleen nog jongvee. De helft van het quotum heeft Fons toen overgedragen aan zijn schoonzoon, en van de andere helft hebben ze een pensioenvoorziening gemaakt.

Heel de buurt vroeg toen aan boer Sleutjes: 'wat ga je nu toch met je al je vrije tijd doen?', want toen was hij nog maar 56 jaar. Toen ook Fons werd benaderd door de ZLTO om zich bij de Hertogboeren te voegen, heeft hij hiervoor gekozen. Bij de familie Sleutjes worden er nu rondleidingen gegeven op het rundveebedrijf, zijn er fietsen te huur van de vestingfietsen, en kan men er boerengolven en vergaderingen houden. Ook komen er regelmatig klassen langs uit de omgeving van Den Bosch, wat weer iets redelijks nieuws is. Fons Sleutjes geeft dan bijvoorbeeld eerst een uur een rondleiding op het bedrijf met uitleg, waarna ze ook de kalfjes mogen voeren etc., en tot slot wordt er binnen dan nog een filmpje laten zien over het boerenleven. Omdat de familie Sleutjes alleen nog jongvee heeft, en niet meer hoeft te melken, is dit wel naast het boerenbedrijf erbij te doen. Van kwart over 6 's ochtends tot ongeveer 9 uur is Fons met de koeien bezig, de rest van de dag kan hij zich dan op de verbreding richten.

De keuze van de familie Sleutjes om te gaan verbreden had niets te maken met het boerenbedrijf zelf, het ging hier niet minder goed mee. Ze zaten er financieel niet slecht bij, en het financiële plaatje had er dan ook niets mee te maken. Vanwege gezondheidsredenen zijn ze in 2006 gestopt met de melkkoeien, waardoor ze meer ruimte en tijd kregen voor iets anders. Ook hadden ze de mogelijkheid om subsidie aan te vragen bij de gemeente voor de ontvangstruimte van de bezoekers. De tijd, ruimte en mogelijkheden hebben er dus tot geleid dat ze zich zijn gaan verbreden, en niet het financiële plaatje. Daarnaast hadden ze natuurlijk interesse om zich te gaan verbreden, als je dit niet hebt ga je het ook niet doen.

Verhaal 5: De boer die.. er een Bed&Breakfast bij is begonnen

Een andere agrariër die tot de Hertogboeren behoort is Leo van de Westelaken (zie bijlage 2). De boerderij dateert van 1796, en deze wordt inmiddels bewoond door de derde generatie van de familie. De eerste generatie is gestart met het melkveebedrijf, de tweede generatie breidden later het bedrijf uit door als één van de eerste agrariërs in Brabant lelies te gaan kweken. Uiteindelijk heeft zoon Leo het gemengde bedrijf in 2005 overgenomen, en heeft zowel de melkveehouderij als de leliebollenkwekerij voortgezet. Op het melkveebedrijf van de familie Van de Westelaken lopen zo'n 65 melkkoeien rond. De leliebollenkwekerij beslaat in totaal 16 hectare. Dit is echt de hoofdtak van de familie van de Westelaken. De leliebollenkwekerij is zo'n 4 à 5 keer zo groot als de melkveehouderij, en elk jaar rooit Leo zo'n tien miljoen leliebollen. Het overgrote deel hiervan wordt geëxporteerd naar Amerika, Japan en China.

In 2006 is de familie van de Westelaken begonnen met verbreding in de landbouw. Ze zijn toen gestopt met de opfok van jongvee. In de stal die hierbij vrij kwam zijn ze een bed&breakfast begonnen, de Horzikse Hoeve. Ze hebben in totaal 7 slaapkamers, en ook hebben ze er twee jaar geleden een algemene ontvangstruimte bij gemaakt voor de bezoekers.

Het idee om te gaan verbreden is voornamelijk van de zus en de moeder van Leo geweest, zij zagen dit wel zitten. Ook wonen ze vlakbij de stad 's-Hertogenbosch, midden in de natuur, en hebben ze de ruimte. Een goede locatie dus voor verbreding. Daarnaast merkten ze echt dat de gemeente wel wat meer de richting van recreatie op wilde gaan. Het gebied waar ze zitten leent zich niet heel erg goed meer voor grootschalige landbouw, ze hebben toch te maken met de stedelijke druk vanuit 's-Hertogenbosch. Dus zodoende heeft de familie van de Westelaken er uiteindelijk voor gekozen om zich te gaan verbreden in de landbouw, ze hadden de interesse en de mogelijkheid.

De keuze om te gaan verbreden was geen noodzaak. De Bed&Breakfast is echt een hele kleine neventak. Hoewel het goed loopt, moet er ook heel veel in geïnvesteerd worden. De dagopbrengst van de leliebollenkwekerij is meer dan de jaaropbrengst van de bed&breakfast, dus daar is het ze niet om te doen geweest. De familie van de Westelaken heeft wel verschillende subsidies gekregen om de bed&breakfast te beginnen, onder andere vanuit de Provincie Noord-Brabant.

Leo richt nog al zijn aandacht op zijn bedrijf, het zijn voornamelijk zijn moeder en zus die zich met de bed&breakfast bezig houden. Zo ontvangt zijn moeder bijvoorbeeld alle gasten, en doet zijn zus de reserveringen. Ze doen dus alles samen, ieder zijn eigen taak, waardoor ze ook geen personeel nodig hebben. Mensen die naar zo'n bed&breakfast komen als de Horzikse Hoeve willen eigenlijk ook gewoon ontvangen worden door de boerin zelf, en niet door personeel die ingehuurd is. Anders zouden ze wel een hotelletje in de stad boeken. Daarnaast is alles natuurlijk op reservering, dus het is goed in te plannen voor de familie.

Leo geeft aan dat verbreding voor boeren vaak wel een drempel kent vanwege de tijd die erin gestoken moet worden. Boeren die het bedrijf echt alleen runnen zullen niet gauw tot verbreding overstappen. Hier hebben ze simpelweg de tijd niet voor. Het is vaak alleen mogelijk als het echt een familiebedrijf is, en er voldoende mensen aanwezig zijn om ervoor te zorgen dat het echte boerenbedrijf er niet onder lijdt.

Daarnaast vindt Leo het begrijpelijk dat boeren niet voor natuur weg willen. Er wordt ze totaal geen perspectief geboden. Als ze weg moeten voor het maatschappelijk belang, dan moet de gemeente ze ook maar een fatsoenlijke prijs betalen. Maar dat doen ze niet, ze komen niet met voldoende compensatie. Boeren in de polder die voor woningbouw weg moeten krijgen een zak met geld mee, en boeren die voor natuur weg moeten krijgen helemaal niets.

Tot slot zal het volgens Leo voor boeren rondom de stad 's-Hertogenbosch in de toekomst niet gemakkelijker zal worden. Ze hebben te maken met ruimtelijke druk vanuit de stad, bedrijven groeien, en het grootste probleem is wel het verkeer. Het landbouwverkeer wordt alleen maar groter en breder, maar het lijkt wel alsof verkeersdeskundigen alleen maar 'boertjes willen pesten'. De drempels om te vervoeren worden steeds groter, er worden steeds meer wegen afgesloten voor vrachtverkeer. Dat is wel zorgelijk. Maar de paar agrariërs in de gebieden zijn niet de doelgroep van de gemeente, het zijn de recreanten en die fietsers die beschermd dienen te worden. Dat is wel een zorg, maar je doet er niets aan als boer zijnde.

6.2.3. Zorglandbouw

Een laatste vorm van verbrede landbouw is de zorglandbouw. Sinds het eind van de twintigste eeuw heeft de zorglandbouw een grote vlucht genomen. Momenteel zijn er ruim 700 zorgboerderijen in Nederland (CBS, landbouwtellingen, 2009). Dit zijn land- of tuinbouwbedrijven waar mensen vanwege ziekte, ouderdom, handicap, problemen bij opvoeding of na aanraking met justitie passende dagbesteding aangeboden krijgen. Vaak vindt de combinatie van zorg en agrarisch werk plaats op melkveebedrijven en andere bedrijven met graasdieren (Schoorlemmer e.a., 2006, p.8).

Mensen die hier komen doen werkzaamheden naar eigen kunnen, zoals het verzorgen van de dieren, klein onderhoud aan machines en gebouwen, het schoonhouden van de stallen, landschapsonderhoud, etc. (AgriHolland, dossier Verbrede Landbouw). De praktijk laat zien dat de boerderij een gezondmakende omgeving kan zijn. Positieve effecten die worden genoemd zijn: meer zelfkennis, zelfwaardering en vaardigheden, tot rust komen, fysiek sterker worden, dag- en nachtritme opbouwen, nieuwe contacten opbouwen en integreren, en afname gebruik medicijnen.

Ook in Meerwaarde; landbouw & Zorg (Hassink e.a., 2007, p.1) zijn 7 punten geselecteerd waarbij de combinatie van landbouw en zorg een meerwaarde kan hebben (zie tabel 9).

Keuzemogelijkheden van cliënten	Kosten van de zorg
Vermaatschappelijking van de zorg	Welzijn van het boerengezin
Sociaal, fysiek en mentaal welbevinden van de cliënt	Vitaliteit van het platteland
Wachlijsten in de zorg	

Tabel 9. Meerwaarde van de combinatie van landbouw en zorg. Bron: Hassink e.a., 2007.

Zorgboerderijen zijn de laatste jaren sterk in opkomst gekomen, wat te maken heeft gehad met enkele ontwikkelingen in de zorg. Allereerst is er sprake van vermaatschappelijking van de zorg. Heerste in het verleden nog de opvatting dat mensen met een intensieve zorgbehoefte vooral in zorginstellingen opgevangen moesten worden, nu gaan we er in toenemende mate van uit dat het goed is om de zorg aan te bieden in een omgeving die dicht bij de maatschappij staat en waarin het mogelijk is een zo normaal mogelijk leven op te bouwen (Schoorlemmer e.a., 2006, p.9). In de tweede plaats is de zorg meer vraaggestuurd gaan werken. Ook de eerder geschetste ontwikkelingen in de landbouw hebben het ontstaan van zorgboerderijen gestimuleerd.

Voor de financiering van een zorgboerderij zijn bronnen van de AWBZ (Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten) de meest relevante. De meeste zorgboerderijen hebben echter nog geen AWBZ erkenning of een toelating tot de AWBZ, hoewel dit wel mogelijk is. Het Persoonsgebonden Budget (PGB) is ook afkomstig vanuit de AWBZ. Met een PGB krijgt de zorgvrager een budget toegewezen waarover hijzelf de beschikking heeft en waarmee hij onder andere begeleiding of ondersteuning kan inkopen bij een zelfgekozen instantie of persoon (bijvoorbeeld bij een zorgboerderij). Deze persoon of instantie hoeft geen AWBZ erkenning of –toelating te hebben. Andere mogelijkheden van financiering kunnen komen vanuit het kader van de arbeids(re)integratie, vanuit de landbouw of vanuit overige financieringsbronnen zoals fondsen en subsidies (AgriHolland, dossier Verbrede Landbouw).

Verhaal 6: De boer die.. een zorgboerderij is begonnen

De familie Korsten heeft een melkveehouderij, maar heeft wel altijd al gezegd van: 'we willen ons iets meer gaan verbreden in de landbouw'. Sinds dit jaar, 2010, zijn ze dan begonnen met een zorgboerderij, de Zorghoeve Mariaburg. Mevrouw Korsten heeft zelf altijd al in het bestuur van de landbouwsector gezeten, de ZLTO. Hier kreeg ze ook te maken met verbrede landbouw, maar dan voor de leden van de ZLTO. Toch heeft het haar altijd al aangetrokken. Hoewel ze zich sinds kort in de landbouw zijn gaan verbreden, is de melkveehouderij echter nog steeds hun belangrijkste inkomstenbron.

Stadsboerderij

De gemeente 's-Hertogenbosch had al lange tijd aangegeven dat de familie Korsten iets voor hen zou kunnen betekenen, in de vorm van verbreding in de landbouwsector. Zij zijn toen samen gaan kijken wat de mogelijkheden waren, en begonnen met het idee van een stadsboerderij. Hiervan was de bedoeling dat scholen van 's-Hertogenbosch en omstreken langs zouden komen op de boerderij, en de scholieren zo op een educatieve manier konden zien hoe de landbouwsector in elkaar zit. 'Dus dat ze zien dat kaas en eieren niet rechtstreeks uit de supermarkt komen, maar van de kip en de koe'. Deze uitwerking van de plannen heeft echter nooit geleid tot ook daadwerkelijk uitvoering ervan. Dit had te maken met het financiële plaatje. De financiën kwamen wel rond voor de eerste periode, maar voor de langere termijn kon de gemeente geen garantie bieden. Dus dat is toen uiteindelijk niet doorgegaan.

Recreatie

Hoewel de plannen van de stadsboerderij niet doorgingen, heeft de familie Korsten altijd samen met de gemeente en de ZLTO contact gehouden. Op een gegeven moment is er langs hun woning en melkveehouderij een fietstocht en wandelgebied voor recreanten aangelegd. De gemeente kwam toen met de vraag: 'willen jullie niet iets gaan doen voor de recreanten in de omgeving?', en kwamen met het idee van een theehuisje. Dit zagen ze echter niet zitten. Voor een paar kopjes koffie per dag zou mevrouw Korsten dan hele dagen thuis moeten zitten, dat wilde ze niet. Ook is ze gevraagd een camping te beginnen. Maar daar moet je wel als hele familie achter staan, en aangezien de heer Korsten hier helemaal niet achter stond is dit idee niet doorgegaan. Ze hebben toen duidelijk bij de gemeente kenbaar gemaakt dat ze wel degelijk iets wilden betekenen voor mensen, maar dan wel voor mensen die het echt nodig hebben en dus niet voor recreanten.

Start idee Zorghoeve Mariaburg

Het boerenbedrijf van de familie Korsten is echt een familiebedrijf. Ze wonen er met z'n vieren, met hun zoon en zijn vriendin. De vriendin van hun zoon studeert nog, en is gaan kijken van wat de mogelijkheden waren, en wat ze zouden kunnen betekenen voor mensen. Het bleek dat er niet zoveel in de omgeving te doen was voor ouderen die er alleen voor komen te staan. Zo waren er binnen een straal van 15 km. geen zorgboerderijen voor ouderen. Wel zit er dicht in de buurt een verpleeghuis (Maria-oord) en een zorg- en dienstverlening voor mensen met een verstandelijke beperking (Cello). Ze zijn toen samen met deze instellingen gaan nadenken of ze iets voor elkaar zouden kunnen betekenen, en kwamen tot de conclusie dat dit wel degelijk zou kunnen.

Ook wilden ze graag iets voor andere mensen gaan doen. Dit plus het feit dat ze in zo'n mooie omgeving wonen, heeft ze doen besluiten om een zorgboerderij te gaan beginnen.

Doelgroep

Op de zorghoeve wordt er zorg op maat geboden. Het zijn gasten van de familie Korsten, en ze proberen zo goed mogelijk de zorg uit te dragen die de gasten nodig hebben. En het blijkt tot dusver te werken, de gasten die er komen worden er gelukkig van. Zo is er een gast die aangeeft dat hij altijd uit kijkt naar de dag dat hij weer langs kan komen.

In eerste instantie was de doelgroep van de Zorghoeve Mariaburg echt alleen zelfstandig wonende senioren. Nu ze begonnen zijn worden ze echter ook steeds vaker van buitenaf benaderd van 'kunnen jullie niet iets voor onze zoon betekenen'. Ook was er een man die aangaf niet naar cello toe te willen (zorg- en dienstverlening voor mensen met een verstandelijke beperking), maar op de zorghoeve langs te willen komen. Of mensen die 7 dagen in de week in een verpleeghuis zitten, en daarvan maar één dag dagbesteding hebben, terwijl ze eigenlijk nog van alles kunnen doen. Die geven aan dat ze zich echt opgesloten voelden. Dit vindt mevrouw Korsten heel erg. Met haar manager kijkt ze dus ook of die mensen nog een bepaald potje of subsidie hebben, zodat ze hen ook bijvoorbeeld nog een halve dag in de week kunnen ontvangen. De doelgroep wordt dus steeds breder, en de leeftijd van de gasten loopt inmiddels al van 18 tot ongeveer 70.

Activiteiten

De familie Korsten is in eerste instantie begonnen met het aanbieden van zorg voor 3 dagen in de week, de dinsdag, woensdag en donderdag, en met maximaal 4 gasten tegelijk. Dit om in het begin eerst even te kijken hoe het loopt, hoe de gasten het vinden, of het voor hen zelf goed te doen is, etc. Daarnaast willen ze de zorghoeve redelijk kleinschalig houden, zodat het niet te massaal wordt. Met een groep van 8 of 10 man kun je die zorg op maat veel minder goed bieden dan met een groep van 4 gasten, vooral omdat ze alles zelf doen. De dagbesteding is mogelijk voor de hele dag, maar er zijn ook gasten die maar een halve dag komen. Mevrouw Korsten raadt ook vaak aan om een halve dag te komen. Dan kunnen ze daarna een dag niet komen, en dan weer een halve dag. Zo is het een beetje verspreid. De gasten kunnen op zo'n dag verschillende activiteiten doen op de zorghoeve. Bijvoorbeeld de dieren verzorgen en in de tuin mee werken, maar ook andere activiteiten als zelf taarten en jam maken of bloemschikken. Alles wat er dus gedaan kan worden, mogen ze aan mee helpen. Daarnaast is er voor de gasten ook de mogelijkheid om bijvoorbeeld te jeu de boulen, of een wandeling door het bos te maken.

Bezoekers

De meeste gasten komen nu nog voornamelijk uit Den Bosch en Kerkdriel. De familie Korsten probeert het wel zo breed mogelijk te leggen. Zo staan ze met hun Zorghoeve op de website van de gemeente 's-Hertogenbosch (Wmo, Wet maatschappelijke ondersteuning), maar ook komt er binnenkort in Waalwijk een boek uit met hierin allerlei mogelijkheden voor ouderen of andere zorgbehoevende mensen. Ook hier zal de Zorghoeve Mariaburg inkomen. Ze hebben namelijk wel gemerkt dat mensen van verder af heel graag komen, dan is het allemaal niet zo bekend. Ouderen in de nabije omgeving die ze benaderd hebben gaven vaak aan het te bekend te vinden, omdat ze zelf ook uit die omgeving komen. Die gaven dus al heel gauw aan het niets te vinden, terwijl ze eigenlijk niet eens wisten wat de zorghoeve precies was.

Vergunningen

De familie Korsten heeft geen vergunning aan moeten vragen voor hetgeen wat ze aan verbreding in de landbouw doen, dit mag op de bestemming die ervoor ligt. Als ze echter een aangepaste ruimte of iets dergelijks willen gaan bouwen voor hun gasten, dan zullen ze vergunningen en subsidies aan moeten gaan vragen. Dan heb je met hele andere dingen te maken, wat nu nog niet aan de orde is. Ze hebben verder helemaal niets aangepast voor hun gasten. Ze eten met hun gasten gewoon in hun eigen eetkamer, hun eigen huis is op dit moment de plek waar hun gasten verblijven. Mocht dit in de toekomst gaan veranderen dan wordt het een heel ander verhaal, maar dat is nu nog niet aan de orde.

Gevolgen verbreding voor boerenbedrijf

Mevrouw Korsten geeft toe dat het verbreding in de landbouw wel ten koste kan gaan van het boerenbedrijf. 'Je kunt immers niet twee dingen goed doen'. Maar omdat het echt een familiebedrijf is hebben ze de mogelijkheid gehad om zich te verbreden, anders hadden ze het nooit gedaan. Nu kan de heer Korsten zich volledig op het boerenbedrijf richten, en mevrouw Korsten op de gasten. Op deze manier krijgt het boerenbedrijf ook nog de volle aandacht. Voor de heer Korsten is de melkveehouderij nog steeds het belangrijkste. Hij is niet met het plan van de zorghoeve gekomen, hoewel hij er wel achter staat. Het was mevrouw Korsten die er graag een nieuw bedrijfje naast wilde hebben, en de mogelijkheden wilde benutten. Ze steekt er ook echt veel tijd in. Voorheen werkte ze alle dagen in de week op een kinderopvang, maar voor dit initiatief van de zorgboerderij heeft ze haar baan opgegeven.

Bedrijfszekerheid

Ondanks dat de familie Korsten het leuk vindt wat ze nu doen, hebben ze bij deze beslissing het financiële plaatje ook mee genomen. Door zich te gaan verbreden in de landbouw, proberen ze ook een stukje zekerheid in te bouwen. Maar als je echt alleen naar het financiële plaatje zou kijken, dan zou je het veel groter aan moeten pakken. En dat is op dit moment nog niet wat ze willen. Hun hart ligt zeker bij hetgeen wat ze nu doen, voor mensen zorgen. Hier willen ze natuurlijk wel een vergoeding voor hebben, maar dit is niet de belangrijkste reden waarom ze het zijn gaan doen. Ze kunnen het in de toekomst altijd nog groter aan gaan pakken als ze willen, bijvoorbeeld als het echt te slecht mocht gaan met de melksector. Maar op dit moment willen ze nog vasthouden aan de kleinschaligheid.

Samenwerking gemeente

De samenwerking met de gemeente is volgens mevrouw Korsten over het algemeen op een prettige manier verlopen. Ze zijn ook verscheidene keren bij de familie Korsten thuis langs geweest. Hierdoor hebben ze het gevoel gehad dat ze erbij horen, en dat ze samen met de gemeente werken aan hun plannen. Ook ligt er achter hun woning nog grond van de gemeente, wat de familie Korsten nu heeft kunnen huren. Zo kunnen ze dus wel het één en ander voor elkaar betekenen.

Er zijn ook wel wat kleine dingen geweest waar ze niet zo blij mee waren, hoewel dit altijd weer is recht getrokken. Zo komt er een asielzoekerscentrum vlakbij hun huis, wat ze via een telefoontje van de gemeente te horen hebben gekregen en waar ze niets meer over te zeggen hadden. Hierdoor had de familie Korsten wel het gevoel dat ze 'in één keer werden gedumpt'. De gemeente heeft hun wel nodig, ze zijn in zekere zin afhankelijk van de familie Korsten om hun doelstellingen met betrekking tot verbrede landbouw en recreatie te kunnen realiseren. Mevrouw Korsten is van mening dat de gemeente ze dan niet ineens kan belemmeren in hun plannen van de zorgboerderij. 's Avonds zaten ze nog met z'n allen aan tafel en beloofden ze dat ze voor elkaar wat konden betekenen, en in één keer krijgen ze dan dat telefoontje over het asielzoekerscentrum. Zo ga je volgens mevrouw Korsten niet met mensen om. Zij is met verbreding in de landbouw bezig, haar man met het melkveebedrijf, en dan gooien ze in één keer eigenlijk alle deuren bijna dicht. Hier is de gemeente later wel haar excuses voor komen aanbieden, en dat is allemaal wel recht gezet.

Zekerheid boerenbestaan

Tot slot geeft Mevrouw Korsten aan het heel belangrijk te vinden dat er voldoende boerenbedrijven blijven bestaan, en dat de gemeente hier ook voor moet zorgen. Ze hoopt echt dat de gemeente de enkele boeren die er rondom 's-Hertogenbosch nog zitten wel blijft ondersteunen. Ook spreekt ze weleens mensen die niet eens weten dat er in Den Bosch nog boeren zijn, en dat is een slechte zaak. Dit heeft ze ook duidelijk aangekaart bij de gemeente. Verbreding in de landbouw is zo'n klein gedeelte van de algehele landbouw. Ook aan de pure vorm van landbouw moet voldoende aandacht aan worden geschonken, ook in de toekomst. De gemeente probeert nu wel alles weg te kopen, maar hier moeten ze echt mee oppassen. Ze richten nu al hun aandacht op natuur en recreatie, maar er moet ook wel degelijk rekening worden gehouden met de boeren. Hoewel zij er wel voor hebben gekozen, wil echt niet iedereen hun landbouw verbreden. Dit moet je echt willen, anders lukt het niet.

6.3. Laten uitkopen en evt. verplaatsing van het boerenbedrijf

Boeren hebben er verschillende redenen voor om hun bedrijf te beëindigen. Er wordt echter nooit het verlangen genoemd iets heel anders te willen gaan doen. Vrijwillige bedrijfsbeëindiging vindt vaak plaats op basis van overwegingen als leeftijd. Het perspectief van de bedrijfsbeëindiging is vooral aantrekkelijk voor de oudere boeren zonder opvolging (Schnabel, 2001, p.9). Steeds vaker wordt ook de reden van 'an offer you can't resist' (zoveel geld krijgen we er nooit meer voor) genoemd. Er gewoon geen zin meer in hebben of iets heel anders willen doen komt nauwelijks voor als overweging om het boerenbedrijf te beëindigen (Schnabel, 2001, p.6). Ophouden is dus meestal een kwestie van moeten of niet meer kunnen volhouden of voortzetten, en minder vaak van niet meer willen.

Boeren die zich laten uitkopen voor natuur zijn er weinig. Dit blijkt ook uit de interviews met de boeren uit de Groene Delta. Zij geven allen aan dit niet te over wegen, omdat ze er niets voor terug krijgen. De compensatie is onvoldoende. In de eerste plaats wordt hen de marktconforme agrarische prijs geboden. Daarnaast zien ze dat boeren die wegmoeten voor woningbouw 5 à 6 keer zoveel krijgen. Natuur moet vervolgens weer gerealiseerd worden ter compensatie van de woningbouw, en boeren die hier voor wegmoeten krijgen niets. Dat vinden veel boeren erg oneerlijk. In de tweede plaats is de compensatie van een vervangende locatie ook onvoldoende. Het is erg lastig in Nederland op de agrarische markt een geschikte, kwalitatief goede boerderij te vinden. Er wordt boeren dus geen perspectief geboden, wat een reden om je niet uit te laten kopen.

Bedrijfsverplaatsing naar het buitenland van gevestigde boeren trekt echter wel de aandacht. Deze categorie omvat zo'n 300 – 350 bedrijven per jaar. Denemarken, Duitsland, Frankrijk, Polen en Canada zijn een paar van de landen waar Nederlandse boeren heen trekken of bedrijven opkopen om voldoende schaalgrootte te krijgen (Schnabel, 2001, p.7). Boeren laten zich eerder voor natuur uitkopen als ze de wens hebben naar het buitenland te gaan. Hier hebben ze vaak meer mogelijkheden, kunnen ze uitbreiden, en zijn er (zoals in Amerika) minder belemmerende regels. Er is in het buitenland meer ruimte om groot te boeren dan in Nederland. Als het buitenland dus wel voldoende perspectief biedt, willen boeren zich nog wel eens laten uitkopen voor natuur en hun boerenbedrijf elders voortzetten. In Nederland komt bedrijfsverplaatsing minder voor, omdat hier de ruimte en het aanbod beperkter is.

7 Nimby

Vanuit de nimby-theorie zijn er zes punten opgesteld die van invloed kunnen zijn op het nimby-gehalte bij de implementatie van een beleidsproject. In deze paragraaf zal worden bekeken in hoeverre elk van deze punten, in een stadsrandzone die tot natuurgebied wordt aangepakt, kunnen leiden tot nimby-gedrag onder agrariërs. Daarnaast zullen er enkele verschillen aan worden gegeven tussen de traditionele vorm van de nimby-theorie, en de nimby-problematiek die in dit onderzoek naar voren is gekomen.

7.1 Vergelijking praktijkvoorbeeld met nimby-theorie op 6 punten

Aspecten die kunnen leiden tot Nimby-problematiek
1. Bedrijfszekerheid
2. Compensatie
3. Grondwaarde
4. Recreanten
5. Handelen gemeente
6. Persoonlijke redenen

Tabel 10. Aspecten die tot Nimby-problematiek kunnen leiden.

7.1.1 Bedrijfszekerheid

Het economische belang van veel agrariërs is te kunnen blijven boeren. Als dit in gevaar komt door plannen van de gemeente die zich ergens anders op richten, kan dit leiden tot nimby-gedrag. Een andere manier om als boer zijnde je economische belang te behartigen, is echter op een andere manier je bedrijfszekerheid te waarborgen, en juist je kansen zien in de natuur- en recreatieplannen. Bijvoorbeeld er een neventak bijnemen, of emigreren naar het buitenland waar meer mogelijkheden zijn.

Nimby?

De grondmarkt is niet zo maar een markt, maar een zeer bijzondere. De markt voor grond is geen homogene markt, elk stukje grond heeft een unieke ligging en kwaliteit. Daarnaast is grond niet (of nauwelijks) produceerbaar en heeft een specifieke aanwending van grond ook effect op de waarde van nabijgelegen gronden. Deze aspecten verklaren de actieve overheidsbemoeienis op de grondmarkt, die vooral tot uitdrukking komt in bestemmingsplannen. Grond mag dus pas een ander gebruik krijgen nadat het bestemmingsplan is gewijzigd (CPB, 1999, p.13). Dit geeft boeren in een agrarische stadsrandzone een bepaalde zekerheid.

Ook bij de Groene Delta hebben we te maken met gebieden die in het bestemmingsplan een agrarische bestemming hebben. Dit is vastgesteld in het bestemmingsplan “Buitengebied”, dat op 26 januari 2010 door de gemeenteraad is vastgesteld. Boeren hoeven in principe dus niet te vrezen voor hun boerenbedrijf, ze kunnen zich kunnen beroepen op het bestemmingsplan. De gemeente kan niet zomaar een bestemming wijzigen zolang de grond niet in hun bezit is. Pas als een boer besluit zijn grond te verkopen aan de gemeente, kan hier een natuurbestemming opgelegd worden. Jan Kusters is hier een goed voorbeeld van, ondanks de plannen van de gemeente om natuur te ontwikkelen mag

hij zijn melkveehouderij uitbreiden. Hij woont immers in een agrarisch gebied, dit kan de gemeente hem niet weigeren. De bedrijfszekerheid zal dus niet snel leiden tot nimby-gedrag. Aangezien de gemeente 's-Hertogenbosch niet zal onteigenen voor natuur, behouden boeren vanwege de agrarische bestemming de zekerheid om te kunnen blijven boeren.

Waar agrariërs wel mee te maken kunnen krijgen is dat hun bedrijfsvoering wordt belemmerd door ontwikkelingen rondom hun bedrijf. Je kunt er dan in de toekomst geen grond meer bij kopen, en zal moeten boeren op de grond die je op dat moment hebt. Ook kun je last krijgen van de extra recreanten in het gebied, en heerst er de angst dat honden ziekten over kunnen brengen koeien. Daarnaast kan men beperkt worden in het landbouwverkeer. Dit wordt alleen maar groter, maar ook de drempels om te vervoeren worden steeds groter, er worden steeds meer wegen afgesloten voor vrachtverkeer. Dus hoewel men de zekerheid van het bestemmingsplan heeft om te blijven boeren, kunnen agrariërs wel van buitenaf beperkt worden in hun bedrijfsvoering. Dit kan aanleiding geven tot verzet tegen de plannen van de gemeente.

Kansen?

De bedrijfszekerheid kan echter ook een reden zijn om juist mee te werken aan de plannen van de gemeente. Deze kan door allerlei ontwikkelingen in de landbouw onzeker zijn geworden, met bijbehorende problemen als kleinschaligheid of gebrek aan een opvolger. Met name in de stadsrandzone heb je vaak te maken met een uitdijende stad, waardoor je in een situatie terecht kunt komen waarin landbouw niet erg veel perspectief meer biedt voor de toekomst. Verbreding in de landbouw is dan soms een betere optie dan schaalvergroting, ook hiermee kun je een bepaalde financiële zekerheid inbouwen. De natuur- en recreatieplannen van de gemeente kunnen dan juist een kans bieden om een andere weg in te slaan. Ook kunnen boeren er voor kiezen om zich wel op schaalvergroting te gaan richten, maar dan op een andere locatie. Zij laten zich uit kopen door de gemeente, en zetten met dit geld elders hun bedrijf voort, waar men meer ruimte, mogelijkheden en perspectieven voor de toekomst hebben.

7.1.2 Compensatie

Een andere factor die kan leiden tot nimby-gedrag is het ontstaan van een ongelijke/oneerlijke situatie, waarbij de lasten voor de bewoners onvoldoende worden gecompenseerd door de overheid (Morell; in Chiu, 2009, p. 957). De gemeente biedt echter ook compensatie voor bepaalde natuur- of recreatie activiteiten, wat juist een reden kan zijn om wél mee te werken.

Nimby?

De compensatie is vaak niet voldoende voor boeren die moeten wijken voor natuur. Er wordt voor grond voor natuur de marktconforme agrarische grondwaarde aangeboden, die velen stukken lager ligt dan de waarde die men wil betalen voor andere functies als woningbouw of infrastructuur. Grond voor deze doelen wordt verworven op basis van de prijzen die gelden voor de bestemmingen woningbouw of infrastructuur, en liggen gemiddeld zeker 4 à 5 keer zo hoog als landbouwgrond (de Regt, 2003, p.5). Deze boeren die wegmoeten voor bijvoorbeeld woningbouw of infrastructuur voeren vervolgens de grondprijs op, omdat landbouwgrond schaarser wordt en zij een hogere prijs kunnen betalen (de Regt, 2003, p.34). En natuur moet vervolgens weer gerealiseerd worden ter compensatie van woningbouw en infrastructuur. Boeren die hier voor moeten wijken voelen zich dan dubbel benadeeld. In de eerste plaats krijgen ze veel minder financiële compensatie dan boeren die voor een andere functie uitgekocht worden. Daarnaast voeren deze 'bevoordeelde' boeren de

grondprijs op. Verhuizen met het boerenbedrijf zou dan een enorme achterstand opleveren ten opzichte van andere boeren. Er wordt boeren die weg moeten voor natuur dus totaal geen perspectief geboden, wat een zeer belangrijke reden is om er niet aan mee te werken en nimby-gedrag te vertonen.

Om een vergelijking te kunnen maken met de verschillende segmenten van de Nederlandse grondmarkt, kan gebruik worden gemaakt van tabel 11. Deze tabel geeft aan dat er zeer grote prijsverschillen zijn tussen de segmenten. Een eigenaar van landbouwgrond krijgt dus al zo 4 keer zoveel voor zijn grond als deze bestemd wordt als woningbouwgrond (de Regt, 2003, p.17). Voor een boer die voor natuur weggekocht wordt, geldt dit niet.

Functie	Gem. grondprijs (euro/m2)	Toelichting
Natuur	2 - 3	DLG-aankoopprijs 'natuurterreinen' en gem. prijs voor bosgronden (Luijt (2002))
Landbouw	3 - 4	Koopprijs onverpacht los land (CBS StatLine 2000, Luijt (2002))
Woningen	13, spreiding: 4 - 25 100, spreiding: 60 - 200 (gemiddelde gemeentelijke gronduitgifteprijsen 1998)	Niet-bouwrijpe grond (Kolpron Consultants (1997), Luijt (2002)); Bouwrijpe grond, gemiddelde 1998 over alle woningtypes (min: Groningen/Friesland, max: Zuid-Holland/Utrecht), uit Tauw Consultants (2000)
Bedrijven	55, sterke spreiding: 0 - >225	Gemiddeld; hangt af van locatie en gemeentelijk beleid (Centraal Planbureau (CPB) (1999), Luijt (2002), Werkgroep IBO Grondbeleid (2000))

Tabel 11. Indicatie van grondprijzen per segment, anno 2000. Bron: De Regt (2003) De grondmarkt in gebruik.

Naast dat boeren die weg 'moeten' voor natuur veel minder krijgen dan boeren die weg moeten voor andere bestemmingen, wordt het aanbod van agrarische bedrijven in Nederland steeds kleiner. De vraag naar ruimte voor allerlei functies neemt toe, waarin voornamelijk door de landbouw wordt voorzien (CPB, 1999, p.87). Hierdoor neemt het aanbod van agrarische grond in Nederland af. Daarnaast worden er steeds vaker vrijkomende agrarische bedrijven ingezet voor niet-agrarische functies. Hergebruik en functieverandering van vrijgekomen agrarische bedrijfsbebouwing komt steeds vaker voor, bijvoorbeeld in de vorm van economische bedrijvigheid in het buitengebied, of woningbouw in een landelijke omgeving. Ook op deze manier, in de vorm van een vervangende locatie, kan er vaak niet voldoende gecompenseerd worden. Als je als boer zijnde voor natuur weg moet, is de kans erg groot dat je niet eens meer een bedrijf van dezelfde kwaliteit of grootte terug kunt krijgen.

Kansen?

Compensatie kan voor boeren echter ook een reden zijn om wél mee te werken aan de plannen van de gemeente. Boeren die graag naar het buitenland willen emigreren, kunnen in zo'n geval hun kansen zien. Redenen hiervoor kunnen zijn dat men de bureaucratie en regelgeving in Nederland zat is, of de boerderij niet meer uit kan breiden door stadsuitbreidingen. Ook liggen, in vergelijking tot de grote landbouwlanden in de Europese Unie, de grondprijzen in Nederland uitzonderlijk hoog (ca. 40.000 euro per hectare). In Duitsland werd er in 2006 gemiddeld 9.000 euro voor een hectare betaald, en in nieuwe lidstaten van de Europese Unie kost een hectare landbouwgrond nog rond de 1.500 en 2.000 euro per hectare (AgriHolland, dossier landbouwgrond). De relatief hoge grondprijzen in Nederland is het gevolg van schaarste in ons land; het aanbod is beperkt en de vraag groot. Als je niet naar het buitenland wilt emigreren, dan biedt het je laten uitkopen geen perspectief. In

Nederland kun je met de financiële compensatie niet uit de voeten, grond is hier erg duur en landbouwbedrijven schaars. In het buitenland zijn er meer perspectieven. Hier is grond stukken goedkoper, waardoor boeren meer mogelijkheden hebben en zich op schaalvergroting kunnen gaan richten. Ook is de regelgeving voor boerenbedrijven in het buitenland veel soepeler dan in Nederland. Zo is Canada erg populair, hier kun je veel sneller en goedkoper een nieuwe stal bouwen, zonder eerst een heel bureaucratisch circuit te moeten doorlopen. Denemarken en Frankrijk zijn landen waar het mestbeleid veel minder strikt is, en de mestboekhouding minder tijdrovend. Ook dit zijn populaire bestemmingen. Ook Duitsland is in trek bij Nederlandse boeren. Boeren kunnen het dus ook als kans zien, en elders buiten Nederland groot en goedkoop gaan boeren.

Ook boeren die graag willen verbreden in de landbouw wordt er verschillende compensaties geboden, in de vorm van subsidies. Voor boeren die dit zien zitten, kan de compensatie ze juist over de drempel trekken om daadwerkelijk iets in verbreding te gaan doen. De verschillende subsidies die te verkrijgen zijn voor verbreding in de landbouw, zijn in tabel 12 terug te vinden.

Verbredingstak	Subsidieregeling	Bedragen	Voorwaarden
Agrarisch natuurbeheer	Subsidiestelsel natuur- en landschapsbeheer (SNL)	Zie bijlage 3	- eigenaar of (erf)pachter van de landbouwgrond zijn - een duurzaam gebruiksrecht van min. 6 jaar hebben
Particulier natuurbeheer	Provinciale Subsidieregeling Natuurbeheer, onderdeel functiewijziging + inrichtings- of beheerssubsidie	- Functieveranderings-subsidie: waardedaling van landbouw naar natuur wordt voor ca. 80% uitgekeerd - inrichtings- of beheerssubsidie: vergoeding voor de inrichting/beheer van natuur	- aanvrager moet de grond in bezit hebben - de grond waar het om gaat moet in het (natuur)gebiedsplan van de provincie omschreven staan als nieuwe natuur - er moet door de notaris een verklaring worden opgesteld waarin vastligt dat de grond voor altijd natuur blijft
Zorglandbouw	- voor de zorgvrager: PGB (Persoonsgebonden Budget) vanuit de AWBZ, hiermee kan de zorgvrager onder andere begeleiding of ondersteuning inkopen bij een zelfgekozen instantie of persoon - voor de zorgaanbieder: via fondsen en stichtingen, en bij de provincie	- PGB-tarieven voor begeleiding is ingedeeld in uren en dagdelen per week. Het budget per dagdeel is: 1. Ondersteunende begeleiding: € 43,92 2. Activerende begeleiding: € 50,52	- voor een PGB in aanmerking te komen dient een indicatiebesluit te zijn verkregen, waarin staat vermeld op welke functies iemand recht heeft en voor hoe lang en welke hoeveelheid
Recreatie & Educatie	subsidies hiervoor zijn beperkt, te proberen bij verschillende partijen: - bij de gemeente in het kader van Plattelands Ontwikkelings Projecten (POP) - bij LEADER, het Europese programma voor plattelandsontwikkeling - provincie - fondsen en stichtingen	Verschillend, hangt af van de subsidieverlenende partij.	- voor een LEADER-subsidie moeten mensen zelf hun project aandragen, deze moeten innovatief zijn en een voorbeeldfunctie kunnen vervullen. Ook moet er met andere partijen worden samengewerkt. Projecten voor bijvoorbeeld sociale leefbaarheid, cultuurhistorie of recreatie kunnen hiervoor in aanmerking komen.

Tabel 12. Subsidieregelingen voor verbreding in de landbouw. Bronnen: Informatie subsidies particulier natuurbeheer, MinLNV (2010) + Budgetten en vergoedingen wat betreft zorgboerderijen, ZLTO (2008).

7.1.3 Grondwaarde

Wat je bij de traditionele nimby-problematiek vaak ziet is dat de grondprijs van de woonomgeving naar beneden wordt getrokken door de plaatsing van een negatieve functie 'in de achtertuin'. Dit kan dan een reden zijn voor verzet tegen de implementatie van een plan. Hoe het met de grondprijs van agrarische grond en natuur zit, zal hier besproken worden.

Nimby?

Tot 2000 was er in Nederland steeds sprake van een stijging van de agrarische waarde, tot een gemiddelde grondprijs van ongeveer 37.000 euro per hectare landbouwgrond. Vanaf 2001 is de gemiddelde grondprijs gaan dalen, tot 2006. Over 2006 lag de gemiddelde hectareprijs bij een transactie volgens NVM AOG op ruim 29.000 euro. Na 2006 zijn de grondprijzen weer gaan stijgen, met een gemiddelde van 39.000 euro per hectare landbouwgrond in 2008 (AgriHolland, dossier Landbouwgrond). De prijzen die voor landbouwgrond worden betaald variëren wel sterk per regio, en ook maakt het uit of de grond zich leent voor akkerbouw of groenteteelt, of alleen als grasland kan worden gebruikt (zie tabel 13).

	2003	2004	2005	2006	2007
euro/ha					
Bouwhoek en Hogeland	23 671	27 325	20 500	22 399	24 639
Veenkoloniën en Oldambt	23 103	20 921	20 800	21 213	23 334
Noordelijk weidegebied	23 403	21 895	21 100	22 118	24 330
Oostelijk veehouderijgebied	33 151	27 142	28 400	29 293	32 222
Centraal veehouderijgebied	39 641	35 969	37 000	38 152	41 967
IJsselmeerpolders	48 505	44 393	41 500	38 216	42 038
Westelijk Holland	36 818	29 592	28 600	30 015	33 017
Waterland & Droogmakerijen	22 366	19 214	23 100	21 737	23 911
Hollands/Utr. weidegebied	34 036	34 323	32 100	30 203	33 223
Rivierengebied	42 150	35 737	35 100	37 676	41 444
Zuidwest. akkerbouwgebied	31 185	31 240	32 000	32 072	35 279
Zuidwest Brabant	40 089	37 220	34 600	34 375	37 813
Zuidelijk veehouderijgebied	38 909	35 161	34 500	35 488	39 037
Zuid-Limburg	36 479	32 610	37 100	36 331	39 964
Nederland	34 160	31 797	29 886 1)		

Tabel 13. Koopprijzen van onbedekte, onverpachte grond, per groep van landbouwgebieden.

Bron: AgriHolland, dossier landbouwgrond.

Ook in het kwartaalbericht van het Kadaster van het eerste kwartaal van 2010 is de gemiddelde prijs weergegeven die landelijk wordt betaald voor akkerbouwland en grasland. In onderstaand overzicht (tabel 14) is een weergave gegeven van de landelijke hectare prijs.

	Gemiddelde prijs agrarische grond 1e kw 09	Gemiddelde prijs agrarische grond 4e kw 09	Gemiddelde prijs agrarische grond 1e kw 10	Stijging 1e kw 10 tov 1e kw 09
Grasland	€ 35.348	€ 34.731	€ 36.459	3,14%
Akkerland	€ 37.830	€ 40.128	€ 39.677	4,88%

Tabel 14. Gemiddelde prijs voor agrarische grond. Bron: Het kadaster: kwartaalbericht eerste kwartaal 2010.

De grondprijsstijging hangt samen met het proces van schaalvergroting, productiviteitsverhogingen per hectare, milieubeleid in de landbouw e.d. Hierdoor zijn kopers bereid bij dalende productprijzen toch een hogere prijs voor grond te betalen. Daarnaast kan de stijging verklaard worden door

schaarste. Door de groei van de bevolking, de inkomens en andere factoren neemt de vraag naar ruimte voor wonen, bedrijven, infrastructuur, natuur en recreatie toe. In deze toenemende vraag wordt voornamelijk door de landbouw voorzien (CPB, 1999, p.87). Het aanbod van agrarische grond in Nederland wordt dus steeds kleiner, door bedrijfsbeëindiging en het feit dat hergebruik en functieverandering van vrijgekomen agrarische bedrijfsbebouwing steeds vaker voor komt (CPB, 1999, p.17). Ook worden de agrarische gronden sterk opgestuwd door verwachtingen tot toekomstige herbestemming, speculatie (de Regt, 2003, p.5).

De grondprijs zal echter niet snel tot nimby-gedrag leiden. Bij de omzetting van landbouwgrond naar natuur, ontstaat er schaarste op de landbouwmarkt wat tot hogere prijzen zal leiden. Eigenaars van landbouwgrond, zoals agrariërs, zien dus de waarde van hun grond toenemen. Dit zal geen reden zijn om je tegen de plannen van de gemeente te verzetten. Ook voor agrariërs die voor particulier natuurbeheer willen kiezen, zal dit geen nimby-gedrag opleveren. Zij krijgen de waardedaling van landbouwgrond naar natuur voor ca. 80% uitgekeerd.

Kansen?

Je kunt als grondeigenaar zijnde de stijgende grondprijs ook als kans zien, 'an offer you can't resist'. De keuze kan dus ook zijn je uit te laten kopen door de gemeente, en elders (in het buitenland) je bedrijf voort te zetten.

7.1.4 Recreanten

Er komt steeds meer behoefte aan recreatief gebruik van het platteland. De stadsrandzone is hier een uitstekende locatie voor. Niet elke agrariër zit echter op extra recreanten te wachten in zijn woon- en werkomgeving, zij zouden voor overlast kunnen zorgen. Je kunt er echter ook op een andere wijze naar kijken, en er op inspelen.

Nimby?

Boeren die enkel en alleen willen blijven boeren hebben niets aan recreanten in de woonomgeving. Toch zullen deze er in de toekomst wel komen vanwege de plannen van de gemeente. Het gaat vaak om nog dichte gebieden, die de gemeente open en toegankelijk probeert te maken voor recreanten. Zij leggen bijvoorbeeld diverse wandel- en fietspaden aan, en zorgen ervoor dat het een aantrekkelijk gebied wordt voor recreanten. Het blijkt echter dat dit in de eerste plaats geen reden vormt om je hier als agrariër zijnde tegen te verzetten. Over het algemeen zullen agrariërs geen last hebben van wat extra wandelaars of fietsers, zolang ze maar hun werk uit kunnen blijven voeren. Blijkt dat recreanten wel overlast veroorzaken, dan kan dit wel tot verzet leiden. Bijvoorbeeld als blijkt dat wandelaars met honden te dicht bij de koeien op een melkveehouderij kunnen komen, en deze honden ziektes over kunnen brengen. Dit kan tot verzet leiden bij de agrariër. Dit is echter geen nimby-gedrag bij de implementatie van een project, maar iets wat op de langere termijn zal blijken.

Kansen?

Agrariërs kunnen er ook voor kiezen om hun kansen te zien in de extra recreanten. Steeds meer boerenbedrijven maken gebruik van de toenemende hoeveelheid recreatie op het platteland, en spelen hier op in. Ook kunnen agrariërs bijdragen aan een mooie naturomgeving voor de stadsbewoners (en voor zichzelf), door te kiezen voor particulier of agrarisch natuurbeheer.

7.1.5 Handelen gemeente

Volgens Barendregt in een lezing over nimby (2005) heeft ook de verhouding tussen overheid en burger invloed op het nimby-gehalte. Een veel gehoord argument is dat bewoners een bepaald plan voor hun woonomgeving voorgelegd krijgen, zonder er ook maar enige invloed op uit te kunnen oefenen. De manier van omgaan met de burgers door de gemeente kan tot ernstig verzet leiden. Daarnaast kan de gemeente echter ook op een bepaalde manier handelen, dat ze juist iets voor burgers kunnen betekenen, en zij dit als positief beschouwen.

Nimby?

Het handelen van de gemeente, en de manier van omgaan met de burgers kan bij agrariërs leiden tot nimby-gedrag. Jan Kusters is hier een goed voorbeeld van. De manier waarop ze bij de gemeente met hem om zijn gegaan, heeft voor hem de doorslag gegeven om juist tegen de plannen in te gaan hangen. Juist het feit dat de gemeente zich in allerlei bochten probeert te wringen om de familie Kusters te ontmoedigen om te blijven boeren, is voor hen een reden geweest om gewoon écht niet meer mee te werken aan de plannen van de gemeente. Het is echt een principekwestie geworden. Dit is een zeer duidelijk voorbeeld van nimby-gedrag vanwege het handelen van de gemeente.

Daarnaast zijn er verschillende geluiden te horen dat de gemeente wel wat meer rekening zou mogen houden met de bewoners, en de plannen meer zou kunnen aanpassen op hetgeen er al in de omgeving zit. Nu heeft de gemeente een plan voor ogen wat achter het bureau is bedacht, en wat ze precies op die manier willen uitvoeren. Als het dan niet altijd op die manier blijkt te lukken in de praktijk, proberen ze het toch door te drukken in plaats van de plannen aan te passen. Dit doordrukken van de plannen kan echter zorgen voor verzet onder burgers, waardoor de implementatie alleen nog maar lastiger wordt.

Kansen?

Contact met de gemeente kan ook positief uitpakken, waardoor bepaalde doelen van de agrariërs juist bereikt kunnen worden. Het opzetten van een verbredingsactiviteit, zoals een zorgboerderij, moet op een goede en professionele wijze gebeuren. Hierbij kan de desbetreffende boer gebruik maken van de gemeente, zij kunnen hierin bemiddelen. Door in bepaalde mate te faciliteren tussen bepaalde partijen, kan de gemeente er mede toe bijdragen dat het plan van bijvoorbeeld een zorgboerderij uitgevoerd kan gaan worden. Ze hebben bij de gemeente veel contacten met onder andere natuurorganisaties of zorginstellingen, en zijn vaak erg enthousiast over zulke verbredingsactiviteiten. Overleg hebben met de gemeente kan dus ook op een prettige wijze gebeuren, waardoor de agrariër juist zijn persoonlijke wensen kan nastreven.

7.1.6 Persoonlijke redenen

Nimby?

Niet alles heeft met financiële redenen of compensatie te maken. Naast zaken als kosten en baten worden er ook nog allerlei andere overwegingen meegenomen waardoor boeren graag willen blijven boeren. Dit heeft dus niet met de plannen of het gedrag van de gemeente te maken, maar met persoonlijke motieven. Alleen maar redenen als liefde voor het boeren- en leven, de gebondenheid aan de grond en het willen voortzetten van de traditie kunnen leiden tot verzet tegen de plannen van de gemeente, om er zo voor te zorgen dat het boerenbedrijf zo lang mogelijk kan blijven bestaan.

Kansen?

Er zijn echter ook allerlei persoonlijke redenen op te noemen, die niets te maken hebben met de plannen van de gemeente, maar er toch aan bij dragen. Dit zijn allerlei persoonlijke standpunten als: je hart niet hebben liggen bij het boeren, en natuurbeheer interessanter vinden; te maken krijgen met gezondheidsklachten waardoor men tijd over heeft voor verbreding in de landbouw; graag iets willen betekenen voor andere mensen, zoals recreanten of zorgbehoevenden. Persoonlijke aspecten zijn erg belangrijk. Ook al leveren mensen (onbewust) een bijdrage aan de plannen van de gemeente, men handelt tot vanuit persoonlijke overwegingen en eigen belang.

7.1.7 Schematisch overzicht

In onderstaand overzicht (tabel 15) wordt er per kenmerk kort weergegeven of het tot nimby-gedrag kan leiden, of dat het juist kansen kan bieden.

<u>Kenmerken</u>	<u>Nimby?</u>	<u>Kansen?</u>
Bedrijfs-zekerheid	- Nee: bestemmingsplan = agrarisch, gemeente kan niet dwingen te stoppen met boerenbedrijf - Ja: boer kan belemmerd worden door ontwikkelingen rondom zijn grond	- Extra zekerheid inbouwen door verbreding - Je laten uitkopen door de gemeente, en elders je bedrijf voortzetten waar meer mogelijkheden zijn
Compensatie	- Ja: er wordt boeren niet voldoende financiële compensatie geboden; alleen de markconforme agrarische waarde - Ja: er is nauwelijks een vervangende locatie te vinden op de agrarische grondmarkt	- verschillende subsidies aan te vragen voor verbredingsactiviteiten - mensen die graag naar het buitenland willen emigreren kunnen genoeg nemen met de marktconforme prijs. In het buitenland is agrarische grond veel goedkoper
Grondwaarde	Nee: natuurontwikkeling zorgt voor schaarste op de landbouwmarkt, en dus hogere grondprijzen. Eigenaars van landbouwgrond, zoals agrariërs, zien dus hun de waarde van hun grond alleen maar toenemen.	- 'an offer you can't resist': gebruik maken van de hoge grondprijzen, je uit laten kopen, en elders je bedrijf voortzetten
Recreanten	Ja: recreanten kunnen voor overlast zorgen, en honden kunnen bijvoorbeeld ziekten overbrengen op de koeien Nee: geen last van recreanten op eigen grondgebied	- juist ervoor kiezen om in te spelen op deze recreanten, en hier geld aan verdienen
Handelen gemeente	Ja: oneerlijk, onzorgvuldig en dwingend gedrag en handelen van de gemeente kan een belangrijke redenen zijn om uit principe niet mee te werken Ja: gemeente moet de plannen meer aanpassen op de omgeving en de bewoners ipv. ze door te drukken.	- gebruik maken van overleg en contact met de gemeente, om zo bepaalde doelen te realiseren - gemeente heeft veel contacten, en kan bemiddelen
Persoonlijke redenen	Ja: liefde voor het vak, grondgebondenheid, traditie voortzetten, etc. leidt tot verzet bij boeren	- persoonlijke redenen kunnen ervoor zorgen dat men (onbewust) een bijdrage levert aan de plannen van de gemeente, zoals: gezondheidsklachten waardoor men tijd over heeft voor verbreding, je hart niet hebben liggen bij het boeren, graag iets voor andere mensen willen betekenen, etc.

Tabel 15. Schematisch overzicht nimby-kenmerken.

7.2 Nieuwe aspecten nimby-problematiek in de stadsrandzone

Hoewel is gebleken dat natuurontwikkeling ook wel degelijk nimby-gedrag op kan roepen, zijn er wel enkele verschillen aan te wijzen met de 'traditionele' nimby-problematiek zoals die in het theoretisch kader is neergezet. Deze verschillen zullen hier worden weergegeven.

- het gaat niet om de beeldvorming die mensen hebben bij een bepaalde voorziening. Deze zal voor natuur vrijwel altijd positief zijn. Het gaat echter om de nadelen die een gewenste natuurfunctie op de eigen, economische situatie kunnen hebben.
- bij nimby-gedrag in de traditionele vorm neemt de angst voor gevaren voor de gezondheid en het leven een belangrijke plaats in. Natuur is juist een functie die bij dient te dragen aan de gezondheid en het welzijn van de burgers. De grootste angst bij het realiseren van natuur in de stadsrandzone betreft de economische situatie van boeren, dat deze schade op zou kunnen lopen door de plannen van de gemeente.
- een andere grote angst die bij nimby-gedrag vaak de boventoon voert, is dat het milieu vervuild zou worden of de overheid nalatig is over de leefomgeving van haar bewoners. In het geval van natuurontwikkeling door de overheid zou je dus geen traditioneel nimby-gedrag verwachten. Het draagt juist bij aan de kwaliteit van het milieu en de leefomgeving van de bewoners. Waar het vaak echter niet aan bijdraagt is aan de economische situatie van een kleine groep mensen, en dat is van de boeren in de stadsrandzone.
- bij de plaatsing van bijvoorbeeld een kerncentrale zullen alle bewoners in de nabije omgeving zich tegen deze plannen verzetten. Bij het ontwikkelen van natuur is het een kleine, geselecteerde groep. Het zijn de boeren, waarbij hun bedrijvigheid niet langer overeen zal komen met de plannen van de gemeente. Er zullen echter ook veel bewoners zijn die juist wel blij zijn met deze plannen, zij komen in een mooie natuuumgeving te wonen, of kunnen eindelijk hun plannen voor natuurbeheer tot uitvoering brengen.

8 Conclusies en aanbevelingen

Dit onderzoek zal eindigen met enkele conclusies en aanbevelingen. In de eerste plaats wordt er een antwoord gegeven op de eerder opgestelde hoofdvraag. Deze luidt:

Welke doelen en middelen hebben enerzijds gemeenten en anderzijds agrariërs bij natuurontwikkeling in de stadsrandzone, en kan, zo ja waarom en in welke mate, een eventuele discrepantie hiertussen leiden tot nimby-gedrag?

Daarna zullen er enkele aanbevelingen volgen. In de eerste plaats voor mogelijke aanpassingen in het Ruimtelijke Orderingsstelsel in Nederland om zo nimby-gedrag bij natuurontwikkeling te kunnen voorkomen, maar ook aanbevelingen voor verder onderzoek. Tot slot zal ik een kritische reflectie geven op mijn onderzoek.

8.1 Conclusies

8.1.1 Doelen & Middelen

De stadsrandzone wordt vaak gekoppeld aan allerlei negatieve ontwikkelingen als verwaarlozing, verloedering en verrommeling. Steeds meer gemeenten zetten echter in op natuurontwikkeling in de stadsrandzone. Hiermee kunnen ze verschillende maatschappelijke doelen realiseren, waarvoor ze ook verschillende middelen tot hun beschikking hebben. Agrariërs die in deze gebieden wonen én werken hebben echter ook verschillende doelen en middelen voor ogen, die niet altijd overeen komen met de plannen van de gemeente.

Doelen gemeente

De gemeente heeft vaak verschillende doelen bij het realiseren van natuur- en recreatiegebieden in de stadsrandzone. In de eerste plaats is dit om mogelijke problemen in het gebied zelf tegen te gaan, zoals verrommeling. Daarnaast kan de randzone ingericht worden als bufferzone, om een halt toe te roepen aan ongebreidelde verstedelijking. Een derde doel is een bijdrage te leveren aan de Ecologische Hoofdstructuur, en de laatste het kunnen aanbieden van toegankelijke groen- en recreatiegebieden vlakbij de stad.

Bij de gemeente 's-Hertogenbosch is het belangrijkste doel van natuurontwikkeling om toegankelijke groengebieden voor de (stads)bewoners aan te kunnen bieden. Ook speelde op enkele locaties verrommeling een rol waardoor een nieuwe functie in het gebied gewenst was, en tevens levert de Groene Delta een bijdrage aan de Ecologische Hoofdstructuur. De stadsrandzone van 's-Hertogenbosch is echter niet ingericht als bufferzone, de gemeente heeft niet het doel voor ogen om de stad op afstand te houden.

Middelen gemeente

Om het overkoepelende doel van natuurontwikkeling in de stadsrandzone te realiseren heeft de gemeente verschillende middelen tot haar beschikking. De belangrijkste hiervan is grondverwerving, dus grond van particulieren aankopen en deze herontwikkelen tot natuurgebied. Meestal gebeurt dit op basis van vrijwillige aankoop tegen de agrarische marktwaarde. Daarnaast behoort onteigenen tot de mogelijkheden van grondverwerving, hoewel dit nog niet vaak wordt toegepast voor natuur.

Naast grondverwerving zijn er ook diverse niet-financiële middelen die een bijdrage kunnen leveren aan een groene en recreatieve zone rondom de stad. De belangrijkste hiervan is de taak meer bij de agrariërs te leggen, en hen zover zien te krijgen dat ze zich meer gaan richten op natuur en/of recreatie.

De gemeente 's-Hertogenbosch heeft voor de Groene Delta voor elk deelgebied een ander doel voor ogen, en dus ook andere middelen om dit te bereiken. Als de strategie grondverwerving is gebeurt dit altijd op vrijwillige wijze, de gemeente zal niet overgaan op onteigening voor natuur. Grondverwerving is echter niet altijd nodig, als particulieren graag zelf aan de slag willen met bijvoorbeeld particulier natuurbeheer of verbreding, dan is dit ook mogelijk.

Doelen + middelen agrariërs

Het belangrijkste economische doel van boeren in een stadsrandzone is simpel gezegd voldoende inkomen verwerven om van te kunnen leven. Op het moment dat de gemeente de woon- en werkomgeving van agrariërs aan wil pakken ten behoeve van natuurontwikkeling, hebben zij verschillende middelen tot hun beschikking om hun doel na te kunnen blijven streven. In de eerste plaats is dit blijven boeren, en niet meewerken aan de plannen van de gemeente. Daarnaast kunnen agrariërs er voor kiezen om zich te gaan verbreden in de landbouw, en zich te gaan richten op natuur, toerisme of zorg. In de laatste plaats kan men er voor kiezen om zich uit te laten kopen door de gemeente, en elders het boerenbedrijf voort te zetten. Dit gebeurt dan vaak in het buitenland, vanwege de betere perspectieven.

Ook uit de persoonlijke verhalen van de boeren van de Groene Delta komt deze drie-deling terug. Er zijn enkele boeren die willen blijven boeren, en niet willen vertrekken of verbreden, zoals Jan Kusters en Erik van Grinsven. Daarnaast zijn er enkele boeren die voor verbreding in de landbouw hebben gekozen, zoals de familie Korsten, Fons Sleutjes en Leo van de Westelaken. Tot slot is de buurman van Jan Kusters naar Amerika geëmigreerd, om hier verder te gaan boeren.

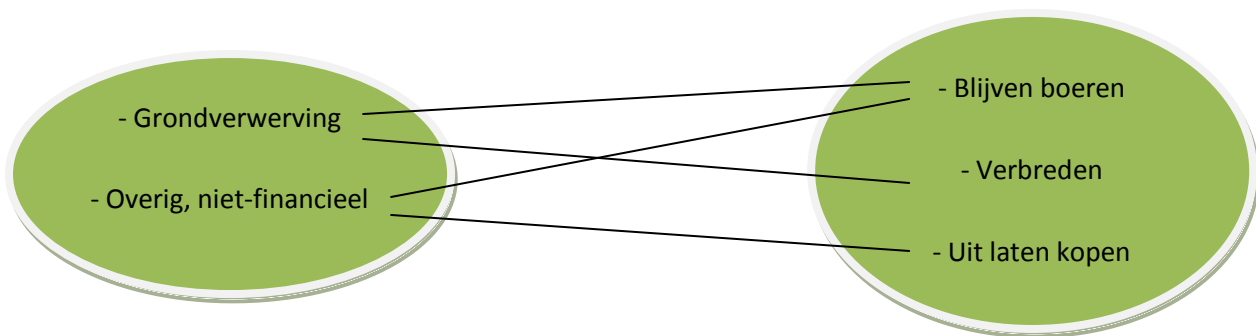
De doelen en middelen van beide partijen zijn nu op een rijtje gezet. Om vervolgens te bepalen *waarom* nimby-gedrag hieruit voort kan komen wordt gebruik gemaakt van twee achterliggende theorieën, de AIDA-techniek en het Prisoner's dilemma. Om daarna te bepalen *in welke mate* nimby-gedrag voor komt, wordt er teruggekoppeld aan de eerder 6 opgestelde aspecten uit de nimby-theorie, en bekeken wat de invloed op het gedrag van bewoners hiervan is.

8.1.2 Waarom Nimby?: AIDA

In het theoretisch kader is de AIDA-techniek al aan bod gekomen. Deze techniek zal nu toegepast worden op de mogelijkheden van de gemeente en de boeren. Het gaat hierbij om onderling samenhangende beslissingsvelden, waarbij een bepaalde keuze van de gemeente invloed kan hebben op de keuze van een boer. Dit geldt ook andersom, keuzes van agrariërs kunnen invloed hebben op die van de gemeente. Sommige keuzes van de ene partij zijn niet te verenigen met een keuze van de ander, waardoor een onmogelijkheidslijn ontstaat.

In onderstaand schema (figuur 11) wordt voor de stadsrandzone die aangepakt wordt ten behoeve van natuur- en recreatie de verschillende beslissingsvelden weergegeven van beide partijen (in dit geval is dat de gemeente enerzijds en de agrariërs anderzijds), met de bijbehorende keuzemogelijkheden en onmogelijkheidslijnen.

Beslissingsveld gemeente ↔ (onderling samenhangend) ↔ Beslissingsveld agrariërs

Figuur 11. AIDA-methode toegepast op de gemeente en agrariërs.

Wat blijkt is dat er verschillende onmogelijkheidslijnen bestaan tussen keuzes van de gemeente en de agrariërs. Het zijn keuzes die elkaar uitsluiten, en niet te verenigen zijn. Grondverwerving door de gemeente en blijven boeren door de agrariër gaat niet samen. De keuze van de boer zal in het geval van de Groene Deltat de keuze voor grondverwerving uitsluiten, omdat de gemeente 's-Hertogenbosch niet zal onteigenen voor natuur. Daarnaast gaat grondverwerving ook niet samen met verbreding van de landbouw, omdat de grond dan in handen blijft van de particuliere eigenaar. Een overige, niet-financiële keuze van de gemeente gaat niet samen met blijven boeren, evenals de keuze van de agrariër zich uit te laten kopen. Hier zijn immers wel financiële middelen voor nodig. De enige twee oplossingsmogelijkheden die dus overblijven zijn (1) grondverwerving door de gemeente en verhuizing van de agrariër en (2) het inzetten van een niet-financieel middel door de gemeente, en de keuze voor verbreding door de boer.

Blijven boeren is echter met geen één keuzemogelijkheid van de gemeente te verenigen, waardoor bij deze 'soort' boeren de kans op nimby-gedrag het grootst zal zijn. Bij de keuze van de boer voor verbreding of verhuizing zal de gemeente hun keuzemogelijkheid hierop aanpassen, omdat ze in zekere zin wel afhankelijk zijn van de agrariërs. Boeren die willen verbreden of verhuizen zullen dus niet snel nimby-gedrag vertonen, boeren die willen blijven boeren echter wel omdat hun keuze op geen enkele manier met een strategie van de gemeente te verenigen is.

8.1.3 Waarom Nimby?: Prisoner's Dilemma

Ook het eerder besproken Prisoner's Dilemma kan als psychologische theorie worden gezien die ten grondslag ligt aan nimby-gedrag. Wat is gebleken is dat het eigenbelang nastreven domineert boven een bijdrage leveren aan het collectieve belang. Men zal dus altijd vanuit zichzelf redeneren, en 'defecten' levert dan voor het individu meer op dan meewerken aan het collectieve belang. Het verhaal van Jan Kusters is hier een goed voorbeeld van. Hij kan gezien worden als 'the individual' die tegenover 'the others' komt te staan. Als iedereen meewerkt aan de plannen van de gemeente, is dat nog geen reden voor hem om dit ook te doen. Hoewel het zou bijdragen aan het collectieve belang, levert het voor Jan zelf niets op. Hij zou alleen maar in een slechtere situatie terecht komen, aangezien hij door onvoldoende financiële compensatie een enorme achterstand zou oplopen op andere boeren. Niet meewerken is voor zijn persoonlijke situatie altijd nog gunstiger dan wel meewerken, wat een reden is om de kont tegen de krib te gooien en niet mee te werken.

Nimby-gedrag ontstaat dus in de eerste plaats door onverenigbare keuzemogelijkheden en daarnaast door de psychologische gedachte dat het voor een individu altijd meer op zal leveren om het eigen belang na te streven. Dit zijn redenen *waarom* men nimby-gedrag kan vertonen. Hierna zal besproken worden welke aspecten van invloed zijn *in de mate* waarin dit nimby-gedrag voorkomt.

8.1.4 In welke mate Nimby?

Bedrijfszekerheid

De bedrijfszekerheid draagt maar in beperkte mate bij aan nimby-gedrag. Boeren kunnen zich voor het blijven uitvoeren van hun bedrijvigheid beroepen op het bestemmingsplan, en hebben hierdoor een bepaalde rechtszekerheid. Ook de boeren van de Groene Delta wonen in een agrarisch gebied, waar de gemeente ze in principe niets kan maken. Ontwikkelingen rondom het boerenbedrijf die van negatieve invloed zijn op de bedrijfsvoering kunnen wel tot verzet leiden, zoals beperkingen opgelegd door de overheid of recreanten.

Compensatie

Het ontstaan van een oneerlijke/ongelijke situatie door onvoldoende compensatie door de overheid, is een zeer belangrijk punt voor boeren die weg moeten voor natuur. Boeren die zich benadeeld voelen ten opzichte van boeren die bijvoorbeeld voor woningbouw worden uitgekocht, kunnen er voor kiezen om juist tegen de plannen van de gemeente in te gaan hangen. Daarnaast kan er boeren die voor natuur weg moeten vaak ook geen compensatie worden geboden in de vorm van een vervangende locatie elders in het land.

Grondwaarde

De grondwaarde in stadsrandzones is een zeer interessant gegeven, maar niet van sterke invloed op nimby-gedrag. Bij de omzetting van landbouwgrond naar natuur, ontstaat er schaarste op de landbouwmarkt wat tot hogere prijzen zal leiden. Eigenaars van landbouwgrond zien de waarde van hun grond toenemen. Dit zal geen reden zijn om je tegen de plannen van de gemeente te verzetten.

Recreanten

Over het algemeen zullen agrariërs geen last hebben van extra wandelaars of fietsers in hun woonomgeving, zolang ze maar niet in hun werk worden verstoord. Als blijkt dat recreanten gedurende het proces wel voor overlast zorgen, dan kan dit wel tot verzet leiden.

Handelen gemeente

Oneerlijk, onzorgvuldig en dwingend handelen van de gemeente jegens de burgers kan aanleiding geven tot nimby-gedrag. Ook probeert de gemeente volgens de bewoners plannen te vaak door te drukken, in plaats van het aan te passen aan hetgeen er al in de omgeving is. Ook dit 'doordrukken' kan tot verzet onder burgers leiden.

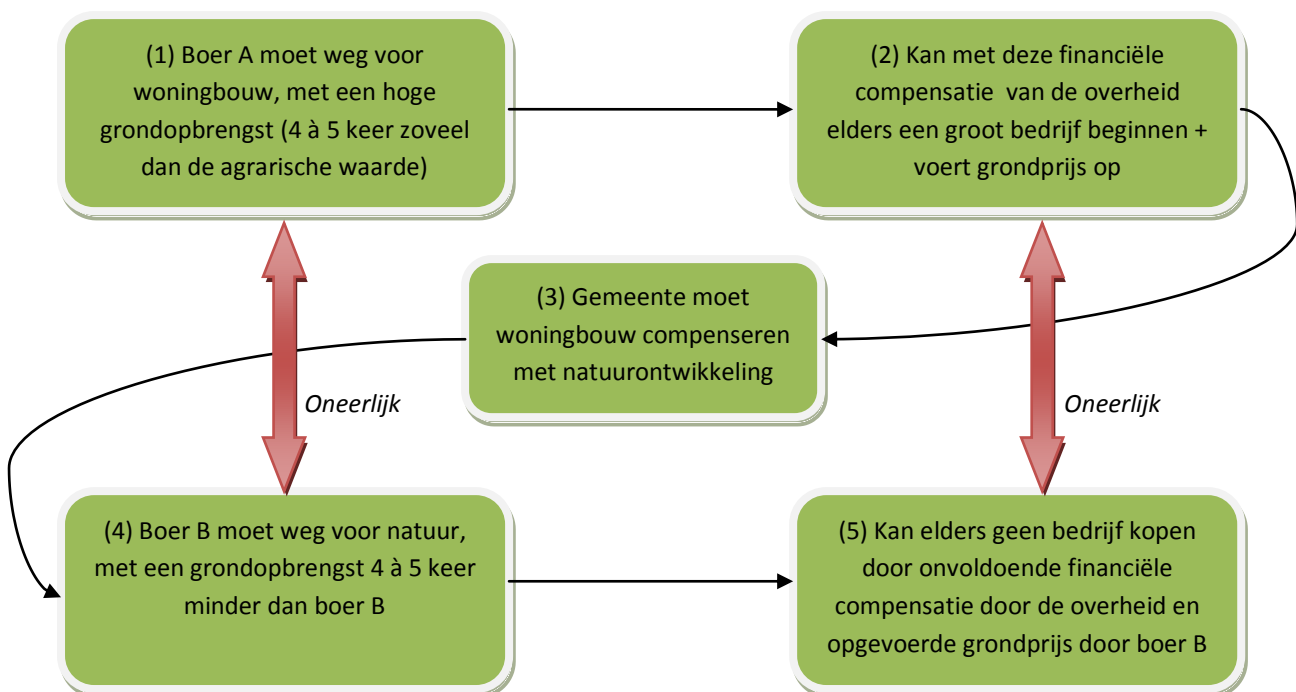
Persoonlijke redenen

De keuze om niet mee te werken aan de plannen van de gemeente en er juist tegen in te gaan hangen, hoeft niet altijd met de plannen zelf te maken te hebben. Hierbij kunnen ook persoonlijke motieven een rol spelen, zoals de liefde voor het vak of het willen voortzetten van een traditie.

8.1.5 Compensatie-mechanisme

Gebleken is dat het compensatie-aspect de grootste invloed heeft op nimby-gedrag onder boeren in een gebied waar de gemeente natuurontwikkeling voor ogen heeft. Om deze reden zal dit compensatie-mechanisme (zie figuur 12) hier verder toegelicht worden.

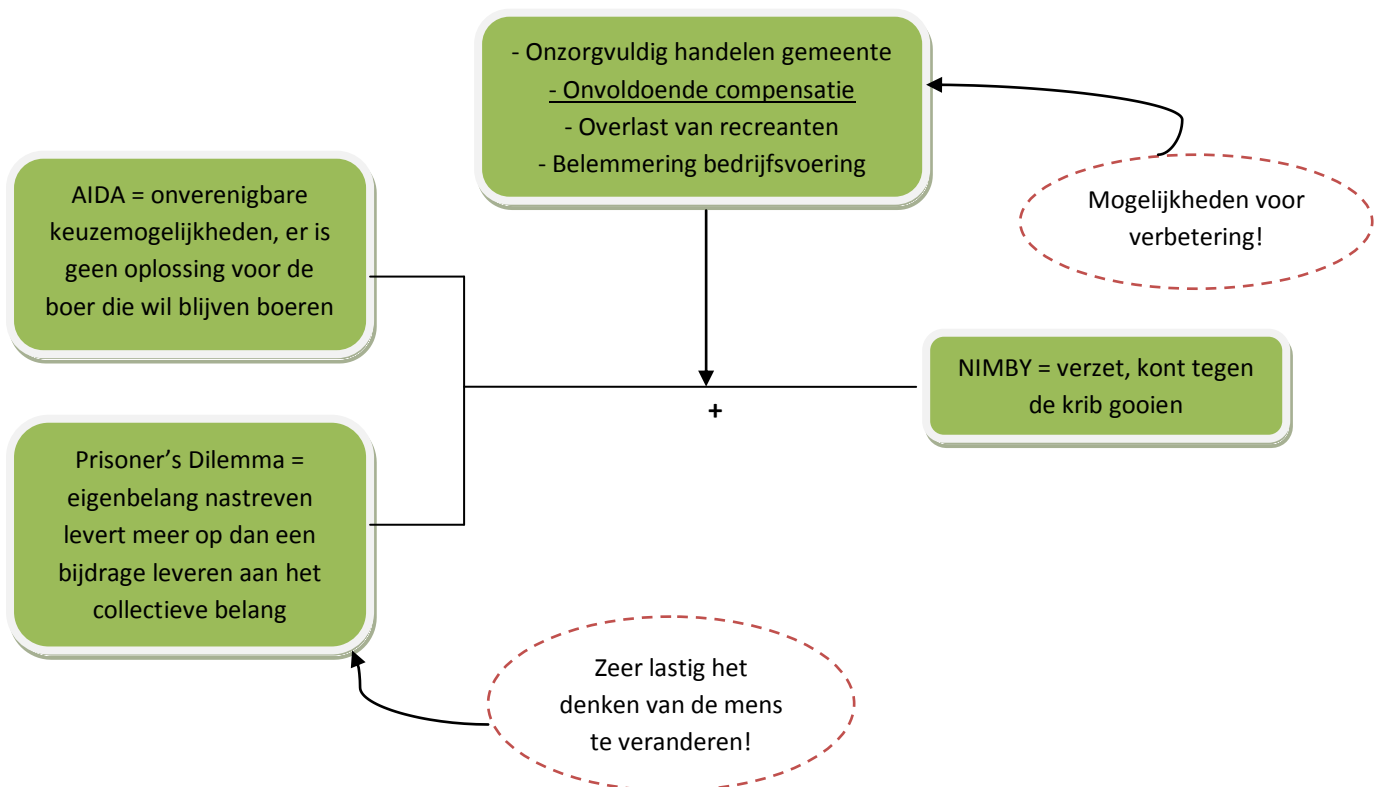
Er wordt door de gemeente een groot onderscheid gemaakt tussen boeren, niet vanwege het soort bedrijf of de kwaliteit van de grond, maar puur door te kijken naar de toekomstige bestemming die op hun grond komt te liggen. Boer A die weg moet voor woningbouw krijgt voor zijn grond de waarde die geldt voor deze toekomstige bestemming. Die ligt 4 à 5 keer zo hoog dan de agrarische grondprijs. Hierdoor heeft boer A dus voldoende geld om elders een groot bedrijf te beginnen. Omdat hij ook meer geld te bieden heeft, wordt de grondprijs opgevoerd. Natuur moet vervolgens gerealiseerd worden ter compensatie van de woningbouw, waarvoor boer B plaats moet maken. Hij krijgt echter alleen de agrarische marktwaarde voor zijn grond, die stukken lager ligt dan de prijs die boer B heeft gekregen. Hij kan elders moeilijk aan een bedrijf komen, in de eerste plaats vanwege de onvoldoende financiële compensatie die hij van de overheid krijgt, en daarnaast door de hogere grondprijzen veroorzaakt door boer A. Hoewel er dus geen verschillen hoeven te zijn tussen boer A en boer B worden ze wel verschillend behandeld door de overheid, wat leidt tot een oneerlijke situatie op twee punten (zie rode pijlen). Boer B krijgt én minder financiële compensatie, én heeft nauwelijks mogelijkheden elders een bedrijf te beginnen. Hij wordt dus dubbel benadeeld. Dit kan gevoelens als jaloezie en oneerlijkheid aanwakkeren, met nimby-gedrag als gevolg.

Figuur 12. Compensatie-mechanisme wat leidt tot nimby-gedrag.

Uit alle bovenstaande conclusies kunnen we een nieuw conceptueel model opstellen voor het nimby-probleem (zie figuur 13). Aan dit probleem liggen twee theorieën ten grondslag. In de eerste plaats is er sprake van onverenigbare beslissingsvelden (AIDA) waardoor er voor een boer geen mogelijke oplossing is. Daarnaast bestaat er het psychologische idee dat in bepaalde situaties 'defecten' meer oplevert voor de persoonlijke situatie dan meewerken (Prisoner's Dilemma). Dit Nimby-gedrag onder bewoners kan *versterkt* worden door verschillende aspecten, waarvan de belangrijkste zijn gebleken: onzorgvuldig handelen gemeente, onvoldoende compensatie, overlast van recreanten en belemmering van de bedrijfsvoering.

Ergens in dit conceptueel model zal iets moeten veranderen waardoor nimby-gedrag bij natuurontwikkeling een halt wordt toegeroepen. Aan de aspecten die ten grondslag liggen aan nimby kan niets gedaan worden, er zou dan iets veranderd moeten worden aan het denken van de mens, wat bijna onmogelijk is. Meer kansen liggen er in de 4 aspecten die nimby-gedrag verder kunnen aanwakkeren. Hiervan zijn er enkele die niet altijd aanwezig hoeven te zijn bij de implementatie van een natuurplan. Overlast van recreanten en belemmering van de bedrijfsvoering kan uitblijven, evenals onzorgvuldig handelen van de gemeente. Het grootste probleem is echter het compensatiemechanisme, dit zal in elke situatie een rol spelen. Vanwege deze reden, zal er in de volgende paragraaf aanbevelingen worden gegeven voor het Ruimtelijke Orderingsstelsel, zodat er iets verandert in dit mechanisme, en nimby-gedrag zo veel mogelijk terug gebracht kan worden.

Figuur 13. Aangepast conceptueel model nimby-gedrag.

8.2 Aanbevelingen

8.2.1 Aanbevelingen voor RO-stelsel

Om het compensatie-mechanisme aan te pakken, zullen er veranderingen in Ruimtelijke Ordeningsstelsel van Nederland noodzakelijk zijn. Zoals terug te zien in figuur 12 kan er op twee punten jaloezie ontstaan wat nimby-gedrag kan aanwakkeren. Dit heeft te maken met het feit dat boer B 4 à 5 keer minder krijgt voor zijn grond dan boer A, en dat boer A hierdoor een veel groter bedrijf kan beginnen. Er liggen dus mogelijkheden in de compensatie voor boeren die weg moeten voor natuur (zie figuur 13). Hieronder zullen enkele aanbevelingen besproken worden.

- *Rood voor groen betalen.* Natuur moet ontwikkeld worden ter compensatie van woningbouw. De gemeente zou een actief ontwikkelingsbeleid kunnen gaan voeren, waarbij er in groen geïnvesteerd wordt met de opbrengsten die nieuwbouw oplevert. De inkomsten uit verkoop van kavels worden hierbij gebruikt om de boeren die wegmoeten voor natuur een hogere financiële compensatie te kunnen bieden. Ook woningcorporaties en projectontwikkelaars moeten verplicht worden een bijdrage te leveren aan natuurontwikkeling, ter compensatie van hun 'rode' activiteiten. Door dit kostenverhaal van rood betaalt voor groen komen er meer financiële middelen voor natuurontwikkeling beschikbaar, en kan er boeren die voor natuur weg moeten een hogere compensatie worden geboden.
- *Verhandelbare ontwikkelingsrechten.* Dit zijn bebouwingsmogelijkheden die van grondeigenaren kunnen worden gekocht om elders te worden gebruikt (Habiforum, kennisnetwerk over de ruimtelijke ordening en gebiedsontwikkeling). Het is een instrument dat al lange tijd in de Verenigde Staten wordt toegepast. Het tast de eigendomsrechten van grondeigenaren niet aan, maar laat deze op een andere locatie tot gelding komen (Bruil e.a. 2004, p.9). Het inzetten van verhandelbare ontwikkelingsrechten zou in Nederland ingevoerd kunnen worden om grondwinsten tengevolge van bestemmingswijzigingen beter en eerlijker te verdelen. Bij het aanwijzen van nieuwe bouwlocaties vallen de grondwinsten nu nog volledig toe aan de grondeigenaren. Uit juridisch onderzoek van Marjolein Dieperink (2009), gebaseerd op dit Amerikaans instrument, blijkt dat verhandelbare ontwikkelingsrechten daarin verandering kunnen brengen in Nederland. Met verhandelbare ontwikkelingsrechten kan de overheid grondwaardestijgingen naar zich toe trekken. Met die opbrengsten kunnen vervolgens, bijvoorbeeld, natuurbescherming, binnenstedelijke projecten of de herstructurering van bedrijfsterreinen worden bekostigd. Grondwinsten worden dus eerlijker verdeeld, en verliesgevende activiteiten worden gefinancierd uit winstgevende ontwikkelingen. Er komt een zeker evenwicht op de grondmarkt tussen rood en groen, door winst uit bestemmingswijzigingen te investeren in natuurontwikkeling (en compensatie voor boeren), in plaats van toevoeging van de winst aan de algemene reserve. Er is zo minder kans op jaloezie tussen boeren, en dus nimby-gedrag.

8.2.2 Aanbevelingen voor verder onderzoek

De grondprijzen in een stadsrandzone zijn een interessant gegeven. Ik ben er in dit onderzoek niet diep op in gegaan, omdat het in mindere mate bleek bij te dragen aan nimby-gedrag. Het zou voor verder onderzoek echter wel interessant kunnen zijn om van alle woningen in de stadsrandzone van de Groene Delta het koopsommenoverzicht op te vragen bij het Kadaster, en zo een gedetailleerd beeld te kunnen verschaffen over de grondprijzen in een stadsrandzone. Van twee agrariërs heb ik als voorbeeld het koopsommenoverzicht opgevraagd, om te bekijken of deze prijzen overeen zouden komen met de stijgende grondprijzen waar in de literatuur over gesproken wordt. Bij één voorbeeld gaat het over een koopsom van €727.500 voor een woning met een erf en tuin op een grond van 2750 m², dit is €264,5 per m². In het tweede voorbeeld gaat het over een woning met een koopsom van €575.000 voor 445 m², dit komt uit op €1290 per m². Ondanks dat we hier spreken over een stadsrandzone, zijn dit zeer hoge prijzen. Dit kan komen door de nabijheid van de stad, men kan verwachten dat op termijn bebouwing toegestaan zal worden. Voor mijn onderzoek lag het buiten mijn bereik om al deze gegevens van de gehele stadsrandzone op te gaan vragen, en te vergelijken. Dit was ook niet het doel van mijn onderzoek. Voor verder onderzoek is dit echter wel een aanbeveling, om zo te komen tot een gedetailleerd beeld van de grondprijzen in de stadsrandzone. Hiervoor zou de Groene Delta gebruikt kunnen worden, eventueel in vergelijking met een andere stadsrandzone in Nederland. Ook zouden deze prijzen vergeleken kunnen worden met de prijzen in het stadscentrum van 's-Hertogenbosch.

Een andere aanbeveling voor verder onderzoek is om meer de nadruk te leggen op het onteigeningsprincipe, een erg omstreden instrument voor natuurontwikkeling. Er zou een casus geselecteerd kunnen worden waarbij men wel over gaat op onteigenen voor natuur, onderzoeken wat de gevolgen ervan zijn, en tevens de resultaten vergelijken met een stadsrandzone waarbij men niet tot onteigening overgaat.

Tot slot zou een vervolgonderzoek naar verhandelbare ontwikkelingsrechten in Nederland erg interessant kunnen zijn, en te onderzoeken of dit instrument werkelijk kan bijdragen aan het financieren van verliesgevende projecten als natuurontwikkeling. In de Verenigde Staten wordt dit concept al jarenlang toegepast, vervolgonderzoek zou dit verder uit kunnen zoeken en bekijken of het mogelijk is dit ook in Nederland toe te gaan passen.

8.3 Reflectie onderzoek

In deze slotparagraaf zal worden teruggekeken op het uitgevoerde onderzoek. Echte grote tegenslagen heb ik niet gehad tijdens het onderzoeksproces. Zo was iedereen bereid mee te werken, in de vorm van een interview. Bij de gemeente waren ze direct bereid mij te woord te staan, en de nodige informatie te verschaffen. Ook door de agrariërs werd ik steeds gastvrij ontvangen aan de keukentafel, en kreeg ik het idee dat ze graag hun verhaal kwijt wilden. Ik had van te voren gedacht dat het nog wel eens lastig zou kunnen worden om de juiste mensen te kunnen strikken voor een interview, maar dit is echter nooit een knelpunt geweest. Iedereen was bereid om mee te werken, wat erg fijn was.

Over het algemeen is het opstellen en uitvoeren van het onderzoek dan ook soepel verlopen. Toch zijn er wel een aantal kleine obstakels opgetreden. De eerste hiervan is meteen aan het begin van het proces geweest, tijdens het opstellen van het onderzoeksplan. Ik had op internet de casus van de randzone van Eindhoven gevonden, de Urkhovense Akkers. Nadat ik me hier meer in had verdiept, kreeg ik het idee dat hier weleens nimby-gedrag aan de orde kon zijn. Puur op de

informatie die ik toen heb gelezen, heb ik gelijk mijn hele onderzoeksplan aan de Urkhovense Akkers gekoppeld. Toen ik echter daadwerkelijk begon met het uitvoeren van het onderzoek, ben ik pas de desbetreffende locatie gaan bezoeken. Door wat rond te vragen in het gebied bleek er heel weinig aan de hand te zijn. De gemeente was er wel bezig met wat wandel- en fietspaden aan te leggen, maar het bleek helemaal niet zo te zijn dat agrariërs plaats zouden moeten maken voor natuur. Ook bleken er heel weinig agrariërs in het gebied te zitten. De casus bleek dus niet aan te sluiten op mijn onderzoek. Vrij snel daarna las ik een krantenartikel over de Groene Delta, wat wel een geschikte casus bleek te zijn. Ik heb dus wel geleerd om eerst het gebied te bezoeken en te controleren of je hypothesen wel kloppen, alvorens je er je hele onderzoeksplan op baseert.

Een tweede beperking kan de generaliseerbaarheid van het onderzoek zijn. De vraag is in hoeverre je de verhalen van 6 agrariërs kunt generaliseren naar 'boeren in de stadsrandzone', dus naar een hoger niveau. Dit heeft toch wel met het tijdsaspect te maken gehad. Hoewel we voldoende tijd hebben gehad om een goed onderzoek uit te kunnen voeren, is het onmogelijk om in die tijd alle boeren uit de Groene Delta te kunnen interviewen. Met name omdat de Groene Delta een grote zone rondom de stad beslaat. Vanwege het tijdsaspect heb ik er dus voor gekozen om een beperkt aantal boeren te selecteren voor een interview. Generaliseren wordt dan lastiger, daarom dienen de persoonlijke verhalen nu meer als aanvulling op de feiten, dan echt als informatie waaruit generaliseerbare kennis kan worden getrokken.

Al met al ben ik zelf tevreden over het eindresultaat. Ik denk dat er van beide partijen (gemeente en agrariërs) een duidelijk overzicht wordt geboden, en is gebleken dat er zeker mogelijkheden liggen voor verbetering. Er zou boeren een betere compensatie aangeboden kunnen worden, waardoor nimby-gedrag bij natuurontwikkeling een halt wordt toegeeroepen.

Literatuurlijst

Boeken

- Driessen, P. & Leroy, P. (2007) *Milieubeleid: analyse en perspectief*. Coutinho.
- Eberg, J., van Elst, R., van de Graaf, H. (1996) *Leren met beleid. Beleidsverandering en beleidsgericht leren bij nimby-, milieu- en technologiebeleid*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Frijters, E. e.a. (2004) *Tussenland*. Den Haag: Ruimtelijk Planbureau
- Van der Moolen, B. & Voogd, H. (1995) *Niet in mijn achtertuin, maar waar dan? Het Nimby-verschijnsel in de ruimtelijke planning*.
- Verschuren, P. & Doorewaard, H. (2007) *Het ontwerpen van een onderzoek*. Den Haag: Uitgeverij Lemma.

Artikelen

- Bellettini, G., Kempf, H. (2008) *Why not in your backyard? On the location and size of a public facility*. CESifo Working Paper
- Bruil, D.W. e.a. (2004) *Verhandelbare Ontwikkelingsrechten in Limburg*. Den Haag: LEI.
- Chiu, C.P., Lai, S.K. (2009) *An experimental comparison of negotiation strategies for siting NIMBY facilities*. Environmental and planning B: Planning and Design
- CPB (1999) *De grondmarkt; een gebrekkige markt en een onvolmaakte overheid*.
- De Bont, e.a. (2007) *Schaalvergroting en verbreding in de Nederlandse landbouw in relatie tot natuur en landschap*. Wageningen: WOT-rapport.
- De Regt, W.J. (2003) *De grondmarkt in gebruik*. Bilthoven: RIVM
- Dirkx, J. (2007) *Landbouw in Nationale Landschappen*. Wageningen: WOT-rapport.
- Gemeente 's-Hertogenbosch (2007) *Buitengebied; nota van uitgangspunten*.
- Goossen, C.M. & Langers, F. (2006) *Recreatie en groen in en om de stad. Achtergronddocument bij natuurbalans 2006*. Wageningen: WOT
- Hamers, D. e.a. (2009) *Verstedelijking in de stadsrandzone. Een verkenning van de ruimtelijke opgave*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving
- Hardin, G. (1968) *The Tragedy of the Commons*. In: Science.
- Hassink, J. e.a. (2007) *Meerwaarde; landbouw en zorg*. Wageningen: UR.
- Haubenhofer, D. & Hassink, J. & Kragt, I. (2008) *Inventarisatie Jeugdboerderijen*. Wageningen: UR.
- Hermansson, H. (2007) *The Ethics of NIMBY Conflicts*
- Hickling, A. (1976) *Werken met strategische keuze (AIDA)* Samsom: Alphen aan den Rijn.
- Hillebrand, J.H.A. & Koole, B. (1999) *Atlas ontwikkeling landbouw; Onderzoek in opdracht van Ministerie van VROM/Rijksplanologische Dienst*. Den Haag: LEI.
- Kaffka, C., de Koe, M. & Hendriksen, F. (2009) *Grondverwerving EHS: ondanks of dankzij staatssteun?* Tijdschrift voor agrarisch recht.
- Lukkes, P. (2008) *De tragedie van de gemeenschappelijke ruimte*. In: Spil.
- Milieu- en Natuurplanbureau (2006) *Natuurbalans 2006*. Met medewerking van Wageningen: WUR.
- Ministeries van VROM, LNV, VenW en EZ (2006) *Nota Ruimte, ruimte voor ontwikkeling*
- Ministerie van LNV (2004) *Agenda voor een Vitaal Platteland. Inspelen op veranderingen*
- Ministerie van LNV (2006) *Meerjarenprogramma Vitaal Platteland 2007-2013*
- Ministerie van LNV (2000) *Natuur voor mensen, mensen voor natuur*

- Ministerie van LNV (2010) *Informatie subsidies particulier natuurbeheer*.
- Neefjes, M. (2008) *Onteigening voor natuur: bittere noodzaak of niet aan beginnen?*
- Pellikaan, H. & van der Veen, R.J. (2002) *Environmental Dilemmas and Policy Design*. Cambridge University.
- Provincie Utrecht (2009) *Grondverwerving: werkwijze en instrumenten*.
- Raad landelijk gebied (2008) *De mythologie van onteigening*
- RIVM (2000) *Analyse van opties en gevolgen van het "natuuroffensief"*. Bilthoven: Rapport 408665001.
- Segeren, A., Groen, J. & Luijt, J. (2005) *De markt voor landbouwgrond*. In: S&RO
- Schnabel, P. (2001) *Waarom blijven boeren? Over voortgang en beëindiging van het boerenbedrijf*. Sociaal en cultureel planbureau.
- Schoorlemmer, H. & Migchels, G. & Venema, G. (2006) *Meer dan landbouw: kansen voor verbreding*. Wageningen: UR.
- Schoorlemmer, H. & Munneke, F. & Braker, M. (2006) *Verbreding onder de loep; potenties van multifunctionele landbouw*. Wageningen: UR.
- Silvis, H. & de Bont, K. (2005) *Perspectieven voor de agrarische sector in Nederland. Achtergrondrapport bij 'Kiezen voor landbouw'*. Wageningen: UR.
- Stuurgroep De Groene Delta (2007) *Uitvoeringsprogramma 'De Groene Delta'*
- Van den Ham, A. & Van der Schans, JW (1999) *Verbreding, wat vinden boeren ervan?* Den Haag: LEI.
- Van Vliet, M. & Bol, N. (1995) *Tragedy of the Commons in de ruimtelijke ordening*. In: Rooilijn.
- Van Woudenberg, R. (2008) *Onteigening voor natuur: een ultiem middel*. De Landeigenaar.
- Veeneklaas, F. e.a. (2006) *Verrommeling in Nederland*. Wageningen: WUR
- VROM (2003) *De Reconstructiewet; reconstructie en ruimtelijke ordening in de praktijk*. Den Haag
- Vuijk, M. (2004) *Kennisnetwerk Multifunctionele Landbouw*. Wageningen.
- Yin, R.K. (2002) *Case Study Research. Design and Methods*. London: SAGE
- ZLTO (2008) *Budgetten en vergoedingen wat betreft zorgboerderijen*.

Websites

- www.agriholland.nl (Dossier Landbouwgrond, samengesteld in 2007 en herzien in 2009)
- www.agriholland.nl (Dossier Multifunctionele / Verbrede Landbouw, samengesteld in 2007 en aangepast in 2010).
- www.agro.nl
- www.cbs.nl (landbouwtellingen)
- www.groeneruimte.nl (Dossier Grondgebruik in Nederland, samengesteld in 2009)
- www.groeneruimte.nl (Dossier EHS, samengesteld in 2007 en aangepast in 2009)
- www.groeneruimte.nl (Dossier Agrarisch grondbeheer, samengesteld in 2007 en aangepast in 2010)
- www.groeneruimte.nl (Dossier Agrotourisme, samengesteld in 2007 en aangepast in 2009)
- www.habiforum.nl (Kennisnetwerk van en voor professionals in de ruimtelijke ordening en gebiedsontwikkeling)
- www.jyi.org (Journal of Young Investigators)
- http://www.st-ab.nl/wetten/0215_Onteigeningswet_OW.htm (Onteigeningswet)
- www.st-ab.nl/wetten/1072_Wet_inrichting_landelijk_gebied_Wilg.htm (Wet van 7 december 2006, houdende regels inzake de inrichting van het landelijke gebied)
- www.kadaster.nl (kwartaalbericht eerste kwartaal 2010)

- www.minInv.nl
- www.rlg.nl (*ruimte voor natuur + reacties op advies RLG*)
- www.hertogboeren.nl

Media (krantenartikelen)

- Brabants Dagblad, 15 april 2008, *Diezemonding moet Bossche Broek II worden*, door Linda van Gorkum.
- De Gelderlander, 8 oktober 2008, *Onteigening maakt Elster boeren 'vogelvrij'*, door Rob Berends (<http://www.gelderlander.nl/voorpagina/betuwe/3834486/Onteigening-maakt-Elster-boeren-vogelvrij.ece>)
- PM, 25 september 2009, *Onteigeningsoffensief voor EHS*, door René Zwaap (<http://www.pm.nl/index.php?page=Onteigeningsoffensief-voor-EHS>)
- Trouw, 3 september 2009, *Natuur verjaagt boeren*, door Maaïke Bezemer (http://www.trouw.nl/groen/nieuws/article2852586.ece/Natuur_verjaagt_boeren_.html?all=true)
- Trouw, 12 oktober 2009, *'Grotere rol voor boer in natuur'*, door Jorgen Caris (http://www.trouw.nl/groen/nieuws/natuur/article2886115.ece/_Grotere_rol_voor_boer_in_natuur_.html)

Respondentenlijst

Gemeente 's-Hertogenbosch

- Mark Jansen, Wonen en Grondzaken

Interviewafspraak: 19-04-2010

- Rob Brinkhof, Natuur en Landschap

Interviewafspraak: 19-04-2010

(voormalig) Agrariërs Groene Delta

- Jan & Henriette Kusters

Interviewafspraak: 13-04-2010

- Theo van Gendt

Interviewafspraak: 19-04-2010

- Familie Korsten

Interviewafspraak: 28-04-2010

www.zorghoevemariaburg.nl

- Fons Sleutjes

Interviewafspraak: 03-05-2010

www.hertogboeren.nl

- Erik van Grinsven

Interviewafspraak: 12-05-2010

- Leo van de Westelaken

Interviewafspraak: 12-05-2010

www.horziksehoeve.nl

Bijlagen

1. Interviewguides
2. Overzichtkaart de Groene Delta + locatie geïnterviewde boeren
3. Bedragen Subsidiestelsel Natuur- en Landschapsbeheer (agrarisch natuurbeheer)

Bijlage 1. Interviewguides

Gemeente

1. Groene Delta

- wat is de Groene Delta, en vanuit welke ideeën is het opgesteld?
- wat is het doel van de Groene Delta?
- uit welke deelgebieden rondom Den Bosch bestaat het?
- wanneer moet het gerealiseerd zijn?

2. Achtergronden herstructurering

Verrommeling

- was er in de gebieden rondom Den Bosch sprake van verrommeling, zodat aanpak van het gebied (in de vorm van een integraal natuurplan) noodzakelijk was?
- zo ja, welke zichtbare uitingen van verrommeling waren er in het gebied waar te nemen?

Bufferzone

- is er voor gekozen om de gebieden als natuurgebied in te vullen om zo een bufferzone te vormen?
- zo ja, waarvoor moest dit een buffer vormen? Was dit om verdere stadsuitbreiding te voorkomen, om een tegenwicht te bieden tegen een industrieterrein, of bijvoorbeeld om een belangrijk natuurgebied te beschermen?

Natuur- en recreatiegebied

- was er behoefte aan meer natuur- en recreatiegebieden rondom de stad?
- zo ja, wat is de doelgroep hiervoor, zijn dit met name de bewoners in het gebied zelf, of de stadsbewoners, of dagjesmensen vanuit de hele omgeving?

EHS-gebied

- moet er meer groen rondom Den Bosch gerealiseerd worden om zo de doelstellingen van de EHS te kunnen bereiken?
- welke gebieden zijn dat die hiervoor ontwikkelt worden?

Zijn er nog andere aanleidingen, waardoor herontwikkeling van het gebied naar natuurgebied gewenst was?

3. Grondverwerving

Gebieden

- zitten er nog veel boeren rondom de stadsrand van Den Bosch, die aangepakt worden ten behoeve van natuurontwikkeling?
- zijn er, zo ja waar, ook boeren benaderd om zich uit te laten kopen, of te stoppen met het boerenbedrijf ten behoeve van natuur?

Instrumenten

- welke instrumenten ter grondverwerving heeft u bij de gemeente, en op welke wijze worden deze ten behoeve van natuur toegepast?
- hoe gaat u te werk met grond verwerven, waar begint u mee?
- vanuit welke middelen kunt u grondverwerving ten behoeve van natuur financieren, zijn hier subsidies voor?

Rechtszekerheid boeren

- wanneer heeft u de mogelijkheid om boeren te onteigenen, en op welke wetten kunt u zich hierbij beroepen?
- welk bestemmingsplan ligt er momenteel voor dit gebied, en gaat dit in de toekomst veranderen?
- wanneer is het mogelijk de agrarische bestemming in een gebied te veranderen?

Bedrijfszekerheid boeren

- op welke wetten kunnen de boeren zich beroepen om hun bedrijvigheid uit te kunnen blijven voeren?
- denkt u dat de boeren rondom de stad Den Bosch nog wel een zekere toekomst hebben?

Compensatie

- welke andere mogelijkheden is er de boeren geboden die wilden blijven zitten, naast het zich laten uitkopen?
- zijn er boeren die hiervoor hebben gekozen?
- op welke verschillende wijze is er compensatie aangeboden voor de boeren?

Burgerparticipatie

- op welke manier zijn alle bewoners in de gebieden betrokken bij het beleidsproces?
- zijn ze alleen geïnformeerd over de plannen, of hebben de bewoners ook daadwerkelijk zelf invloed kunnen uitoefenen?

Recreanten

- worden er meer recreanten in het gebied verwacht in de toekomst?
- hoe staan de bewoners hier tegenover, negatief of positief?
- zijn er veel bewoners die hier op in gaan spelen, om zo een extra inkomstenbron te creëren?

Nimby

- hoe staan de boeren in het algemeen tegenover de plannen dat er natuur wordt ontwikkeld in hun woonomgeving?
- is het zo dat de boeren natuur wel graag zien verschijnen, maar dat ze hier niet hun boerenbedrijf voor op willen geven? Dat we hier eigenlijk te maken hebben met de nimby-problematiek?

Bewoners

1. Achtergrond bewoners/bedrijf

- wat voor bedrijf heeft u, en wat produceert u?
- hoelang bestaat uw bedrijf al?
- hoeveel hectare grond heeft u?

2. Gevolgen plannen gemeente (natuurontwikkeling)

- Heeft u eerder te maken gehad met de gemeente die plannen wilde realiseren in uw woonomgeving, of is dit de eerste keer?

Mogelijkheden

- welke mogelijkheden heeft de gemeente u geboden, met betrekking tot hun plan om uw woonomgeving te herontwikkelen tot natuurgebied?
- voor welke mogelijkheid heeft u gekozen? Waarom?

Rechtszekerheid

- wat voor bestemming ligt er op uw grond?
- bent u bang dat u in de toekomst zal moeten wijken voor plannen van de gemeente?

Bedrijfszekerheid

- wat voor gevolgen hebben de plannen van de gemeente voor uw boerenbedrijf?
- denkt u dat u uw boerenbedrijf voort kan zetten op de locatie waar u nu zit?

Compensatie

- welke verschillende manieren van compensatie heeft de gemeente u geboden? Hebben ze u ook geprobeerd uit te kopen?
- bent u hier op in gegaan, waarom wel/niet?

Burgerparticipatie

- op welke manier bent u bij het beleidsproces betrokken geweest, bent u alleen geïnformeerd, of heeft u ook werkelijk inspraak gehad?
- is er geluisterd naar uw meningen en belangen? Is hier ook werkelijk iets meer gedaan?

Recreanten

- hoe staat u tegenover de extra recreanten die in de toekomst waarschijnlijk in een woongebied zullen recreëren?
- gaat u hier op inspelen, of vindt u deze extra drukte maar niets?
- komen er ook initiatieven vanuit de gemeente om u meer op de recreanten te laten richten?

3. Tot slot (nimby?)

- wat is er de belangrijkste reden van geweest dat u zich heeft verzet tegen of ingespeeld op de plannen van gemeente?
- wat vindt u in het algemeen van de plannen van de gemeente? Wat zijn de positieve en negatieve gevolgen voor u en uw bedrijf?

De Groene Delta

Bijlage 2. Groene Delta + locatie agrariërs

Bijlage 3. Vergoedingen agrarisch natuurbeheer

Code	Naam beheerpakket	Eenheid	Vergoeding per eenheid per jaar
A01.01 Weidevogelgebied			
A01.01.01	Weidevogelgrasland met rustperiode		
A01.01.01a	Rustperiode van 1 april tot 1 juni	hectare	€ 299,07
A01.01.01b	Rustperiode van 1 april tot 8 juni	hectare	€ 436,40
A01.01.01c	Rustperiode van 1 april tot 15 juni	hectare	€ 580,98
A01.01.01d	Rustperiode van 1 april tot 22 juni	hectare	€ 654,67
A01.01.01e	Rustperiode van 1 april tot 1 juli	hectare	€ 1.126,93
A01.01.01f	Rustperiode van 1 april tot 15 juli	hectare	€ 1.305,93
A01.01.01g	Rustperiode van 1 april tot 1 augustus	hectare	€ 1.510,51
A01.01.02	Weidevogelgrasland met voorweiden		
A01.01.02a	Rustperiode van 1 mei tot 15 juni	hectare	€ 249,83
A01.01.02b	Rustperiode van 8 mei tot 22 juni	hectare	€ 249,83
A01.01.03	Plas-dras		
A01.01.03a	Inundatieperiode van 15 februari tot 15 april	hectare	€ 831,48
A01.01.03b	Inundatieperiode van 15 februari tot 15 mei	hectare	€ 1.330,23
A01.01.03c	Inundatieperiode van 15 februari tot 15 juni	hectare	€ 2.191,44
A01.01.03d	Inundatieperiode van 15 februari tot 1 augustus	hectare	€ 2.191,44
A01.01.04	Landbouwgrond met legselbeheer		
A01.01.04a1	Legselbeheer op grasland 35 broedparen	hectare	€ 69,20
A01.01.04a2	Legselbeheer op grasland 50 broedparen	hectare	€ 87,86
A01.01.04a3	Legselbeheer op grasland 75 broedparen	hectare	€ 108,45
A01.01.04a4	Legselbeheer op grasland 100 broedparen	hectare	€ 129,89
A01.01.04b	Legselbeheer op bouwland	hectare	€ 51,66
A01.01.05	Kruidrijk weidevogelgrasland	hectare	€ 1.126,93
A01.01.06	Extensief beweide weidevogelgrasland	hectare	€ 542,92
A01.02 Akkerfaunagebied			
A01.02.01	Bouwland met broedende akkervogels		
A01.02.01a1	Bouwland met broedende akkervogels kleigrond: Jaarlijks 20-50% van beheereenheid ploegen en inzaaien	hectare	€ 2.138,73
A01.02.01a2	Bouwland met broedende akkervogels zandgrond: Jaarlijks 20-50% van beheereenheid ploegen en inzaaien	hectare	€ 1.652,31
A01.02.01b1	Bouwland met broedende akkervogels kleigrond: Jaarlijks 20-50% van beheereenheid ploegen	hectare	€ 2.138,73
A01.02.01b2	Bouwland met broedende akkervogels zandgrond: Jaarlijks 20-50% van beheereenheid ploegen	hectare	€ 1.652,31
A01.02.01c1	Bouwland met broedende akkervogels kleigrond: In derde of vierde jaar gehele beheereenheid ploegen en opnieuw inzaaien	hectare	€ 2.138,73
A01.02.01c2	Bouwland met broedende akkervogels zandgrond: In derde of vierde jaar gehele beheereenheid ploegen en opnieuw inzaaien	hectare	€ 1.652,31
A01.02.02	Bouwland met doortrekkende akkervogels		
A01.02.02a	Doortrekkende en overwinterende akkervogels klei roulerend	hectare	€ 2.028,24
A01.02.02b	Doortrekkende en overwinterende akkervogels zand roulerend	hectare	€ 1.744,97
A01.02.03	Bouwland voor hamsters		
A01.02.03a	Hamsterbeheer vollelds	hectare	€ 1.959,96
A01.02.03b	Hamsterbeheer randen	hectare	€ 2.028,24
A01.03 Ganzenfoerageergebied			
A01.03.01	Overwinterende ganzen		
A01.03.01a	Ganzen grasland	hectare	€ 118,00 - 793,12
A01.03.01b	Ganzen winterarwe/zomertarwe	hectare	€ 73,00 - 756,80
A01.03.01c	Grasgroenbemester bouwland	hectare	€ 252,00
A01.03.01d	Grasgroenbemester snijmaïs	hectare	€ 252,00
A01.03.02	Overzomerende ganzen		
A01.03.02a.Lb	Opvang overzomerende grauwe ganzen Maasplassen: 1-10 stuks/ha	hectare	€ 547,59
A01.03.02b.Lb	Opvang overzomerende grauwe ganzen Maasplassen: 10-20 stuks/ha	hectare	€ 712,79
A01.03.02c.Lb	Opvang overzomerende grauwe ganzen Maasplassen: 20-30 stuks/ha	hectare	€ 877,99
A01.03.02d.Lb	Opvang overzomerende grauwe ganzen Maasplassen: 30 en meer stuks/ha	hectare	€ 1.043,19
A01.04 Insectenrijke graslanden			
A01.04.01	Insectenrijk graslandperceelsbeheer		
A01.04.01a.Lb	Insectenrijk graslandperceelsbeheer Roerdal; Basis	hectare	€ 1.793,50
A01.04.01b.Lb	Insectenrijk graslandperceelsbeheer Roerdal; Plus	hectare	€ 1.793,50
A01.04.02	Insectenrijke graslandranden		
A01.04.02.Lb	Insectenrijke graslandranden Roerdal	hectare	€ 1.793,50
A01.05 Beverfoerageergebied			
A01.05.01	Foerageerrand Bever		
A01.05.01.Lb	Foerageerrand Bever	hectare	€ 1.363,30
A02.01 Botanisch waardevol grasland			
A02.01.01	Botanisch weiland	hectare	€ 1.121,26
A02.01.02	Botanisch hooiland	hectare	€ 1.280,77
A02.01.03	Botanische wei- of hooiland		
A02.01.03a	Botanische weiderand	hectare	€ 1.121,26
A02.01.03b	Botanische hooierand	hectare	€ 1.465,96
A02.01.04	Botanisch bronbeheer	hectare	€ 1.987,58
A02.02 Botanisch waardevol akkerland			
A02.02.01	Akker met waardevolle flora		
A02.02.01a	Waardevolle flora zand drie van zes jaar graan	hectare	€ 149,63
A02.02.01b	Waardevolle flora zand vier van zes jaar graan	hectare	€ 441,76
A02.02.01c	Waardevolle Flora zand vijf van zes jaar graan	hectare	€ 521,60
A02.02.02	Chemie en kunstmestvrij land		
A02.02.02a	Chemie en kunstmestvrije akker zand drie van zes jaar graan	hectare	€ 663,24
A02.02.02b	Chemie en kunstmestvrije akker zand vier van zes jaar graan	hectare	€ 725,42
A02.02.02c	Chemie en kunstmestvrije akker zand vijf van zes jaar graan	hectare	€ 766,50
A02.02.03	Akkerflora randen	hectare	€ 1.652,31
Toeslagen			
T1	Ruige mest rijland	hectare	€ 138,72
T2	Ruige mest vaarland	hectare	€ 249,64
T3	Kuikenstroken	hectare	€ 384,10

Code	Naam beheerpakket	Eenheid	Vergoeding per eenheid per jaar
L01 Groenblauwe landschapselementen			
L01.01	Poel en klein historisch water		
L01.01.00	Poel en klein historisch water - gemiddeld	stuks	n.v.t.
L01.01.01a	Oppervlakte poel < 175 m2	stuks	€ 65,39
L01.01.01b	Oppervlakte poel > 175 m2	stuks	€ 105,89
L01.02	Houtwal en houtsingel		
L01.02.00	Houtwal en houtsingel - gemiddeld	are	n.v.t.
L01.02.01	Houtwal en houtsingel	are	€ 26,66
L01.02.02	Hoge houtwal	are	€ 33,28
L01.02.03	Holle weg en graft	are	€ 31,52
L01.03	Elzensingel		
L01.03.00	Elzensingel - gemiddeld	100 meter	n.v.t.
L01.03.01a	Elzensingel bedekking 30-50%	100 meter	€ 44,31
L01.03.01b	Elzensingel bedekking 50-75%	100 meter	€ 69,91
L01.03.01c	Elzensingel bedekking >75%	100 meter	€ 98,47
L01.04	Bossingel en bosje		
L01.04.01	Bossingel en bosje	are	€ 19,34
L01.05	Knip- of scheerheg		
L01.05.00	Knip- of scheerheg - gemiddeld	100 meter	n.v.t.
L01.05.01a	Knip- of scheerheg jaarlijkse cyclus	100 meter	€ 271,68
L01.05.01b	Knip- of scheerheg 2-3 jaarlijkse cyclus	100 meter	€ 173,88
L01.06	Struweelhaag		
L01.06.00	Struweelhaag - gemiddeld	100 meter	n.v.t.
L01.06.01a	Struweelhaag snoeicyclus 5-7 jaar	100 meter	€ 235,95
L01.06.01b	Struweelhaag snoeicyclus > 12 jaar	100 meter	€ 164,26
L01.07	Laan		
L01.07.00	Laan - gemiddeld	100 meter	n.v.t.
L01.07.01a	Laan gemiddelde stamdiameter < 20 cm	100 meter	€ 59,99
L01.07.01b	Laan gemiddelde stamdiameter 20-60 cm	100 meter	€ 113,02
L01.07.01c	Laan gemiddelde stamdiameter > 60 cm	100 meter	€ 254,75
L01.08	Knotboom		
L01.08.00	Knotboom - gemiddeld	stuks	n.v.t.
L01.08.01a	Knotboom gemiddelde stamdiameter < 20 cm	stuks	€ 2,46
L01.08.01b	Knotboom gemiddelde stamdiameter 20-60 cm	stuks	€ 7,61
L01.08.01c	Knotboom gemiddelde stamdiameter > 60 cm	stuks	€ 9,64
L01.09	Hoogstamboomgaard		
L01.09.01	Hoogstamboomgaard	hectare	€ 1.618,31
L01.09.02.ZH	Halfstamboomgaard bij historische boerderijen	hectare	€ 1.616,69
L01.10	Struweelrand		
L01.10.01	Struweelrand	are	€ 9,38
L01.11	Hakhoutbosje		
L01.11.01a	Hakhoutbosje met dominantie van langzaamgroeiende soorten	are	€ 6,62
L01.11.01b	Hakhoutbosje met dominantie van snelgroeiende soorten	are	€ 12,27
L01.12	Griendje		
L01.12.01	Griendje	are	€ 23,00
L01.13	Bomenrij en solitaire boom		
L01.13.01a	Bomenrij gemiddelde stamdiameter < 20 cm	100 meter	€ 27,37
L01.13.01b	Bomenrij gemiddelde stamdiameter 20-60 cm	100 meter	€ 37,26
L01.13.01c	Bomenrij gemiddelde stamdiameter >60 cm	100 meter	€ 56,38
L01.13.02a	Solitaire boom gemiddelde stamdiameter < 20 cm	stuks	€ 4,38
L01.13.02b	Solitaire boom gemiddelde stamdiameter 20-60 cm	stuks	€ 5,96
L01.13.02c	Solitaire boom gemiddelde stamdiameter >60 cm	stuks	€ 9,02
L01.13.03.ZH	Leibomen bij historische boerderijen	stuks	€ 32,47
L01.14	Rietzoom en klein rietperceel		
L01.14.01a	Rietzoom en klein rietperceel: Smalle rietzoom (< 5 meter)	100 meter	€ 42,50
L01.14.01b	Rietzoom en klein rietperceel: Brede rietzoom (> 5 meter) en klein rietperceel	hectare	€ 640,67
L01.15	Natuurvriendelijke oever		
L01.15.01	Natuurvriendelijke oever	100 meter	€ 52,31
L02 Historische gebouwen en omgeving			
L02.01	Fortterrein	hectare	n.v.t.
L02.02	Historisch bouwwerk en erf	hectare	n.v.t.
L02.03	Historische tuin	hectare	n.v.t.
L03 Aardwerk en groeve			
L03.01	Aardwerk en Groeve		
L03.01.00	Aardwerk en Groeve		n.v.t.
L03.01.01a.NH	Tuunwallen basis		n.v.t.
L03.01.01b.NH	Tuunwallen plus		n.v.t.
L03.01.02.ZH	Schurvelingen en zandwallen op Goeree		n.v.t.
L04 Recreatieve landschapselementen			
L04.01	Wandelpad over boerenland		
L04.01.01	Wandelpad over boerenland	100 meter	€ 84,32